

Digitaliseret af | Digitised by

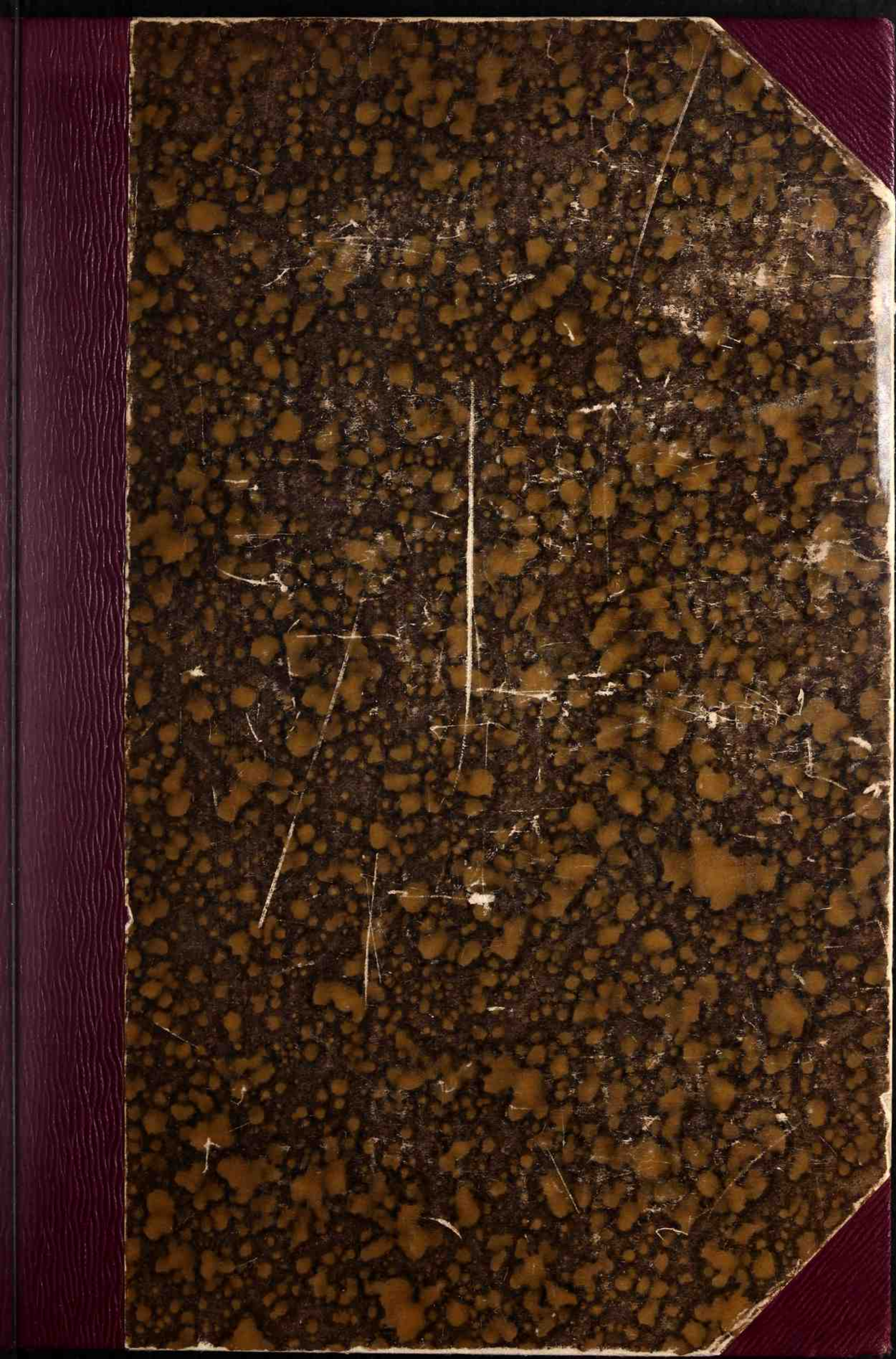
Forfatter(e) Author(s):	Celander, Hilding.
Titel Title:	<u>Lokes mytiska ursprung.</u>
Udgivet år og sted Publication time and place:	Uppsala, 1911
Fysiske størrelse Physical extent:	S. 18-140.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

31-42-8

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130011113568

MYTISKA URSprung.

AF

HILDING CELANDER.

UPPSALA

A.-B. AKADEMISKA BOKTRYCKERIET

1911.

Lokes mytiska ursprung

af

Hilding Celandér.

Lokes mytiska ursprung.

Kap. I.

Loke som fisknätets uppfinnare och ordet *locka-nät*.

Ingen av den isländska gudatrons gestalter har väl till den grad sysselsatt den mytologiska forskningen ända in på senaste tider som Loke. Ännu korsa sig de mäst motsatta hypoteser om hans mångtydiga väsens egentliga art och upprinnelse. Och det rika mytmaterialet kommenteras och tolkas på det mäst skiftande sätt, allt efter den olika grunduppfattningen af hans natur.

En Loke-myt, som emellertid i all denna diskussion mig veterligen icke alls upptagits till behandling, är sägnen om hur Loke uppfinnar fisknätet — förmodligen därför, att denna myt icke synts kunna lämna något stöd åt vare sig den ena eller den andra av de med varandra kämpande Loke-teorierna. Det oaktat torde detta mytmotiv — liksom hela den mytiska berättelse, varmed det är fast förbundet: om Lokes tillfångatagande av asarne i Fránangrs fors — vara väl förtjänt av all uppmärksamhet. Ty denna sägen företer ju en så utpräglad folkligt ursprunglig och nordiskt autokton karaktär som få andra Lokemyter. Bara ett sådant drag, som denna avslutning av berättelsen: »Tor grep efter honom [Loke-laxen] och tog honom, och han [Loke-laxen] rände i handen på honom, så att handen stannade vid stjärtfenan, och därför är det som laxen har smal stjärt» — endast detta är nog för att inränga berättelsen bland de äkta folkliga mytskapelserna. — Den följande framställningen skall också närmast söka påvisa ett samband mellan denna isländska Loke-myt och några primitiva Lokeföreställningar, vilka — om jag icke miss-

tager mig — ännu i dag gå igen i folkspråket, särskilt på östnordisk botten.

Myten om huru Loke blir uppfinnare av fisknätet, återfinnes endast på ett ställe i den fornisländska litteraturen, i Snorra-Eddan, Gylfaginnings kap. 49. Berättelsen lyder som följer:

»Då gudarne blivit så vreda på honom, som rimligt var [efter dråpet på Balder],¹ löpte han bort och gömde sig på ett fjäll. Där byggde han sig ett hus, och gjorde fyra dörrar på det, så att han hade utsikt ur huset åt alla väderstreck. Men ofta tog han på sig lax-hamn om dagarna, och gömde sig då i en fors, som heter Fránangrs fors. Då grubblade han för sig själv över vad asarne skulle finna på för ett redskap [eller list, isl. *hverja vél*] för att fånga honom i forsen. Och när han satt där i huset, tog han lingarn och knöt maskor på det, så som sedan nätet är gjort. Och en eld brann framför honom. Då såg han, att asarne voro alldeles inpå honom — Odin hade sett ur Liðskialf, var han var. Han löpte strax upp och ut i ån, men kastade nätet på elden. När asarne kommo till huset, då gick den, som var den klokaste av dem alla — han heter Kvasir — först in. Och när han såg på eldglöden askan efter det uppbrända nätet, så förstod han, att det måste vara ett redskap [isl. *vél*] till att fånga fiskar med, och sade det åt asarne. Därpå togo de och gjorde sig ett nät, efter som de sågo på askan, att Loke hade gjort. Och när nätet var färdigt, gingo asarne till ån, och kastade ut nätet i forsen», etc.

Något som i denna berättelse onekligen förefaller en smula besynnerligt, är att myten låter Loke, den förföljde själv, finna på det fångredskap, som han till sist skall fångas i. Det naturligaste hade väl här varit, att de förföljande, asarne, vid detta tillfälle, då det gällde att fånga Loke-laxen, hade funnit på det ypperliga fångstmedel, som heter fisknätet. Den rimligaste förklaringsgrunden för detta påfallande förhållande synes mig vara den, att Loke redan på förhand för den, som skapat denna myt, har stått i ett givet samband med nätet. Att så verkligen varit fallet intygas av en nutida folklig benämning på spindelnätet (fisknätets naturgivna motbild), vari — om min förmodan är riktig — just den mytiske Loke möter oss.

¹ I prosan efter Lokasenna framställles det så, att det är efter denna sammanstötning med asarne (vid Ägirs gästabud), som Loke flyr undan till Fránangrs fors.

I Götalandsdialekterna och i de östsvenska dialekterna finns ett ord för spindelväv: *lockanät*, jämte (mera sällan) *lockasnara* och *lockaspjäll*.¹ Det förra ordet finnes också belagt flerstädes i medelsvensk litteratur, under formen *lukkanät* eller *lokkanät*; en gång träffas också sammansättningen *lukkaväf*.²

Jämsides med dessa sammansättningar finnes också det enkla ordet *locke*, fsv. *lukke*, = spindel, med förkärlek använt om den högbenta väggspindeln, Phalangium.³ Samma ord är det väl, som utanför svenskt språkområde möter oss i det bornholmska *lokka*, svagt fem. (= »et slags Edderkop») ⁴ och det færöiska *låtje* (< *lokke*), ehuru det senare kommit att bli beteckning för en »langbenet myg». ⁵

Ordet finnes omnämnt av AXEL OLRİK, i första delen av hans undersökning om »Loke i nyere folkeoverlevering», Danske studier 1908 s. 193 ff. OLRİK hänför emellertid icke orden *lockanät* etc. till den mytiske Loke. Utan han ser i »*loki*, *lokki*, edderkop» ett ord med grundbetydelsen spinnare, som »vil være regelret afledning af udsagnsordet *lúka* i betydning 'at sno med fingrene', at spinde på gammeldags vis' (færösk).»⁶

Denna härledning är ju ur betydelsens synpunkt så enkel och tilltalande som möjligt. Däremot ger den formella sidan av saken anledning till åtskilliga betänkligheter. Först och främst är det synnerligen ovisst, om ett sannordiskt nomen agentis **loki*, = spinnare någonsin existerat. Ett sådant ord skulle visserligen vara regelrätt avledning till ett starkt verb *lúka* = spinna — men något sådant verb finnes icke. Det gamla starka verbet *lúka* lever visserligen på Färöarne, men endast med samma betydelse som detta verb eljest har överallt i nordiskt språk, = stänga, tillsluta. Det av OLRİK anförda *lúka* = sno, spinna visar sig däremot vara ett svagt verb: *lúka -adi*, även *loka*, *lokadi*.⁷ Det är således en sekundär bildning och tycks, så vitt man kan se, vara speciellt færöisk, utan motsvarighet någon annorstädes på nordisk språkbotten.

¹ RIETZ s. 418; MÖLLER, Ordbok öfver halländska landskapsmålet.

² SÖDERWALL s. 776.

³ RIETZ l. c.

⁴ C. S. ESPERSEN, Bornholmsk Ordbog.

⁵ HAMMERSHAIMB, Færösk Antologi II, s. 437. För betydelseutvecklingen jfr det jylländska (*helle*) *højelår* eller *langlår* = 1) långbent mygg, »skankelben» 2) långbent spindel; FEILBERG, Ordbog I s. 579, II s. 380.

⁶ L. c. s. 202.

⁷ HAMMERSHAIMB, Færösk Antologi II, s. 186.

Emellertid — även om ett (av *lúka* = spinna avlett) nomen agentis **loki* = spinnare en gång skulle ha funnits, så tycks det inte låta sig göra, att med detta ord utan vidare identifiera ordet *locke* = spindel. OLRIK avvisar med rätta en sammanställning av det färöiska blommamnet *lokakona* (= »spindekone»?) med mytens Loke, som »på Færöerne ufravigelig hedder *Lokki*, ikke *Loki*.»¹ Alldeles samma invändning reser sig mot identifieringen av ett färöiskt *lokc* = spinnare och ordet *locke* = spindel, som ju likaledes i färöiskan har ursprungligt långt *k*.

Däremot stämmer ordet *locke* = spindel formellt fullständigt överens med namnet på den mytiske Loke — *Locke*, sådant detta uppträder i de enskilda nordiska dialekterna. Följande former av namnet på den mytiske *Locke* och av ordet *locke* = spindel äro belagda:²

A. Östnordiska språk + Færöarna.

Den mytiske <i>Locke</i> .	Ordet <i>locke</i> = spindel.
Færöarna: <i>lotje</i> (< <i>lokke</i>) ³	<i>lotje</i> (< <i>lokke</i>) ⁴
Jylland: <i>lokke</i> ⁵	
Sjælland: <i>lokke</i> ⁵	
Bornholm:	<i>lokka</i> ⁶
Skåneland: <i>locke</i> ⁷	<i>locke</i> ⁸ , <i>locka</i> ⁹
Småland: <i>locke</i> ¹⁰	<i>locke</i> , <i>lock</i> ¹¹

¹ L. c. s. 203.

² Källornas varierande skriftsätt *o* ~ *å*, *ck* ~ *kk* har här normaliserats. — Om de mytiska ordens betydelse och identitet närmare i följande kapitel. Det må här endast nämnas, att de anförda danska formerna av det mytiska *locke*-namnet väsentligen äro förbundna med talesätten »*locke driver i dag med sine geder*» eller »*locke sår havre*» (om »luftflimmeret» över heden), medan de svenska uteslutande äro hämtade från tandoffersramsan: »locke, locke, giv du mig en bentand, här har du en guldtand!»

³ HAMMERSHAIMB, Færösk Antologi II, s. 437 (lå'tši).

⁴ Ib. s.

⁵ FEILBERG, Ordbog over jyske almuesmål II s. 445 f., AXEL OLRIK i Danske Studier (citeras i det följande: *D. St.*) 1909, s. 70 ff.

⁶ ESPERSEN, Bornholmsk Ordbog. (Betecknar ordet som svagt fem.).

⁷ RIETZ, s. 475. (Blekinge.)

⁸ MÖLLER, Ordbok öfver halländska landskapsmålet; EVA WIGSTRÖM, Folkdiktning II, s. 118.

⁹ IHRE, Svenskt dialectlexicon.

¹⁰ HYLÉN-CAVALLIUS, Varend och Virdarne I, s. 235; RIETZ, s. 418. — Även *Locke Ran* och *Locka-ramm*.

¹¹ Vär. och Vird. I, s. 236; RIETZ, s. 418. LINDER, Allmogemålet i S. Møre.

Öster-, Västergötland:	<i>locke</i> ¹
Närke: <i>Loke</i> ²	
Finland: <i>lock</i> ³ , <i>luku</i> (!) ⁴	<i>lock</i> , <i>luck</i> ⁵ , <i>locka</i> ⁶
Estland (sv.):	<i>luck</i> ⁷

Samtliga dessa former torde återgå på ett gammalt svagt mask. *lokke* el. *lukke*, jfr fsv. *lukke* el. *lokke*. Ett ursprungligt långt *k* förutsättes överallt.⁸

De enda former, som synas strida däremot, äro den efter HOFBERG anförda formen *Loke* (som säkerligen beror på upptecknarens mytologiska vetande, liksom liknande isolerade skrivformer i danska uppteckningar), och det finländska *luku*. Den sistnämnda, i de finländska uppteckningarna enastående, formen *luku* antager jag tillsvidare vara felaktig och bero på uteglömt längdstreck under *k*.⁹ — Växlingen mellan former på *-e* och på *-a* är ju välkänd från dylika svaga maskuliner, och likaså den därav framkallade övergången till svag femininböjning, i Bornholms- och Skåne-formen *lokka* och det finländska *luku*.

Jämsides med denna form av *locke* finnes emellertid på vilt skilda håll i de svenska dialekterna en form *nocke* med begynnande *n* i st. f. *l*, och detta både i betydelsen »spindel» och som beteckning för det mytiska väsendet. Med den

¹ RIETZ, s. 418. — Även *spinn-locke*.

² HOFBERG, Nerikes gamla minnen, s. 215.

³ VENDELL, Ordbok över de östsvenska dialekterna, s. 559; NYLAND, IV, s. 65.

⁴ VENDELL, l. c. s. 559. (Hvitishofjärd.)

⁵ VENDELL, l. c. s. 557 f.

⁶ RIETZ, s. 418. (Kimito.)

⁷ VENDELL, l. c. s. 557 RUSSWURM, Eibofolke, II s. 340.

⁸ I danskan skulle ju ett gammalt kort *k* giva *g*; jfr *Poki* > da. *taage* etc. (Falk-Torp, Dansk-norskens lydhistorie s. 218 ff.). Även i de svenska dialektformerna är en kortstavig grundform *loke* oantaglig; de götiska dialekterna, som visa stavelseförlängning, ha i dylika fall förlängt vokalen. (Jfr HESSELMAN i »Upland» s. 615). Den apokoperade östsv. formen *lock* eller *luck* är också bevisande för gammal långstavighet. (HULTMAN, De östsvenska dialekterna s. 142). Även vokalismen pekar åt samma håll. (Jfr J. SANDSTRÖM, Utvecklingen av fsv. *ö* och *ü*, inom västgötadialekterna, s. 21; HULTMAN, l. c. s. 248).

⁹ Formen med *-u* bevisar intet rörande stamstavelsens ursprungliga kvantitet. Jfr om dessa former (i Hvitishofjärd) inledningen till VENDELLS Ordbok över de östsv. dial.; s. XXXII.

förre betydelsen finnes formen *nocke* i Småland (även i sms. *nockasnar*).¹ Och motsvarande apokoperade form *nock* eller *nuck* är mycket spridd i finländska folkmål.² — Den mytiske Lockes namn uppträder under samma form *nocke* (i tandoffersramsan) i Närke, i Skåne (och med apokope, *nock*) i Finland.³

Att detta ord *nocke* måste vara identiskt med vårt *locke* är tydligt av dess fullständigt motsvarande och ganska säregna användning. Huru formen med begynnande *n* i st. f. *l* kan ha uppkommit, är en annan fråga, som icke är så lätt att besvara. VENDELL gissar, att *n* framkommit i sammansättningen *locknät* genom en assimilatorisk övergång, *nocknät*. Man skulle också kunna tänka sig, att formen med *n* utvecklats sig ur sammansättningen *spinn-locke* (= spindel), som genom assimilation blifvit *spinn-nocke*.⁴ — I fråga om den mytiske *Locke* finnes kanske en annan förklaringsmöjlighet: liksom den sydsvenska formen *Noen* för *Oden* (*Oen*) av Ax. Kock har härletts ur en sammanställning *han Oen*, upplöst som *han Noen*, så skulle det väl icke vara alldeles otänkbart, att en liknande sammanställning *han Locke* har givit *han Nocke*, genom assimilation.⁵

B. De västnordiska språken.

Det fornvästnordiska *Loke* motsvaras också i nyare tid på sitt område av kortstaviga former, det nyisl. *Loke* och det Telemarkiska *Lokje*.⁶ Samma form visar också dalmålets *luki* el. *lukji* som av NOREEN, säkerligen med rätta, sammanställes med isl. *Loki*.⁷ — Även på detta dialektområde förefinnes fullständig

¹ RIETZ, s. 475.

² RIETZ, l. c.; VENDELL, Ordbok över de östsv. dial., s. 557; NYLAND IV s. 100.

³ RIETZ, l. c.; NYLAND IV, s. 65. — OLRİK, D. St. 1909 s. 79, anför från Skåne formen *noke*, utan angivande av källan. — Utom tandofferramsan möter oss den mytiske Lockes namn i en form med begynnande *n* också i ett par andra fall (i Finland, och möjligen på Gottland), som med hänsyn till sitt avvikande betydelseinnehåll komma att senare särskildt behandlas.

⁴ RIETZ, s. 418 (fr. Västergötland).

⁵ Kock, i Arkiv f. nord. fil., ny följd XVII, s. 161 f. — Denna förklaringsmöjlighet har välvilligt påpekats för mig av professor v. FRIESEN.

⁶ OLRİK, l. c., s. 203 ff.; AASEN.

⁷ NOREEN, Ordlista över dalmålet (Sv. Landsm. IV: 2), s. 116. RIETZ, s. 414. — Den av Noreen från Älfdalsmålet anförda formen *lukz* (med explosivt *k*) är dock påfallande; efter analogien med *lafsz*, *drafsz* (= lake, gods-drake) skulle man snarast vänta utveckling till affrikata här. — Om ordets betydelseutveckling närmare nedan, kap. IV.

motsvarighet mellan namnet på den mytiske Loke och den form, vari ordet *loki* = spindel framträder. Detta ord är visserligen här endast uppgivet från ett enda håll, nämligen Telemarken (just där den mytiske Loke också lever kvar i språket). Och överensstämmelsen förefaller vid första ögonblicket icke så stor, spindeln heter nämligen här *Loje* (*Loye*) *Langbein*.¹ Jämföra vi denna benämning med den västgötska *Hälge Högben*, den jylländska *helle høilår* el. *langlår* (på just samma spindelart, den högbenta väggspindeln), så synes det dock otvivelaktigt, att vi här ha att göra med samma ord.² Formellt torde sammanställningen vara oangriplig, om man för Telemarksordet utgår från en form med kort *k*. Under akcentsvaghet — i sammanställningen *Loke Långbein!* — bör nämligen denna form, åtminstone i vissa norska dialekter, utveckla sig till *Loje* (*Långbein*).³

Ordet *locke*—*loke* = spindel och namnet på den mytiske, *Locke*—*Loke* överensstämma sålunda fullständigt med varandra även med hänsyn till den geografiska fördelningen av förekommande variant-former. Ur formell synpunkt kunna alltså de båda orden anses identiska. — Men kan nu en sådan sammanställning också reellt låta försvara sig?

Att sådana små fulländade naturens konstverk, som spindelvävarne äro, skola sätta den primativa fantasien i rörelse och ge anledning till mytiska tankeförbindelser, är ju i och för sig helt naturligt. Så har som bekant skett i antiken: spindeln (*Arachne*) är ju enligt den grekiska säggen en jungfru, som dristade mäta sig med själva gudinnan *Athene* i vävnadskonst, och som till straff för sin förmäthenhet blev förvandlad till en spindel och dömd att alltid spinna och väva. Även på nordisk botten ha vi ett ojävaktigt vittnesbörd om att mytiska föreställningar anknutit sig till spindelväven. I många svenska folkmål — särskilt i Svealand och Norrland, alltså de landsdelar, som icke känna orden *locke* och *lockanät* — har spindelväven namnet *dväragsnät* el. *dvärgnät* och spindeln heter också *dvärg*.⁴ Förklaringen till denna benämning giver

¹ Ross, Norsk Ordbog, under *Loke*.

² Om dessa namn närmare nedan, i kap. V.

³ Jfr en form som part. pret. *tijji* < fno. *takit* (J. REITAN, Aalens maalføre, s. 44), sv. dial. *taji*.

⁴ Jfr om den geografiska utbredningen av orden *dvärg* och *locke* (som namn på spindeln) RIETZ, ss. 108, 418, BENGT HESSELMAN i »Uppländskan som skriftspråk» (Uppland, s. 515), VENDELL l. c. s. 156, Nyland IV s. 100 f.

sig själv: utmärkande för dvärgarne var ju deras konstfärdighet, och då något litet naturföremål på marken ådrog sig uppmärksamheten genom ovanlig och vacker form eller eljest, så blev det gärna tillskrivet de i marken boende små konstnärerna. I Norge kallar man ett slags bergskristaller för *dvergsmide* eller *dvergstein*, små stenar av ovanlig form kallas *dverglod*, *-nagle* el. *-spel*. (Aasen): I Värend gå dvärgarne under namn av *vättar* eller *jordvättar*, och där talade man om *vättasilver* (ett slags glimmer) och *vättaljus* (ett slags förstening, Belemnites)¹ I Värend sades också om vättnarne: »De äro färdiga i all handaslöjd, och folksägnen omtalar garn, som af vättekvinnan blifvit spunnet finare än spindeltråd och väfnader så fina och täta, att när man bredde dem på jorden, syntes gräset igenom, medan rägnen, som föll, stod qvar uppå duken.» Att det är spindelväven man här haft i tankarne, är ju påtagligt.

För Värendsbon var det alltså vättefolkets kvinnor, som göra de fina vävarna, och spår av denna föreställning möta oss på flera håll inom den germanska världen.² Om vätte-gubbarne heter det — liksom över allt där man talar om dvärgar — att de framför allt äro dråpliga smeder. Av detta behöver dock ingalunda nödvändigt framgå, att man alltid tänkt sig spindelvävarne, som dvärg-kvinnornas vävnad. På många håll (t. ex. i isländsk mytologi) tycks ju dvärgfolket över huvud sakna kvinnor och uteslutande tänkas som manliga väsen. I fråga om spindelvävarne är också att märka, att de kallas (inte dvärg-väv utan) dvärags-nät. Nätet hör ju till männens redskap, och det hör till männens handaslöjd att knyta dem. Och om spindelväven, såsom det anförda namnet angiver, har uppfattats som ett nät, så ha säkerligen dessa dväragsnät tillskrivits de manliga dvärgarne.

Att det underjordiska småfolket har fattats som spidelnätens upphovsmän kan förklaras — utom ur föreställningen om deras konstfärdighet — också ur en annan tankegång. OLOF HERMELIN ger följande skildring av dväragnäten: »När det lider mot hösten, märker man, då solen går upp och det artar sig att bliva en vacker dag, huru såsom genom trolleri all mark, så långt ögat når, är betäckt med spindelvävar. De hava kommit dit innan

¹ Vär. o. Vird. I, ss 266, 270.

² Se GRIMM, Deutsche Mythologie², s. 440: (»die ligenden spinnewebe im herbst hält der volksglaube für ein gespinst von elben und zwergen.«) MANNHARDT, German. Mythen s. 639 f.

solen gick upp.»¹ Giver inte denna beskrivning oss ännu en nyckel till den halvmedvetna tankemekanism, varigenom dessa skenbarligen under nattens timmar tillkomna, under dagen liksom försvunna små »dvärganät» i folkfantasier måst förbindas med det underjordiska småfolket, som älskade natten och skydde dagens ljus?

Liksom sålunda spindelnätet uppfattas som dvärgarnes nät så kunna också namnen *locka-nät*, *locka-snara* etc. återgå på en mytisk *locke*-föreställning, under förutsättning, att denna folktrons *locke* har varit ett med dvärgarne besläktat, vätteartat väsen.²

¹ Sv. Landsmälen 1909, h. 3, s. 83. — Själv har jag iakttagit liknande, hur det låga morgonljuset och än mera daggdropparnes flor, liksom lockar fram de eljes osynliga fina spindelvävarna. — Att det just är dessa på marken utbredda spindelnät, som, företrädesvis benämnas »dvärgsnät», framgår också av uppgifterna hos Rietz och hos RÄÄF, Ydre härad I, s. 83.

² Jag har först senare upptäckt, att en äldre svensk språkforskare, M. F. LUNDGREN, redan varit inne på alldeles samma tankegång, som här utvecklats. I språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige (s. 80) förekommer nämligen följande passus: »Ovisst är, om det i Götaland och Finland flerstädes förekommande *lokke*, *låkke*, spindel (Rietz) kan vara samma ord som Lokes namn. Därför synes tala, att Loke i snorra-eddan skildras såsom nätets uppfinnare, äfvensom att spindeln af allmogen betraktas som ett slags mytiskt väsen (han kallas t. ex. äfven dvärg); men det enligt Rietz i fornsvenskan förekommande skrifsättet med *kk* (*lokki*, *lukki*, spindel; häraf *lukka-væver*, *lukka-ether*) tyckes ange, att vi här hafva ett annat ord». — De språkliga betänkligheter, som förmått LUNDGREN att uppgiva sin kombination, bortfalla, såsom av det ovan anförda framgår, vid en mera ingående kännedom om det hithörande språkmaterialet än som på denne författares tid var möjlig.

Kap. II.

Översikt av de nordiska folkföreställningarne om vättar eller alver.

Om den ovan förslagsvis framställda tolkningen av ordet *lockanät* är riktig, skulle den giva oss en fingervisning därom, att den folkmytiska *locke-* eller *loke-*föreställningens rätta väsen vore att söka i riktning av vättarnas eller alvernans sfär. I den följande granskningen av de i folktraditionen bevarade minnena om ett mytiskt väsen, *locke* ~ *loke*, kommer jag också att särskilt hava ögonen riktade på huru dessa *locke*-minnen förhålla sig till vätteföreställningarna. — För att härvidlag hava en fast utgångspunkt för jämförelsen, torde det vara lämpligast att först giva en samlad teckning av denna sistnämnda mytiska föreställning — av vättar, dvärgar, älvor och med dem likartade väsen och deras framträdande i nordisk folktro. Så utomordentligt rikt utbildad som denna betydelsefulla föreställningsgrupp är, säger det naturligtvis sig själv, att här endast kan givas några stora huvuddrag och då närmast sådana, som kunna bliva av särskilt intresse vid den följande Loke-undersökningen.¹

Den mytiska föreställningsbild, som jag här kallat vättar, uppträder i äldre och nyare nordisk folktro under åtskilliga namn.²

¹ Någon utförligare sammanställning av den nordiska folktrons vätteföreställningar finnes, så vitt jag vet, icke. En sammanträngd överblick giver AXEL OLRİK i Salmonsens Konversationslexikon i artikeln *Elverfolk*. Huvudkällorna äro f. ö., för Sverge Varend och Virðarne I, s. 14 ff., 266 ff. (och flerstädes), J. NORDLANDER, Mytiska sägner från Norrland, s. 13 ff. (särtryck ur Sv. Fornminnesföreningens Tidskrift, h. 14); för Danmark FEILBERGS Ordbog over jyske Almuesmål, art. *ellefolk*, *bjergmand* m. fl. (med hänvisningar), FEILBERG, Bjærgtagen (Danmarks Folkeminder nr 5); för Norge J. SKAR, Gamalt or Sættesdal III, s. 27 ff. och A. FAYE, Norske Folkesagn, ss. XX ff., 20 ff.; för Island, J. ÁRNASON, Islenskar þjóðsögur I, s. 1 ff.

² Naturligtvis äro dessa namn ibland beteckningar för specialiserade »avarter» av vättar, men den gemensamma grundtypen kvarstår mer eller mindre tydligt.

Den gamla isländska litteraturen kallar dessa väsen i allmänhet för *alfer*, för så vitt de bo i stenar eller berg också *dvergar*. Nyisländsk folktradition känner dem under namnen *alfer*, *huldu-folk* eller *linflingar*. I Norge är *huldre-folk*, *tuft-folk* och *haug-folk* eller *haugtussar* de vanligaste namnen; orden *alv* eller *elv*, *dverg* och *vätt* äro mera undanträngda. I Danmark återigen är *ellefolk* (eller *elverfolk*) den typiska benämningen, ehuru vid sidan därav möter oss namn som *dverge*, *høifolk*, *bjergfolk* (sing. *bjergmand*), *underjordiske*, *hyldefolk* (i *hyldetræer*), *skovfruen*, *mosekonen* och *mosemanden*, *grønne drenge*, *røde drenge*. I Sverge och de gamla svenska bygderna (i Finland och Estland) äro benämningarna lika skiftande. I den utförligaste skildring vi ha av dessa folktrons skapelser — i Hyllén-Cavallius' Varend och Virdarne — möta de oss företrädesvis under namnet *vättar*, men därjämte känna vi igen alldeles samma föreställning eller specialiseringar av den under namn som *dvergar*, *elvor*, *underjordiska*, *jordfolk*, *jordbyggare*, *pysslingar* m. m., eller under de mera allmänna benämningarna *troll* och *rå* eller *rådan(d)e*.¹ I hela Norrland — där dessa föreställningar tyckas ha levt ett synnerligen starkt liv och uppträda under alldeles samma former, ofta in i minsta detalj, som i nyisländsk och norsk folktro — är det stående namnet *vittr* (sing. best. *vitra*). Och slutligen antecknar jag endast från de estsvenska dialekterna namnen *underbyggare* och *landsgubbar* (det sista av intresse som en motsvarighet till det fornvestnordiska *lands-vætter*).²

Karaktäristiskt för sådana mytiska väsen är kanske i första hand deras uppehållsort. Som namnen *de underjordiska*, *huldu-* eller *huldrefolk*, *jordfolk*, *underbyggare* antyda, tänkas vättarne framför allt som boende under jordytan — liksom de fornisländska myternas *alfer* eller *dvergar*. Men i regeln äro mera speciella bostäder anvisade åt dem av folktron. Oftast återkommer föreställningen, att de bo i små kullar eller högar — ej sällan gamla gravhögar. Dessa vättarnes (*haug-tussarnes*, *høifolkets*

¹ Skildringar av »Trollen», Vär. o. Vir. I, s. 14 ff. (och flerstädes) lämnar inget tvivel om, att dessa väsen här äro ett underjordiskt småfolk, vättar. Eljes användes ju detta ord också (och företrädesvis) om jättar; det betecknar överhuvud ett naturmytiskt väsen såsom elakt och ont, liksom *rå* eller *rå-dane* betecknar ett sådant såsom mäktigt, behärskande en viss naturmiljö.

² Russwurm, Eibofolke II, s. 286.

etc.) hemvist få därför namn av *alfhaugar* eller *alfhólar* (Island), *huldre-* *vette-* eller *tussehaugar* (Norge), *elverhöje* (Danmark), *elvekullar* (Sverige) o. s. v.¹ — Inte sällan tänkas de bo under stenar eller i stenrösen — jfr namn som *bjergmanden* (Danmark), *berggubbar* (Närke). Så särskilt på Island och i Norge.² De bekanta sv. elv-stenarna ha väl också tänkts som elvornas bostäder, ehuru detta numera icke tycks vara medvetet. — Vidare betecknas på skilda håll i Norden vissa träd som sådana, under vilka *vätten* eller *älvorna* bo, och kallas därför *vettetre* eller *butre* (Norge), *elveträd*, *tomteträd*, *boträd* eller *vårdträd* (Sverige).³ Särskilt i Danmark träda dessa föreställningar starkt fram — delvis till följd av folketymologisk omtydning av *Elle*-trädet och *Hylde*-trädet namn — liksom överhuvud i Danmark elvorna synas vara »knyttede til Skoven» mera än annorstädes i Norden.⁴ — Slutligen sättas älvor och vättar också i förbindelse med vissa vattendrag och särskilt källor.⁵ I Västergötland indelas vättarna rentav i *landvätta* och *vassvätta* (= vattenvättar).⁶ — Det behöver knappast erinras därom, att just denna växlande naturmiljö, genom det intima sambandet mellan naturföremålet eller miljön och dess »rådane», har givit upphov till olika, ofta synnerligen starkt särpräglade differentieringar av dessa väsen — dvärgfolket i stenar och bärg, huldran och skogsfrun i skogen, älven eller strömkarlen i forsen o. s. v. —, liksom att det gemensamma ursprungsväsendet i de enskilda fallen ofta kan vara rent bortskymt genom de av denna anpassning betingade tillsatserna.

¹ Det sistnämnda namnet är väl minst vanligt (det är antecknat från Varend och Virdarne I. 255) liksom överhuvud denna föreställning är minst framträdande i Sverige.

² SKAR, Gamalt or Sætesdal III, s. 27 f.; ÁRNASON, l. c.; J. SUNDBLAD, Gammaldags seder och bruk, s. 380 f.; HESSELMAN, i Turistföreningens Årsskrift 1900 s. 269.

³ SKAR, l. c.; FAYE, s. 47; Vär. o. Vird. I, s. 142, tillägg s. 255. — Enligt Linné's Gotländska Resa, s. 312 kallas de väsen, som ha sin boning »i rör och under trän» för »*Elfwor*».

⁴ Ax. OLRIK, l. c. — Jfr dock no. *Alv* = »Skovånd» (Aasen) och tomtarne som *skogsgubbar*, i Upland (Upl. Fornminnesförenings Tidskr. XIX s. 66).

⁵ Vär. o. Vird. I, s. 249 ff., s. 255.

⁶ SUNDBLAD, l. c. — Älven i Upland känner man både *älver* (eller *jordviter*), som bo i tuvor eller stenrösen, och andra (*vattälver*), som bo i vatten, och visa sig i gestalt av vattenödlor. (Meddelande av docent B. Hesselman). — I Danmark bo älverna gärna i mossar, (*«ellemosen»*, FEILBERG, Bjærgtagen s. 36). Likaså i Syd-Sverige; RIETZ s. 117.

Liksom dessa vätteväsen i allmänhet gent emot människorna visa sig som hjälpsamma och välvilliga grannar (så länge de inte blivit förolämpade), så uppträda de också överallt i nordén — liksom i andra germanska länder — rent av som fästa vid bondens gård, de bo där. Och liksom vättarnes liv i det hela taget ter sig som »som en underlig, uvirkelig Gentagelse av menneskelivet» i stort och smått (Ax. OLRİK), så deltagar bolvätten, tomtegubben, eller hur han nu kallas, i husets sysslor, nästan som en av husets folk — som Nisse god dreng.¹ Naturligtvis är det särskilt, när något av vad som förefaller i gårdens dagliga liv och sysslor synes underligt och mystiskt på ett eller annat sätt — när hästar och kreatur på en gård trivas så märkvärdigt väl, eller tvärtom när allting är odrygt och tar slut fortare än rimligt, när smörkärning eller ölbrygd inte på något vis vill lyckas o. s. v. — som detta osynliga gårdshjon får släppa till förklaringen. — Angives hans bostad mera bestämt, så är den i regeln antingen under golvet (i stugan eller lagårn) eller — mera undantagsvis — under eller i spiselhärden.²

Ofta kan emellertid gårdens vätte ha sin bostad utomhus, inom eller invid gårdstomten. Han kan bo i den gamla gravhögen som *haugboi* eller *haugbonde*.³ Eller i vårdträdet (boträdet, vätteträdet).⁴ Eller i vätteröset,⁵ under en stenhäll nära gården⁶ o. s. v. Dessa fall bilda naturliga övergångspunkter

¹ De namn, under vilka detta folkföreställningens älsklingsväsen uppträder, äro åtskilliga. I Sverge äro de vanligaste *tomte*, *tomtegubbe*, *tomtebise*, eller *nisse*, Danmark *nisse* eller *gårdbo*, i Norge *gardvord*, *tunvord*, *tunkall*, *tufttekall*, *tuftvette*. — I de isländska *alf*-sägnera (t. ÅRNASONS *þjóðsögur*) kan jag icke finna något spår av denna föreställning. Jfr dock den fornisländska berättelsen om isländingen Kodrans skyddsande, som bodde invid gården »i en stor och präktig sten», vårdade hans boskap etc. (Þórvalds saga víðförla, kap. 3. — Jfr MAURER, Die Bekehrung des norwegischen Stammes I, s. 207 ff.; II, s. 66).

² Så i Finland: »uti det hörn, där spisen är placerad, ansåg man förr husets *tont* hafva sin bostad.» (Nyland IV, s. 65 — jfr s. 119).³ Så också i Varend (Vär. o. Vird. I, s. 272): »bolvättarne... hålla sig mäst i grannskapet af eldstaden.» Jfr NORDLANDER, Myt. sägner s. 28 (Ångermanland); Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 90 (Helsingland); SKAR, III, s. 27 f.; FAYE, s. XXII. I en dansk sägen bor det »*ellefolk*» under spiselhärden (FEILBERG, Ordbog III, s. 297).

³ Denna föreställning är särskilt utmärkande för Telemarken. Se HELLAND, Bratsbergs amt (Norges land og folk VIII) s. 414 ff.

⁴ HELLAND, l. c., s. 416; SKAR, II, s. 27 f., Vär. o. Vird. I, s. 142 f., Tillägg s. IX

⁵ SKAR, l. c.

⁶ BONDESON, Historiegubbar på Dal, s. 143.

mellan bolvättarnes och jordvättarnes släkten. Att folkföreställningen inte gör någon åtskillnad mellan det vätteväsen, som bodde i vättehögen, vätteröset eller vätteträdet och det som bodde i spiselhärden framgår tydligt av källorna. I Säterdalen heter det: »vätten håller till i vätteträd och vätterösen och i spiselhärden».¹ På den ena gården hade man ett vätteröse, på den andra en vättebjörk, på den tredje en vätterönn o. s. v., och man offrade åt vätten på dessa ställen på samma sätt och i samma fall, som åt vätten i härden.² Likaså i Telemarken: »De, som ikke havde Vetehøi, tømte den lille Skaal Drikke o. s. v. paa Aaren o: Arnen».³

Naturligtvis äro dessa »övernaturliga» väsen i regel osynliga.⁴ Ofta hetes det också, att deras förmåga att göra sig osynliga beror därpå, att de äga en osynlighetshätta.⁵ För dem, som lyckas få se dem, visa de sig oftast i mänsklig gestalt, fast småväxta. (Deras litenhet är dock långt ifrån något konstant drag — ofta uppträda dessa väsen i fullständigt mänsklig skepnad.)⁶ För övrigt växlar deras utseende: än äro de mörklagda (så t. ex. de värendska vättarna), än ljusa och vackra, vilket tycks vara regel beträffande de kvinnliga vätteväsendena, elvor, huldror etc. Även dessa ha dock ofta sina trollmärken: svansen, den ihåliga ryggen el. dyl., vilket särskilt tycks höra till skogsväsendena. — Karaktäristisk och överallt återkommande är vidare den grå dräkten med den röda toppluvan, som ingalunda är förbehållen ensamt tomtgubbarna.⁷

¹ SKAR, III, s. 27.

² Ib., s. 28.

³ FAYE, Norske Folkesagn s. XXII, not 1.

⁴ Säkerligen har detta medvärkat till att de tänkas bo under jorden inne i stenar, träd etc.

⁵ Se t. ex. Vär. o. Vird. I, ss. 16, 271.

⁶ ÅRNASON uppgiver, att den nyisländska folktrons alfer äro fullständigt lika människorna till storlek etc. (De skilja sig härutinnan från de fornisländska alferna.) Detsamma anför FAYE (l. c., s. XXVI f.) om det færöiska hulde-folket och de norska vättarna. I Norge är dock detta undantag.

⁷ I Varend tillhörde denna dräkt ej blott tomten, utan också jordvättarne, trollen, eller pysslingarna, ja t. o. m. näcken och sjöråt. Om bolvättarne säges däremot, att »deras dräkt är en kort hvit kjortel.» (Vär. o. Vird. I, s. 272). — De uppländska jordviterna eller älvorna beskrivas så: »De äro skapade precis som människor, med ögon och allt, de äro ej längre än ett finger och alldeles hvita, klädda i små kappor, blå eller gröna; de äro vackra orimligt.» (HESSELMAN, Sv. Turistfören. Årsskrift 1900, s. 269.)

Vältarne äga förmågan att skiftahamn och »förskapa sig till hvad helst de vilja»¹ Särskilt te de sig då som djur av olika slag. De högre djur, som oftast figurera i dylika sägner, äro kattor och harar.² Mera sällsynt är att de bli till »skator och odjursfåglar.»³ Deras allra vanligaste förhamning är dock paddan.⁴ — Även ormen (särskilt tomtormen) är ej sällan ett vätteväsen.⁵ I Uppland bli ett slags vatten-ödlor uppfattade och benämnda som vatt-elver.⁶ Och likaså anser man i Västergötland, att vätten visar sig »som en liten fyrfota (ödlan).»⁷ I Kalmartrakten äro ett slags myror »representanter i synlig måtto för älvorna», och kallas därför *alvera* eller *alvmyrorna*.⁸ — I alla dessa fall uppfattas djuren rent mytiskt: de ha förmåga att sända sjukdomar över de människor, som göra dem illa, o. s. v.

Vättarne visa sig ofta för människorna också i virvelvinden. Oftast äro de då skadegörande, men på sina håll har man den föreställningen, att »tussarna dansa i virvelvindarna».⁹ — Även vissa underliga ljus- och elds-fenomen sättas av folktron i samband med detta mytiska släkte. Om de värendska bolvättarne hette det, att »ibland om nätterna får man se dem skymta i mörkret, nästan som ett månsken. — Stundom synes det lysa emellan springorna på golfvatillet; folket säger då efter gammalt tal, att det är vätten som bränner ljus . . . Den vanligaste formen

¹ Vär. o. Vird. I, s. 262; jfr ib. I, s. 19; ÁRNASON, s. 4.

² T. ex. sägnerna Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 50 f.; RÄÄF, Ydre härad I, s. 45; FAYE, l. c., s. XXVIII; Norske sagn² (Kria 1902) s. 60.

³ Sv. Landsm. V: 2, s. 64.

⁴ Vär. o. Vird. I, 272; RUSSWURM, Eibofolke II, s. 256; FAYE, l. c., s. 23; FEILBERGS Ordbog under *skruptudse*. — Överallt återfinnes sägnen om den havande vättekvinna i gestalt av en padda eller groda — se FEILBERG, Bjærgtagen, s. 75 ff. — Jfr f. ö. GRIMM⁴ III, s. 146; L. v. SCHREDER, i Sitzungsberichte d. philos.-histor. Klasse der Wiener Akademie der Wiss., Bd CL ss 12, 34, 58 ff.

⁵ Vär. o. Vird. II, (Tillägg) s. XXIII f., Nyland IV. s. 102. — Jfr. OLAUS MAGNI, Bok III kap. 1 om dyrkan av ormen hos våra förfäder.

⁶ Enligt meddelande av docent B. HESSELMAN.

⁷ J. SUNDBLAD, Gammaldags seder och bruk, s. 380.

⁸ O. HERMELIN, i Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 82.

⁹ SKAR, s. 48; Vär. o. Vird. II, s. 15. — Se f. ö. exempelvis Vär. o. Vird II, s. 13 ff.; RÄÄF, Ydre härad I, ss. 45, 57; DJURKLOU, Ur Nerikes folkspråk och folklif, s. 67 (om tomten). Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 48; OLRIK i Salmonsens. FEILBERG, Bjærgtagen s. 37.

för vättens uppenbarelse är dock, att man får se honom nattetid vandra fram och åter i stugan, alltid med sitt lilla blåaktiga vättaljus i handen.» Detsamma berättas om jordvättarne.¹ Den naturföreteelse, som då åsyftas, är vad som eljes kallas lyktgubbar, da. lygtemand. Ursprungligen har man föreställt sig, att ljuslågan är vätten själv, och ännu framstår det förhållandet tydligt i många sägner.²

Vättarnes liv ter sig — som redan nämnts — i stort och smått som en återspeglings af människornas tillvaro. Det formar sig i de enskilda bygderna efter det liv, som folket för just där: i trakter, där boskapsskötseln intar främsta rummet i befolkningens dagliga sysselsättningar — såsom i Norge och Norrland — där syssla också sägnerna om *huldror*, *tussar* och *vittror* mest med deras boskap, deras flyttningar till och från sätrarna o. s. v.³ I kustbygder (som på Island och i Västerbotten) vet man att berätta om de underjordiskas fiskefärder och fiskeplatser och om deras makt över människornas fiskelycka.⁴ De underjordiska fira bröllop och hålla begravningar, ha sina kyrkor och präster, sina hövdingar etc. — och föra överhuvud på sina osynliga gårdar (no. *huldregårde*, *hit-gårde*) samma liv, som bonden för på sin.⁵ Vätten, som håller till på själva bondgården, är som en av husets folk, och tar del i alla gårdens sysslor. — Och liksom tomtgubben eller gårdsvätten får skulden för allt, som händer i gården och som man ej genast finner den naturliga förklaringen till, så får också det osynliga underjordiska småfolket släppa till förklaringen på alla företeelser ute i naturen, som synas underliga och påfallande, och som av den verksamma folkfantasi kan på det ena eller andra sättet ställas i någon analogi med mänskliga förehavanden. Vi ha redan nämnt om de värendska vättarne,

¹ Vär. o. Vird. I s. 270, 272, 469 f.

² Så exempelvis Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 49 f. — I folkspråken förekomma också *vätte* (RIETZ s. 833), *mosemand* (FEILBERG s. 615) o. d. som beteckning för lyktgubbe.

³ Vär. o. Vird. II s. 73 f.; NORDLANDER Myt. sägner, s. 22 ff.; FAYE s. 20 f.; SKAR, s. 32 ff.

⁴ ÁRNASON I, s. 3, 131; Meddelanden från Nordiska museet för år 1889, s. 39; Sv. Landsm. V, 2, s. 57. — Intressant är att se, hur dvärgsnäten av den gottländska folktron sättas i förbindelse med fiskelyckan: »när grasä um mårnar jär fullt me dvärgnet, modar de mikä fisk». (Wennersten, Nygutnisk ordbok, under *dvärganät*).

⁵ FAYE, s. 38 f.

om deras nät eller vävnader (spindelvävarne), deras smiden (bärgkristallerna), deras små ljus (vissa försteningar, Belemnites) o. s. v. Ekot är *dvärgmål* (AASEN). Dimman, som stiger upp ur kärret, är röken som visar, att »*madkällingen kölnar*», »*mosekonen brygger*» eller hur det nu heter. Ringarna i gräset visa, var älvorna dansat om natten, eller var de underjordiska ha sina skatter förvarade.¹ Vindvakarne på isen äro för isländingen alvernas fiskevakar, de blanka strimmorna ute på det eljest kårade vattnet äro kölvattensfårorna efter alvernas osynliga fiskebåtar. Och så vidare i oändlighet! Just genom detta nära införlivande med naturens liv i dess växlande företeelser är det som dessa föreställningar ha vunnit sin förunderliga livskraft.

Vissa enskilda drag i det underjordiska vättefolkets framträdande äro särskilt starkt betonade, återkomma överallt i sägnerna, och ha ibland givit anledning till sär-bildningar av den allmänna vättetypen, som på vissa punkter synes vara av mycket hög ålder och ofta ha utvecklat sig till helt fristående föreställningsbilder.

Oaktat sin litenhet utmärka sig alla vätteväsen för ovanlig styrka: tomten bär sju skylar i en börda, vättekvinnan, som blivit gift med en bonde, böjer en hästsko som ingenting o. s. v.² Lika karaktäristiska äro deras utpräglade sinne för renlighet och deras klokhets.³ Om den händighet och konstfärdighet, som folktron tillägger dem (och särskilt dvärgarne), har talats i föregående kapitel.⁴

Vättarne ha överallt förkärlek för dans och spel. Härav har formats de välkända föreställningarna om elvdansen och elvaleken eller elva-spelet (på Island *liuflingslag*, i Norge *huldreslått*) — det senare i Sverge vanligen förbehållet vattenelven eller strömkarlen.⁵ Både dans och spel hör eljes från början likaväl ihop med vättarne eller trollen, som dansa i högen eller stenen (julafton upplyftad på guldpelare), eller med bolvättarne, som dansa i ring på stugugolvet i månskenet, och överhuvud lika

¹ RUSSWURM, Eibofolke II, s. 238.

² Av denna sägen anföras en mängd varianter hos FEILBERG, Bjærgtagen, s. 85 ff.

³ Den estsvenska folktrons *under-byggare* skildras som »alt, klug, stark und reich», o. s. v. — I fråga om deras fasa för orenlighet jfr fornisl. *alfrek*, som har många motsvarigheter i nutida sägner (t. ex. Vär. o. Vird. I. s. 273).

⁴ Jfr att Völundr kallas *alfa vísi*, *alfa ljóði*.

⁵ T. ex. Vär. o. Vird I 230 ff.

mycket med det manliga som med det kvinnliga vältesläktet.¹ — Så urgammal kan ju denna föreställning inte vara, då dansen överhuvud var främmande för nordborna före medeltiden. Men vi ha i stället här ett synnerligen belysande exempel på dessa föreställningars utomordentliga förmåga att upptaga och assimilera det, som folket upplever och som sysselsätter dess tankar.

Mäktiga rötter tycks däremot föreställningarna om vättarnes skatter och rikedomar äga. »Rik som ett bärgatroll» heter det, och överallt i sägnerna återvända uppgifterna om vättarnes skatter och dyrbarheter, som de ha ute i solen eller som de visa för den bergtagna. En urgammal särutbildning härav är föreställningen om godsdraken: vätten som vaktar sitt »jordgods», varom redan de fornisländska sägnerna ha så mycket att förtälja. Draken Fafnir är bror till dvärgarne Otr och Regin, och framstår också i Eddans berättelse i människoliknande gestalt — först när han tagit allt guld, säges det, att »*hann gerðisk svá illr, at han lagðisk út . . . ok varð síðan at enum versta ormi ok liggr nú á Því fé*». Även i nutida folktradition har det skattevaktande väsendet ofta vättens välkända skepnad: som en liten gubbe med röd toppmössa.² Att yätten i denna funktion vanligen visar sig som orm, är ju inte utan motstycke vid andra vättesägner: jag erinrar endast om tomt-ormen, som nyss nämts.³ Ormens utveckling till drake (eller rättare till flogdrake, ty drake är vanligen = orm) sammanhänger också med föreställningar, som äro förbundna med det allmänna vätte-väsendet. Bergtrollen kunna flyga genom luften.⁴ Likaså gör dvärgen Titteli-Ture i den allbekanta folksagan.⁵ — När draken visar sig om natten, är det (nödvändigtvis!) genom eldsfenomen. Dessa drakeldar, som utvisa, var skatten eller drakboet

¹ Se t. ex. Vär. o. Vird. I ss. 18, 270, 272; Sv. Landsm. 1909, h. 3, ss. 86, 119.

² Sv. Landsm. VII, 9, ss. 7, 27; Upl. Fornminnesförenings tidskr. XIX s. 27; Nyland IV s. 105 f. — Själv har jag i Närke upptecknat liknande sägner om sådana små »gubbar» som »eldat över sitt gods», och som måst lämna det från sig, när någon kastat sin kniv i elden.

³ I tyska sägner är paddan skattevaktare (FEILBERG, Bjærgtagen s. 79). I Varend visar sig den kvinnliga skattevaktaren som höna (Vär. o. Vird. I 463). — F. ö. är skattevaktarens hamnskifte ett nästan stående drag i alla dessa sägner om jordgods och försöken att tillägna sig sådant.

⁴ RÄÄF I, s. 56.

⁵ STEPHENS och HYLÉN-CAVALLIUS, Svenska folksagor I s. 169. — Jfr NORDLANDER I. c. s. 26.

finnes, tolkas vanligen så, att det är draken, som »eldar över sitt gods» eller »lyser på sin medel». Ursprungligen har säkerligen denna drakeld varit = draken själv.¹ Därför syns också flogdraken alltid som en flygande eldstrimma (stjärnfall, meteor el. dyl.).²

I de trakter, där föreställningen om draken är mäst livaktig — de estsvenska bygderna, Danmark, Nord-Tyskland — möter oss den tron, att den flygande elldraken för med sig gods, som han varit ute och stulit, och det finnes också medel att främtaga flogdraken hans gods eller att tvinga honom att bära pengar, spannmål och annat till en själv.³ Här har sålunda flogdraken den starkaste beröring med tomtgubben eller nissen, som ju också drager till huset, genom att ge sig ut och stjäla på annat håll. Hos estsvenskarne (liksom i nordtysk folktro) ha de båda föreställningarna rent av sammanfallit med varandra, både till gagnet och namnet. Tomten (estsv. *skrat*, lågty. *puk*) visar sig nattetid som eldsdrake och kallas också så.⁴ — Eljes har ju tomtgubben eller bolvätten överallt i Norden människogestalt. Dock ej uteslutande. Vi ha redan sett, att den värendeska bolvätten, när han visar sig om dagen, tar skepnad av en padda, liksom andra vätteväsen. På många håll uppträder en högst egendomlig utbildning av samma väsen: nissen, som drager till huset och gör sin ägare rik, förvaras av honom i en liten dosa och då antingen i sin vanliga nissegestalt eller i skepnad av en insekt, en spindel, tordyvel el. dyl.⁵

Tomtegubben eller nissen drar välstånd till sin gård genom att stjäla från andra. Vätteväsandenens tjuvaktighet tycks vara ett tämligen stående karakteristikum. Så fort något försvinner på

¹ Jfr RIETZ (s. 96): *drake* 2) lyktgubbe; lufteldar vid träskartade ställen.

² Vär. o. Vird. I s. 462: RÄÄF I s. 77; FAYE s. 67; FEILBERG, Ordbog under *drage*; AASEN (*drake*); NOREEN, Ordlista över dalmålet s. 64 (*godsdrake* = meteor el. stjärnfall).

³ FEILBERG l. c.; RUSSWURM, Eibofolke II, s. 244 f.

⁴ RUSSWURM s. 241 ff.; v. SCHROEDER l. c. s. 22 ff.

⁵ Se AASEN, *dragdokke*; FEILBERG, Ordbog, under *dragedukke*. — Sägner om detta väsen: RUSSWURM, Eibofolke II s. 243 (där det kallas med tomtens vanliga namn *skrat*); MÜLLENHOFF, Sagen s. 322 f. (»*Ness Puk* im Kasten»); HELLAND, Nordre Thronhjems amt I, s. 731; EVA WIGSTÖM, Folkdiktning II, s. 118; SCHAGERSTRÖM, i publikationen Från uppländsk bygd, Sthm 1899, s. 54 ff. I Sverge förekommer endast namnet *spiritus* (RIETZ, *spirtusse* o. d.) — Detta väsen kan förfärdigas genom trolldom på olika sätt eller köpas (liksom nissen). Jfr f. ö. L. v. SCHROEDER l. c. ss. 7 ff., 16 ff.; GRIMM, Myth.⁴ III s. 148.

ett oförklarligt sätt, heter det: »vätten måste ha tagit det» (eller *nissen*, *dragedukken*, *ellepigerne* o. s. v.).¹ Vättarne »bergtaga» kreatur, stjäla smör vid kärningen och öl och vört vid brygden, så att man endast får hälften så mycket, som man skulle väntat, uppfånga utsädet vid sådden, ja, t. o. m. maten vid bordet snappa de undan de ätande.² Osynlighetshättan (eller deras allmänna osynlighet) kommer dem därvid väl till pass. Särskilt tyckas vättarne (av alla slag) vara begivna på mjölk; deras tjuvmjölkkande av korna omnämnes överallt, och har givit anledning till en del speciella föreställningsbilder.³ Märkligast av dessa är mjölkharen eller bäran, som säkerligen har utvecklat sig ur föreställningen om den tjuvmjölkkande och mjölkbärande vätten, som ofta visar sig i gestalt av groda (padda), katt eller hare.⁴

Ofta äro dock dessa snatterier endast en tämligen oskyldig yttring av vättarnes benägenhet att spela människorna små spratt, som ju är ett stående drag i sägnerna om tomtar, men även eljes ofta möter oss.⁵ Och tvärtom skildras vättesläktet i många andra sägner som ett föredöme i fråga om hederlighet: återlämna alltid vad de lånat, lämna aldrig en tjänst obelönad o. s. v.

I nära samband med dessa tjuverisägner står ett motiv, som återkommer i alla germanska länders vättetro: historierna om bortbytingar (isl. *umskiptingar*, ty. *Wechselbälge* o. s. v.). Detta är så välbekanta saker, att jag här endast behöver nämna dem. — Lika stående äro historierna om kärleksförbindelserna mellan alver och människor; överhuvud utmärka sig alverna för en lika starkt utvecklad kärleksdrift (särskilt gent emot människor), som för ett förföriskt väsen. På detta motiv återgå synnerligen ofta sägnerna om bergtagning, som ju utgöra en av de mest karaktäristiska och rikast utvecklade typerna av alv- eller vättesägner. Men också en annan föreställningsgrupp spelar här in: den bergtagnas besök hos vättarne i berget eller i »elverhöj» (där han ej

¹ SKAR s. 27; FEILBERG's Ordbog I, s. 198, II s. 688: OLRİK, Danske Stud 1909, s. 77.

² Ex. Vär. o. Vird. I s. 15 f.; RÄÄF I s. 50 ff.; Meddelanden från Nord. museet f. 1891, s. 27; SKAR s. 31; FEILBERG's Ordbog, I s. 241.

³ Jfr t. ex. ordet *dvergspeni*, AASEN.

⁴ Jfr härom särskilt NORDLANDER, l. c. s. 15 ff.; NOREEN, Ordlista över dal-målet s. 14 f.; RIETZ s. 36.

⁵ »Dvergene finde stundom deres Glæde i at fixere folk ved at tage Verktøi fra dem, og med Latter bringe det tilbage, såa at Eieren efter lang Søgen finder det liggende for sine Øine.» (FAYE).

sällan sammanträffar med en länge saknad anhörig, där solen ej lyser och där tiden står still) har ofta en sådan karaktär, att de förråda sig som besök i en de dödas värld.¹

Vättar och alver ingripa också i människornas liv därigenom, att de sända sjukdomar på människor och djur (särskilt till straff för den, som oroat eller gjort illa mot dem). Häri framträder ju tydligt dessa väsens mytiska karaktär. — Bergtagningen är i regel förenad med sjukdom, så att den bergtagna tvinade bort eller »blev från sig». Detta kallas i danskt folkspråk också att bliva »*elleskudt*». Eljes yttrar sig detta plötsligt uppkomna onda, som vätteväsendena sända på människor och djur genom sina skott (och som därför kallas no. *alfskot*, *dvergskot*, sv. *trollskott*, *dvärgslag*) på flera olika sätt: som slag, giktsmärter, bölder m. m.² En viss utslagssjukdom (nässelfeber) uppkommer därigenom att älvorna »blåsa» på den, som råkar ut för dem, varför sjukdomen över hela Norden kallas *älvabläst*, *älvblåst*, no. *alvgust*, *trollblåster* o. s. v. — Åtskilliga sjukdomar, som enligt folkföreställningen härleda sig från dessa mytiska väsen, nämnas i folkspråket (förkortningsvis) helt enkelt som *alvera*,³ *elven*,⁴ *vätta*.⁵

Till sist må endast erinras om en sak, som egentligen faller av sig själv, då det är frågan om mytiska väsen: vättarna bli föremål för offring. Allbekant är ju offret till tomtegubben (om ej oftare, varje julafton), smörjningen av älvstenarna och offringen i älvkvarnar eller älvgrytor, för att avvända sjukdom och förgörning från älvorna. Säterjäntan, som vill hålla sig väl med »de underjordiska», sätter ut litet mat till dem var lördagskväll,⁶ och bonden, som önskar »trollens» hjälp vid skördarbetet lägger ut en tunna öl åt dem vid dikesrenen.⁷ Även åt vård- eller boträdets vätte offrade man — särdeles på torsdagskvällarna⁸ — och åt vätten i gravhögen, likaväl som åt vätten som bodde i spiselhärden.⁹

¹ Jfr om dessa olika motiv, varpå bergtagningssägnerna äro uppbyggda, den ingående undersökningen i FEILBERG's Bjærgtagen.

² RIETZ s. 754 a, AASEN under *Alvskot*.

³ Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 82.

⁴ Vär. o. Vird. I, s. 252.

⁵ J. SUNBLAD, Gammaldags seder och bruk s. 380; RIETZ s. 833.

⁶ Sv. Landsm. XI, 4, s. 36. — Jfr FEILBERG's Bjærgtagen s. 38.

⁷ Meddel. fr. Nord. museet f. 1889, s. 26.

⁸ Vär. o. Vird. I s. 143; FAYE, Norske Folkesagn s. XXII o. not. 1; SKAR III ss. 28, 48, 87; STORAKER, Folkesagn s. 61 ff.

⁹ FAYE l. c.; SKAR l. c.; STORAKER l. c. — Jfr Vär. o. Vird. I s. 131 f. — Vilken betydelse dessa offer ägde för våra förfäder, kan ses av den isländske

Rörande den allmänna mytologiska karaktären av dessa uråldriga, icke blott för nordborna, utan för alla germanska folk i huvuddragen gemensamma föreställningar om alver och vättar, råder ännu icke fullständig enighet bland de mytologiska forskarna. Visserligen är det allmänt erkänt, att dessa föreställningar ytterst utgå från tron på själens fortlevande efter döden, ett fortlevande, som i allmänhet tänktes bundet vid vissa lokaliteter, gravhögen, ett bestämt berg nära gården, en fors o. s. v. Denna insikt grundar sig ju icke på mytologisk konstruktion, utan på otvetydiga vittnesbörd om en sådan åskådning (att de dödas själar bliva till alver) såsom fullt levande i nordn c:a 800 och senare.¹ Den bekräftas också tydligt nog av en mängd drag i de nutida folkföreställningarna. Vättarna ha fortfarande gärna sin boning i gamla gravhögar — under olika namn.² Sägner om hur människor bergtagas av alver och vättar, visa sig inför en närmare undersökning ofta vara sägner om besök i de dödas rike.³ En del väsen av mer eller mindre utpräglad vätte-natur betecknas uttryckligen än i dag av folket såsom gengångare av döda människor.⁴

Lika omisskännlig är dessa väsens ktoniska natur — för både äldre och nyare föreställningssätt. Mot denna uppfattning

skalden Sighvats skildring av den bekanta episoden under hans resa i Sverge år 1018, då han icke blev insläppt i götagårdarne, därför att man hade »heligt» därinne, med *alfablot*. (Heimskringla, ed. F. JÓNSSON, II s. 170 f.) Jfr också de gamla lagarnes bestämmelser: *Vér skolum eigi blóta heidit guð, né hauga, né horga* o. l., där offret »till högar» måste syfta just på alv-högar. (Ä. Gulatingslagen Kristnurrätt, fl. 29.) »*Engin ma haita a hvatki a hult eða hauga eða ha(i)þin guð*». (Gulalagen, PIPPINGS ed. s. 7 r. 1).

¹ Se FRITZNER under *alfr*. Jfr också MAURER, Die Bekehrung des norweg. Stammes II s. 88 f. — Särskilt märkelig är berättelsen om Harald Hårfagers farbroder, kung Olof på Vestfold, som efter sin död från gravhögen beskyddade sin ätt och sin gård som *Olafr Geirstada-alfr*. (Flateyjarbok II s. 17).

² Jfr fno. *haugbui*, »Dødning, som har tilhold i den Høi, hvori han er begravet» (FRITZNER), nyno. *haugbui*, »Høi-Vætte = *Haugetuss*» (Ross).

³ Se härom FEILBERG, Bjærgtagen s. 116 ff.; MAURER l. c.

⁴ Vär. o. Vird. I 461 ff. (om draken, lyktgubben m. fl.); RIETZ s. 597 (om back-skratten, gengångare, tomtegubbe). — Hos OLAUS MAGNI finnes en skildring av älv-dansen, som i detta sammanhang är av synnerligen stort intresse: »Dessa nattliga dansar av andeväsen kalla invånarne älf-dans, och de hysa den föreställningen, att de människors själar, som hängifva sig åt sinnliga njutningar och äro slafvar under sina onda begär samt utan motstånd följa lustans ingifvelser . . . efter att hafva antagit kroppslig gestalt på detta sätt sväfva omkring jorden själf, där de lefvat sitt lif». (Bok III kap. 11. — svenska översättningen s. 150).

av vättarne såsom ett underjordiskt släkte strider det ingalunda, att de — när de undantagsvis låta sig ses av människor — måste visa sig ovan jordytan; detta ligger ju i sakens natur. Och lika självfallet är det, att deras synliga framträdande är bundet vid en mängd fenomen av växlande natur: om natten nödvändigtvis elds- eller ljus-fenomen (meteoror, lyktgubbar etc.), om dagen vid snart sagt alla slags företeelser, särskilt naturligtvis de mäst gåtfulla och för fantasien lockande: den uppstigande dimman, den plötsliga och våldsamma virvelvinden etc. Dessa mytiska föreställningars hela psykologiska raison d'être ligger ju just däri, att deras tillvaro avgiver den förklaring på naturföreteelserna och deras sammanhang, varav den primitiva fantasien överhuvud är mäktig. Och för övrigt ansluter sig ju detta deras tillfälliga framträdande i vind och i dimma, likaväl som i eldsfenomen, i djurgestalt etc. till de allmänna primitiva föreställningarna om de själiska väsendena och deras skiftande uppenbarelse sätt.

Åtskilliga tyska mytologer sluta sig dock av dessa växlande former för vätteväsendenas framträdande till väsenskilda olika arter av vättar och alver: *Luftelben* (som kunna vara *Gewitterelben*, *Windelben*, *Wolkenelben*) och vidare *Berg-* oder *Erdelben* (*Unterirdische*), *Wald-* und *Baum-elben*, *Wasser-elben*, *Feld-elben* och *Haus-elben*.¹ Att detta icke träffar någon ursprunglig och väsentlig åtskillnad torde dock vara klart av de gemensamma grunddrag, som överallt skina igenom; det är på sin höjd olika lokaliseringar (med därav följande anpassning) av en och samma grundföreställning.

Särskilt tycks det vara så gott som allmänt vedertaget att urskilja »die *Luft-elben*» såsom en självständig huvudart av vätteväsen, vid sidan av de underjordiska vättarna. Och åtskilliga äldre och nyare forskare gå ända därhän, att de betrakta dessa luft-alver, såsom den ursprungligaste föreställningen, varur alla de andra sekundärt utvecklats. Exempelvis i E. H. MEYERS *Germanische Mythologie* utvecklas denna tanke sålunda: Alvernas ursprungliga element är »die bewegte Luft, vom leisesten Hauch und zitternden Sonnenstrahl bis zum heftigen Windstoss und zuckenden Blitz, vom zartesten wellenden Nebel bis zum massigen schneeweissen oder nachtschwarzen Gewölk» — »Aus den Luft-

¹ Denna indelning är anförd efter E. H. MEYER, *Germanische Mythologie* ss. 117 ff.

elben des Gewitters, des Windes und der Wolke entwickelten sich die andern Elbenklassen, so zunächst, vermittels der beliebten Auffassung der Wolke als Berg und des Hausens der meteorischen Mächte im Gebirge, die *Berg-* oder *Erd-elben*.¹

En så våldsam mytologisk konstruktion som denna torde dock numera äga få anhängare. Den svär allt för starkt mot det faktiskt påvisbara folkmytiska föreställningssättet. Tvärtom är det ju uppenbart, att när en vätte visar sig t. ex. i virvelvinden, så är detta för folkföreställningen icke ett särartat vätteväsen, utan just samma vätte, som folktron eljes sysslar med, *tussen* som bor i *tussehaugen*, *ellepigen* i mossen o. s. v. Överallt hänföras dessa företeelser på det underjordiska småfolk, som vättarna till sitt väsen äro.

Antagandet av en särskild huvudart av alver, som tillhöra luftens rymder, liksom den andra huvudgruppen (dvärgarne) äro ktoniska väsen, torde väsentligen grunda sig på ett par uppgifter i de fornisländska Eddorna. — Snorre skiljer som bekant skarpt emellan två slags alver: *ljósálfar* och *dökkálfar*. Hans skildring av dessa (i Gylfaginnings kap. 16) lyder så: »Då sade Gangleri: Stora ting vet du att förtälja om himmelen. Vad finnes där ytterligare för huvudorter, utom Urdarbrunnen? — Han säger: Många härliga ställen finnas där. Ett ställe är där, som kallas *Alfheimr*. Där bor det folk, som kallas ljusalver; men mörkalverna bo nere i jorden, och dessa båda äro varandra olika till utseende och än mer olika till sitt väsen. Ljusalverna äro fagrare än solen att se till, men mörkalverna äro svartare än beck.»

Mogk säger om denna skildring: »Das ist zum Teil subjektive Auffassung Snorris, im Kerne ist sie aber in dem altgermanischen Volksglauben begründet».² Såvitt jag kan finna, är den kärna av ursprungliga folkliga föreställningar, som rymmes i Snorres

¹ L. c. ss. 117, 127. — Ännu radikalare är E. WADSTEIN i sin »språkligt-mytologiska» undersökning. »Alfer och älvor» (i Uppsalastudier, tillägnade S. Bugge, s. 152 ff.) Han anser sig på språkliga grunder kunna bevisa, att *alv* är en (indoeuropeisk) beteckning för solgudarne, utgående från en rot **albh-* = lysande, ljus, och förklarar de i alla germanska länder likformigt återkommande föreställningarna om alv-väsendena såsom boende i bärg, i träd eller i vatten, om *alv-skott* eller *alvblåst*, om *älv-lek* etc. etc. såsom beroende på språkliga omtydningar av ordet *alv* i dess skilda betydelser! — Jfr om denna »språkligt-mytologiska» metod AXEL OLRIKS recension i Nord. Tidskr. f. Filologi, III R., 3 Bd, s. 71 ff.

² German. Mythologie (i Paul's Grundriss²) s. 58.

framställning, knappast något annat, än att alverna föreställas än såsom »ljuslagda och av strålande skönhet», än såsom »ljuta och mörklagda». Den dubbelheten framträder ännu i nordisk folkföreställning, men är knappast av mera grundväsentlig art än den, att de underjordiska tänkas än såsom vänliga och hjälpsamma mot människorna, än som illasinnade och farliga, m. fl. dylika växlande föreställningssätt.¹ De underjordiska vättarne äro visst inte uteslutna från att tänkas som ljusa och strålande vackra. Tvärtom framstå de ofta — t. ex. i bergtagningssägerna, och särskilt de kvinnliga väsendena — såsom ägande en nästan oemotståndlig, tjugande skönhet; och detta gäller om både äldre och nyare nordisk folktro.² Hela denna Snorres tudelning av alvsläktet i fula (och onda) *dökkálfar*, som bo nere i jorden, och fagra (och goda) *ljósálfar*, som bo uppe i himlarymden, i Alfheim, den måste väl därför avgjort räknas till de konstruktiva elementen i Snorres mytologi.³

Andra bevis för att »alverna stå i närmaste förbindelse med solen» (och de högre rymderna) har man sett däri, att solen kallas *álfrǫðull* (Skírnismál str. 4), och att solguden Frey (enligt Grímnismál str. 5) har *Alfheim* som sin särskilda boning.⁴ Som bevis, varpå man grundar sin uppfattning av en betydelsefull och rikt utbildad mytisk föreställningsgrupp, kunna väl ändå dessa isolerade språkliga fakta knappast väga mycket — allra helst när emot dem stå de samstämmande sakliga vittnesbörderna om dessa föreställningars natur. Man är i alla händelser skyldig att, innan man härpå bygger några vittgående slutsatser, först se till, huruvida icke dessa språkliga bildningar tilläventyrs kunna tillfreds-

¹ Jfr indelningen i *Govetter* och *Ovetter* (FAYE s. 22.)

² Endast ett exempel. I den märkliga skildringen av isländingen Kodrans tjänste- och skyddsande, som bodde »i en stor och präktig sten» nära Kodrans gård, som vårdade hans kreatur, och sade honom vad han skulle göra och inte göra, heter det, att han brukade visa sig för Kodran med ljust och strålande ansikte och i en präktig dräkt.» (Porvalds saga viðförla, kap. 3 — återgivet i MAURER's Die Bekehrung I, s. 207 ff.).

³ »Von den wohnungen der lichtelbe im himmel wissen die volkssagen nichts mehr»; GRIMM, Myth.² s. 423. — I pommersk folktro (på Rügen) uppträder visserligen en indelning av dvärgarne i 3 olika arter: svarta, vita, och bruna; men även denna rätt enastående uppdelning bekräftar icke, närmare besett, ursprungligheten av Snorres skildring, utan snarare tvärtom; samtliga dessa äro nämligen underjordiska väsen (om också de vita företrädesvis bundna vid träden). Se FAYE, l. c. XXIX.

⁴ Så t. ex. MOGK, German. Mythologie², s. 59.

ställande förklaras också på annat sätt, än genom anknytning till alverna. — För ordet *álfrǫðull* (= sol, solsken) är redan en sådan förklaring framställd, av E. WADSTEIN, som härleder ordet icke från de mytiska alvernas namn, utan från en (enligt W. med detta ursprungligen identisk) adjektivstam **alb-* = lysande, vit m. m.¹ Ordet *álfrǫðull* skulle alltså ursprungligen betyda lysande strålgans, och en naturligare tolkning av denna poetiska beteckning för solen eller solskenet är väl svår att finna.² — För så vitt guden Frey härskar över *Alfheimr* i egenskap af himmels- och solgud (och icke i kraft av sin släktskap med de ktoniska vana-gudarne), kan jag icke finna något hinder, varför icke även det första ledet i ordet *Alf-heimr* skulle kunna ha haft en ursprunglig betydelse »den strålände» (om himlarymden, där solguden har sin varelse).

Kanske är det inte alldeles uteslutet, att Snorres bild av ett ljusalvernas släkte, som har sin boning uppe i himlarymden, har kommit till just genom en misstyding (f. ö. en högst närliggande tydning!) av detta himmelska *Alf-heimr* som en »alvernas värld». En annan källa för denna föreställning, som säkerligen inte har varit utan betydelse, är den (för Snorre välbekanta) kristna åskådningen om de himmelska änglaskarorna. Att den gamla folkföreställningens alv- eller vätte-väsen och kristendomens bild av änglarna, av goda och onda andar, ha sammanblandats med varandra, är ett välkänt och ofta återkommande förhållande.³ Det ingick ju f. ö. som ett genomgående drag i den kyrkliga politiken, ända från älsta tider, att på detta sätt nödtorftigt kristna den gamla folkreligionens gestalter.

¹ Uppsalastudier s. 56 f.

² En annan förklaring av ordet *álfrǫðull* är given av FR. v. d. LEYEN, Die Götter u. Göttersagen der Germanen, s. 222. Han tolkar ordet som »Elbenstrahl d. i. der die Elben vernichtende Strahl», vilket dock ur språklig synpunkt förefaller något djärvt. — Tanken skulle vara densamma som vid en annan poetisk benämning på solen: *álfa græti*, »alvernas bekymmer» (Hampismál str. 1), vilken ju ansluter sig till samma föreställning om de »dagskygga» dvärgarne, som möter oss t. ex. i Alvíssmál.

³ Se GRIMM, Myth.², s. 415, 418 not 2; Nachträge¹, s. 127. Jfr den vitt spridda folktraditionen, att vätteväsendena äro de med Lucifer till jorden nedstörtade, »fallna änglarna». I tyska rim och ordstäv är *Engel-land* (*Engeland*) den stående beteckningen för alvernas eller själarnas land; och motsvarigheter härtill finnas också på nordisk botten. (Se MANNHARDT, Germ. Mythen, s. 326 ff. och flerstädes). Orden *álfr* och *andi* användas stundom i fornisländskt språk som synonymer — se FRITZNER under *álfr*.

Lika litet som man sålunda, så vitt jag kan finna, har någon grundad anledning att räkna med ett särskilt släkte av luft- och ljus-alver, som (i motsats till svartalverna eller dvärgarne) skulle tillhöra, lufttrymdens och solljusets världar, lika litet torde den gamla nordiska och germanska folkföreställningen känna till en särskilt utbildad grupp av *Gewitterelben*. Vad E. H. MEYER har att anföra, som skulle bestyrka tillvaron av denna föreställningsgrupp, inskränker sig egentligen till två ting: den röda färgen på vättarnes luvor (resp. kappor eller hår och skägg) samt föreställningen om alv-skott. De röda luvorna kunna väl ända — om de över huvud äga något slags naturmytisk betydelse! — knappast intyga mer, än att dessa vätteväsen kunna ha framträtt som elds-fenomen. Och att alvernans sjukdomsbringande skott skulle vara = blixten, är väl näppeligen en slutsats, som med någon nödvändighet kan dragas ur denna föreställnings egen natur; — snarare utgår väl denna tolkning från den aprioriska förutsättningen om alverna, som luft- och moln-väsen. Att Belemnites-försteningen på vissa håll tydes som åsk-vigg, på andra som alv-pil kan ju bero därpå, att samma naturföremål har anknutits till tvänne olika föreställningar, och behöver ingalunda bevisa, att dessa föreställningar skulle vara ursprungligt identiska.¹ Då skulle man ju också vara nödgad att tyda de Värendska vätteljusen, som man också återfinner i Belemnites-stenen såsom ytterligare en transformation av (den lysande) blixten! — Antagandet, att vissa alv- eller vätteväsen skulle vara värksamma i åskvädret och blixten, strider tvärtom på det skarpaste mot den gamla, överallt levande föreställningen, att dessa vättar fly undan för åskan och förföljas av blixten — de ha ju här sina farligaste vedersakare!

De nordiska folkföreställningar om det osynliga, underjordiska småfolket, som i det föregående tecknats i sina grövsta huvuddrag, kunna alltså säkerligen i stort sett sägas återgiva den ursprungliga bilden av hedendomens alver och vättar. Sammanhanget med själatron framträder icke numera så tydligt som i äldre tider; anpassningen efter skiftande miljö eller det ensidiga utpräglandet av enstaka egendomligheter hos vätte-väsendena ha framkallat en del relativt fristående särföreställningar; ett och annat nytt drag (såsom t. ex. föreställningen om elvdansen) kan

¹ Alf-skottet går igen också i andra benämningar på naturföremål. *Alf-pil* kallas »en løs, tynd Beensplint i Kjødet paa et Dyr» (AASEN), *Alf-kula* »Haarboller i Indvoldene paa Dyr» (AASEN).

ha tillkommit. Men det oaktat framstår en rikt utbildad grundtyp, med vissa därmed förbundna stereotypa sägenmotiv, med sådan enhetlighet, icke blott i nordén, utan i alla germanska länder, att detta tillräckligt borgar för denna föreställnings ursprunglighet.

— Huruvida vätte-typen med sig har assimilerat några andra, i grunden olikartade, rent naturmytiska, animistiska föreställningar (exempelvis om växtlighetsdemoner) är en fråga, som här måste lämnas därhän; med den oerhörda expansions- och anpassningsförmåga, som utmärker denna primitiva föreställningsgrupp, kan det väl tänkas som en möjlighet, att den ur sig själv småningom har utvecklat alla dessa särföreställningar av olika slag, som i det föregående endast undantagsvis kunnat antydás. Endast en mytisk föreställningsgrupp, av de i den lägre folkreligionen levande, synes uppenbarligen intaga en fullt självständig ställning vid sidan av — eller på sätt och vis i motsats till — vättesläktet. Det är jättarna, rena natur- och elementarmakter, utan förbindelse med själarnas värld, väldiga, oformliga, onda väsen — kulturvärldens yttersta motsats och fiende. Även här finnas dock vissa möjligheter till överbryggande av motsättningen, tack vare vättarnas förmåga av hamnskifte, tack vare den växling mellan gott och ont, vackert och fult, som finnes hos vätteväsendena, liksom i den mänskliga naturen, och slutligen icke minst därför, att båda grupperna framstå som ktoniska makter.

Kap. III.

Locke i spiselhärden och Locke, som vallar sin boskap i gärdesglindret.

De spår av gamla mytiska Loke-föreställningar, som finnas i senare tiders folktro och folkspråk i de nordiska länderna, ha nyligen varit föremål för en grundlig undersökning av den främste nutida forskaren på den nordiska mytologiens område; det är i uppsatsen »Loke i nyere folkeoverlevering» av AXEL OLRİK, i Danske Studier 1908, s. 193 ff. och 1909, s. 69 ff.¹ — Den förra avdelningen av denna undersökning redogör för »De vestlige nybygder», särskilt Færöarna och Island, och förf. kommer till det resultatet, att Loke-traditionen i dessa trakter i det stora hela ansluter sig till och utgår ifrån »det billede af Loke i Asernes flok, som vi kender fra den gamle eddadigtning.» Utöver eller bakom denna mytdiktens Loke-figur komma vi icke här. — Helt annorlunda är förhållandet i de gamla nordiska länderna, som behandlas i uppsatsens senare del: de vittnesbörd om ett Lokeväsen, som finnas i danskt, norskt och svenskt folkspråk och folktro »er fuldstændig uden forbindelse med den gamle gudekres, og de er såre lidt mytisk udformede. Derimod grupperer de sig om et bestemt naturfenomen, forskelligt i de forskellige lande.» — Här skulle vi alltså ha de största utsikterna att återfinna de ursprungliga och grundläggande elementen i Loke-föreställningen.

Det är — enligt OLRİK — i stort sett två olika fenomen, vid vilka dessa folktrons och folkspråkets Loke-minnen äro knutna.

»I Danmark er forestillingen om Lokke knyttet til den flimrende bevægelse i luften eller lyset.» — »Det forårsyn i solskin, når varmen begynder at fremlokke rigelige dunster af jorden, og disse da ses i horisonten i jævne egne ligesom at flagre eller holde sig i en bølgende bevægelse over jorden» — det betecknas i

¹ Den senare delen är nu utgiven separat i serien Danmarks Folkeminder, nr 3. Uppsatsen citeras i det följande D. St. 1908 och 1909.

jylländskt folkspråk med uttrycken: »*Lokke sår havre i dag*» eller »*Lokke driver med sine geder*.»¹

I Norge (Telemarken) och i Sverge saknas motsvarigheter till denna danska Lokeföreställning. Där är Lokes namn i stället fäst vid »arneilden» — elden på spiselhärden. I Telemarken säges det, när det sprakar starkt i spiseelden: »*Lokje dengjer bone sine*» (»Loke slår sina barn»). Man »offrade» skinnet av den nykokta mjölken åt »Lokje» genom att kasta det på elden.² — Samma föreställning ligger tydligen till grund för den svenska Lokeramsan, när man »offrade» de tänder, som fällts av småbarnen, genom att kasta dem på elden med orden:

»*Locke, Locke giv mig en bentand!*

Här har du en gulltand.»³

Dessa båda huvudformer av de folkliga Locke-föreställningarna — Locke som beteckning för »den varmhölgande luft» och för det väsen, som bor i »arneilden» — söker nu OLRİK förbinda med varandra så, att Locke från början helt enkelt är = »lysmanden». Han ansluter sig härvidlag till Kocks utförande av den gamla sammanställningen av namnet *Loke* med ordet *logi*, »låga», och framhåller, att just formen *lokki* (med ursprungligt långt *k*) framställer sig som den närmaste och ljudlagsenliga dubbelformen till *logi* (med *kk* genom assimilation av äldre *kn*).⁴ — Denna *Lokke*, »lysmanden», skulle sålunda vara ett slags »språklig mytbildning» av enklaste art; dess olika framträdande i dansk folkföreställning (som »lysflimre-vætten») och i svensk-norsk (som »arneilden») beror endast därpå, att den kommit att anknytas till och anpassas efter olika »ljus»-fenomen, olika naturlig omgivning, på olika trakter i Norden.⁵

Denna OLRİKS tolkning av folktrons Loke-relikter — som ju i stort sett synes bekräfta den gamla uppfattningen av Loke som en ursprunglig eld-gud, ehuru med den skillnaden, att OLRİK vill göra honom till en mera anspråkslös och diminutiv »lysmands»-vätte

¹ Om de olika varianterna av dessa uttryck, deras spridning och karaktären av den naturföreteelse, som därmed betecknas, hänvisas till den utförliga materialsamlingen i D. St. 1909, s. 71 ff.

² AASEN; FAYE, s. 6. — D. St. 1909, s. 78.

³ Om spridningen och varianterna av denna *locke*-ramsa, se ovan s. 21 f.

⁴ KOCK, *Loki und seine Verwandte*, Indogerm. Forsch. X s. 40 ff. Kock räknar endast med en ursprungligen kortstavig grundform *loki*.

⁵ D. St. 1909, s. 79 f.

från början — synes ju giva den enklaste möjliga förklaring av de nämnda folkliga nordiska Locke-föreställningarna. Men vid sidan av dessa finnes en mängd andra strödda Locke-relikter i folkspråk och folkföreställning, och när det gäller att härleda dessa ur den antagna grundföreställningen, då kan jag ej finna annat, än att den Olrikska teorien om Locke-föreställningens ursprung, kommer avgjort till korta. Och även de båda »huvudtyper» av den nordiska folkföreställningen om Loke, på hvilka OLRIK bygger sin uppfattning av denne Loke's mytiska väsen, visa sig, närmare besedda, ingalunda stå så fullständigt isolerade och utan motstycke i den övriga folktron, som de skulle vara enligt OLRIKS tolkning.

Låt oss först se till, huru det härvidlag förhåller sig med den, Telemarkiska *Lokje*, i elden på härden, som ju otvivelaktigt har spelat den största rollen för spekulationerna över Lokes väsen och ursprung.

Vid sidan av denna föreställning om en Lokje, som är på ett eller annat sätt fästad vid »arneilden», och som är betygad genom mjölkoffret till Lokje och genom talesättet »Lokje slår sina barn», finnas också helt andra Loke-relikter i dessa bygder. »I Telemarken veed man at fortælle om et ondt Væsen, Lokje, der stundom forvexles med Djeven selv. En gang skal han have taget et Barn over Korsryggen, sat det ned og sagt: »Saa skal du sidde intill du er aarsgammel!» Deraf kommer det, at Børn have et Hul paa hver Side af Hoften, og ikke kunne gaae førend Aaret er omme.»¹ I äldre uppteckningar från Telemarken talas om »*Laakje*» (= *Lokje*?) som »en Nat-Gienganger, som taer smaa Børn».² — OLRIK försöker nu att härleda dessa drag (av ett »ondt väsen», som särskilt tycks ha att göra med små barn, och som driver sitt spel om natten) ur föreställningen om *Lokje* i spiseelden, genom att hänvisa till den välbekanta figuren tomtégubben eller nissen: »forestillingen om et lille husligt væsen, mest optrædende ved nattetid, på en gang vågende over menneskers og dyrs trivsel og tillige drilagtig... Det må regnes for sandsynligt, at denne husvætte fra først af har veret... arneilden, der modtog stadigt offer; og senere gikk over til at være et mere mytisk-poetisk, halvt skæmtende og drilagtigt væsen.»³

¹ FAYE, l. c., s. 5 f.

² Ross Ordbog, under *Loke*.

³ D. St. 1909, s. 81.

I den första delen av detta resonemang — identifierandet av Telemarkens *Lokje* med den allmänna nordiska föreställningen om tomtegubben eller bolvätten — kan jag obetingat instämma. I själva verket visar Telemarkens *Lokje* ända in i detalj en slående överensstämmelse med grannbygden Sætersdalens *vetti*, »vätten».¹ Telemarkingens »*Lokje dengjer Bon'e sine*», när det sprakar hårt i spiseelden, motsvaras av Sætersdölens: »*No dengjer Vetti Bonni si*», eller »*No syng'e Vetti*» (när det viner i den brinnande veden). Likaså har mjölkoffret till Lokje sitt motstycke i Sætersdalen i offret till *Aarevetti* (vätten i *aari*, = spiselhärden) av kärnmjolk och vört, vid smörkärning och ölbrygd. Slutligen möta vi här vätten som plågoande (eller buse) för småbarnen, på samma sätt som den Telemarkiske *Lokje*: »Ni måste akta er, nu kommer vätten» sa' mamma om vi stojade och bråkade för illa.» — Och hans nattliga upptåg spåras i uttrycket: »vätten har tvättat honom», sa' de när någon lade sig svart, och om morgonen var han vit.²

Även i Sverige kan man finna ganska tydliga motsvarigheter till detta väsen, som i Sætersdalen helt enkelt nämnes »vätten», i Telemarken omtalas under »den mere personlige benævnelse *Lokje*». — I Dalarne (Elfdalen) talas om »ett andeväsen», som kallas *askfisen*, vilket anses förorsaka den lilla virvel, som stundom vid luftdrag uppstår i en askhög. — Då en brasa sprakar, säges: »askfisen skjuter».»³ Ytterligare en uppgift, som kompletterar bilden av detta »andeväsen» till slående likhet med den nyss skildrade norska föreställningsbilden, finnes hos RIETZ: »Man brukar i Dalarne (Elfd.) säga till barnen, att de skola akta sig, så att ej 'askfäisen' tar dem.»⁴

Samma båda huvudsidor — förbindelse med elden på spiselhärden och uppträdande som plågoande eller buse för småbarnen — återkomma i de värendiska föreställningarna om bolvätten. »Ofta händer ock att elden i spisen, sedan han redan blifvit fästad,

¹ SKAR. III, s. 27 ff.

² Jfr det av OLRIK D. St. 1909. s. 81 anförda draget ur »vestnorsk folketro, at når nogen om morgenen findes kradsede i ansigtet, er det vord'en der har kløst dem.»

³ NOREEN, Ordlista över dalmålet, s. 12. — Om själva namnet *askfisen* säger BUGGE (ib. s. 227): »*Fisa* har her bevaret den oprindelige betydning 'puste, blæse' (t. ex. for at faa ild til at brænde), der endnu er bevaret ved dette verb i no. diall. (se AASEN).»

⁴ RIETZ, s. 139.

å nyo glimmar upp i askan; de gamle tro då, att det är vätten, som ligger och blåser på värmen (elden) »¹ Likaså säges det även här om vätten, att han »oroar barnet om nätterna och i sömnen.»²

Och slutligen uppträder bolvätten på alldeles samma sätt i finländska bygder — och detta just under Loke-namnet! I VENDELS Ordbok över de östsvenska dialekterna hittas ett maskulint subst. *nock*, i best. form *nockin*, = »tomte, spöke». Som vi förut ha sett, möter oss tandoffersramsans Loke i östsvenska dialekter också under formen *nock* (med begynnande *n* i st. f. *l*). Man torde därför ha full rätt att indentifiera även detta ord *nock*, = »tomte, spöke», med det mytiska *locke*-namnet. — I fråga om det föreställningsinnehåll, som är förbundet med det finländska *nock* = »tomte, spöke», har jag genom välvillig förmedling av fil. magister A. Solstrand i Helsingfors erhållit följande upplysningar, från samma person, som meddelat VENDELL ordet.³ »*Nockin* är ett slags hustomte, som anses vara boende på ugnen och kallas rätteligen *urnsnockin* Förr förekom det mäst att skrämma barn med, då det var tal om *urnsnockin* . . . Något egentligt spöke menas icke härmed, utan en stundom välvillig, stundom motvillig eller elak — allt efter omständigheterna — . . . andlig husbonde, som dels stjälp, dels hjälper i huset.»⁴

Det lider alltså intet tvivel, att icke OLRİK har rätt i sin indentifiering av Telemarkingens *Lokje* och den samnordiska föreställningen om bolvätten. För den finländska allmogen är identiteten mellan deras *nockin* och *tontn* t. o. m. fullt medveten. Men om så är, då sammanfaller frågan om denne *Lokje's* mytiska ursprung med frågan om bolvättens. Och då synes mig den av OLRİK antagna utgångspunkten — *Loke* = eldslågan, elden på härden — vara alldeles för snäv. Denna »inomhusvätte» är nämligen tydligtvis ett och samma väsen som den vätte, som bor i »vättehögen» eller »vätteträdet» o. s. v. I den älsta nordiska berättelse om en gårdens skyddsande, en »tomtegubbe», som finnes — den ovan (s. 30) omnämnda märkliga skildringen av isländingen Kodrans skyddsande, som giver honom goda råd och spådomar, och beskyddar hans boskap,

¹ Vär. o. Vird. I, s. 272. — Jfr not 3 föregående sida.

² Ib. s. 273.

³ Folkskolläraren K. P. PETTERSSON i Nagu s:n.

⁴ »Utom benämningen *nock* på hustomten har i senare tid tillkommit benämningen *råde*, hvilket sist blifvit utbytt mot *tontn* och *gubbin*», upplyser meddelarne.

»kurz—ganz den Kobolden gleicht» (MAURER) — heter det, att han bodde »i en stor och präktig sten» nära gården. Även OLAUS MAGNI intygar bolvättarnes väsenslikhet med de vättar, som hålla till där ute i skog och mark: »Till dessa slags väsen [o: samma som dansa i älvdansen] tros äfven de (tomtar) höra, hvilka ännu i våra dagar pläga i mänsklig skepnad bekväma sig till att tjäna människorna, i det de om nätterna utföra arbete och sköta hästar och boskap.»¹ Att den nutida folktron icke gör någon skillnad på *Årevetti* (vätten i spiselhärden) och den vätte, som bor i *vettehaugen*, utan tvärtom uttryckligen identifierar dem, har påvisats i föregående kapitel.²

Dessa förhållanden synas mig icke rimligtvis kunna tolkas på mer än ett sätt. Den ur själatron direkt framgående föreställningen om ett vid bondens gård bofast vätteväsen har lokaliserats på olika sätt. Ofta tänkes han bo i gårdens omedelbara närhet: i gravhögen (vilket väl är det allra ursprungligaste föreställningssättet), i vätteröset, under den stora stenhällen, i vätteträdet o. s. v. Men lika naturligt har det varit att tänka sig vätten »gå igen» på de ställen, där han i livstiden mest vankat, och där man f. ö. på mångfaldigt sätt varnade hans osynliga ingripande — alltså på själva gården och inne i stugan. I detta senare fall mottog han naturligtvis sina offer på »hemmets altare», på spiselhärden. Och då låg det ju också ytterligt nära till hands att tänka sig honom som boende där, under eller i spiselhärden — likasom den vätte, åt vilken man offrade på vättehögen eller på vätteträdets rötter, hade sin bostad i högen, resp. trädet. Denna gårdvättens intima förbindelse med spiselhärden föll sig så mycket naturligare, som härden i forna tider, då den låg mitt i stugan, på ett helt annat påtagligt sätt var det husliga livets medelpunkt och brännpunkt än fallet är nutilldags.³

Även bortsett från nödvändigheten att sammanhålla föreställningen om bolvätten med »jordvättarne», synes mig den av

¹ Bok III, kap. 11.

² Jfr ovan s. 30 f.

³ Mångfaldiga minnen finnas i nutida folksed av denna härden s religiösa betydelse för allt vad som hör till hemmets liv. »Man skal lade nykøbt ko æde hø, henlagt på arnen, så trives den.» ... »Kommer en ny tjenstepige ind i ett hus, må hendes første gang være till skorstenen; der skal hun røre ved ildtangen.» Detsamma gäller om den unga hustrun, vid ankomsten till sitt nya hem, o. s. v. Se FEILBERG, i uppsatsen »Ilden — arnen — hjemmet.» Aarbog for dansk kulturhistorie, 1889, s. 72 ff., Ordbog, III, 297.

OLRIK förfäktade härledningen av bolvätten ur »arneilden» föga övertygande, så länge det icke (mera i detalj) uppvisats, huru en sådan utveckling från »lysmanden» på härden till tomtegubben — med allt hans sysslande med smörkärning och brygd, med boskapen i lagårn och tröskningen på logen etc. — kan tänkas ha försiggått.

Däremot må det lämnas därhän som en öppen fråga, huruvida denna bolvätte (med vilken den Telemarkiske *Lokje* visar sig vara identisk) möjligen kan ha sammansmält med eller, rättare sagt, med sig införlivat en fristående äldre föreställning om eldsågan på härden såsom ett mytiskt väsen. Detta kan kanske endast avgöras genom en särskild, vidlyftigare undersökning. Dock vill det synas, som om ett sådant antagande knappast skulle vara nödvändigt. — Offren till *årevetti* te sig visserligen ofta som offer till elden, som »förtär» dem. Men det finnes också helt andra sätt att offra till härdens vätte: man hällde ut vört i alla fyra hörnen av spiselhärden (Sætersdalen).¹ — När vätten bodde under eller i spiselhärden, var ingenting naturligare, än att vad som där föreföll sattes i förbindelse med vättens åtgöranden. När elden glimmar upp eller det slår upp ett luftdrag i askan, är det vätten som ligger och blåser på elden eller askan; när det viner eller sprakar i elden på härden, är det vätten som »slår sina barn» som »sjunger» eller som »skjuter» — allt detta är ingenting märkvärdigare, än att det hänföres till vätten, när det »nirklar ok narklar» i vätteträdet (i Sætersdalen) eller att man (i Vest-Flandern) säger, att »*Alvina weint*» (A. = »die Elbin»), när vinden hörs vina och tjuta därute.² — Överhuvud visar denna härdens vätte knappast någon mera säregen utbildning än vad fallet är med åtskilliga andra specialiseringar av vätteföreställningarne: den värendske älven, som spelar i forsen, de smidande dvärgarna i stenar och bärg o. s. v.

Ett egendomligt drag hos den Telemarkiska Lokefiguren återstår att belysa. I en topografisk skildring från slutet av 1700-talet (anförd av OLRIK, l. c. s. 80) framträder den föreställningen, att Loke hade en del att göra med loppor! — Skärtorsdagen »skulde vrides tre pisker til at istandsætte slæden for Loke, som da kom kørendes med et læs lopper og havde kørt slæden itu, da læsset var meget tungt. Blev dette ikke iagttaget, blev der i det

¹ SKAR, III, s. 28.

² LAISTNER, Rätsel der Sphinx I, s. 199, 399.

är en utrolig mängde lopper».¹ En viss motsvarighet härtill möter oss vid en folkmytisk föreställningsbild, vars släktskap med tomteväsendena i föregående kapitel har berörts: föreställningen om den flygande godsdraken. Enligt nordtysk folktro kan man nämligen, genom oförsiktighet vid möte med draken, utsätta sig för att av denne bli överhöljd av ohyra.² Från nutida nordisk folkföreställning känner jag intet motstycke härtill.

I nära samband med den Telemarkiska och finländska föreställningen om en Loke-vätte, som håller till i spiselhärden eller i elden på den, står den Locke, varav ett bleknat minne lever kvar i vissa svenska bygder i den ovan anförda tandoffersramsans: »Locke, Locke giv mig en bentand — här har du en guld-tand», när tanden kastades i spiseelden. (Märk särskilt, att i Finland, där härdens vätte kallas *nock*, där möter oss också tandofferramsans väsen under samma form *nock*!)³ OLRİK påpekar, att tandoffret »synes at tilhøre hele den gotiske æt. To hovedformer af det er der: den ene at ofre tanden til ilden, den anden at ofre den til jorden». Denna dubbelhet synes mig tala för, att tandoffret från början har varit ett offer åt vättnar, antingen då åt dem som bo i jorden, eller åt vätten i spiselhärden. Men så urblekt som detta Loke-minne är — en steltnad språklig form utan något levande innehåll — torde det vara försiktigast att icke härpå bygga några som helst slutsatser om Lockes mytiska natur.

Den andra huvudtypen av de folkliga nordiska Loke-föreställningarna, var den jylländske Locke »i luftflimmeret», vars minne lever kvar i de båda vittspridda talesätten »Locke driver i dag med sine geder» och »Locke sår havre i dag».⁴ — Alla anhängare av teorien om Loke som ett eld-väsen ha naturligtvis av gammalt sökt sätta det här åsyftade luftfenomenet i för-

¹ Norsk Historisk Tidsskrift, 2 R., III s. 43. — OLRİK säger härom (l. c. s. 83): »Det er muligt, at Telemarkens Lokje, der kommer skærtorsdagaften og bringer lopper tilhuse (d: med forårsvarmen) hænger sammen med jysk opfattelse af ham som forårsvætte». — Jfr nedan om den jylländska Locke-föreställningen, som efter min åsikt icke (till sitt väsen) har något med »forårsvarmen» att göra.

² MÜLLENHOFF, Sagen etc. s. 206. — Jfr v. SCHROEDER, anf. arb. s. 25.

³ Om varianter och spridning jfr. f. ö. ofvan s. 21. ff.

⁴ På svenska nämnes detta fenomen *gärdesglinder* — t. ex. av STRINDBERG, i Hemsöborna.

bindelse med eldens element, på det ena eller andra sättet. Så också de båda senaste talemännen för denna åskådning, Ax. Kock och Ax. OLRİK. Kock hänvisar till MOLBECHS beskrivning av fenomenet, som förliknar de dallrande dunsterna med »de hede Dampeder ses i en sådan Bevægelse over en Kedel eller stærk brændende Ild».¹ OLRİK säger i sin artikel om Loke i Salmonsens, att »hos den jyske Bonde er han knyttet til den glødende Sommerhede». I sin senaste Lokeundersökning skjuter Olrik denna värme-synpunkt mera åt sidan, och utgår i stället från fenomenets karaktär av en ljus-företeelse, liknande eldslågan (?).² Locke är alltså även här (liksom *Lokje* i »arneilden») för Olrik = »lysmanden».

Denna analogi mellan de böljande luftdallringarna i horisonten och eldslågan må gälla vad den kan. En sådan tolkning av den jylländska Locke-bilden stöter dock, enligt min mening, på ett avgörande hinder däruti, att »luftflimmeret» överhuvud alls icke — i dessa talesätt — identifieras med Locke — men väl med Lockes getter, resp. hans havresådd. Detta förhållande framgår med all önskvärd tydlighet av den äldsta (och därför mest vittnesgilla) framställning, som finnes av denna folkföreställning, Peder Syvs från 1600-talet: »*Lokke haver sine geeder ude at vokte nu, naar det er oskin (!) og flammerne af varmen sees at staa op fra jorden som capræ saltantes*» (som hoppande getter). Jfr av nyare uppteckningar: »Når man på en varm sommerdag ser luftbølgerne ude i synskredsen, ser det ud som noget levende bevægede sig, og dette kalder man kullebondens svin» (Bornholm), eller: »Lukas vallar sina får . . . En egendomlig daltring i luften under våren, hvilken gör, att det ser ut, som om små föremål sprungit öfver den upplöjda jorden» (Skåne).³

I själva verket uppfattar också OLRİK den folkliga tankegång, som skapat dessa uttryck, på samma sätt: »Folketroen går ikke ud fra nogen forestilling om »Lokkes» væsen og virkemåde; den skaber udtrykket lige ud af den synlige natur». Och han hänvisar till liknande föreställningar (om »luftflimmerets lighed med springende dyr») hos andra folk, till det frisiska »do summerkatte lope» o. d. Men därmed är ju också grunden ryckt undan hans egen

¹ Spärrat av Kock! — MOLBECH, Dansk Dialectlexicon s. 330.

² Jfr dock not. 2 föreg. sid.

³ Dessa citat anförda efter OLRİK l. c. s. 71 f.

uppfattning att »navnet 'Lokke' . . . fra første færd har været betegnelsen for den varmebølgende luft» (l. c. s. 76), att m. a. o. även den jylländska Locke är = »lysmanden»!

Om luftdallringarna alltså icke äro = Locke, men väl = Lockes boskap (resp. havresådd), vad får då Locke själv för roll i den naturmytiska föreställning, som skapat dessa uttryck? Så vitt jag kan se, ingen annan än den, som tillkommer *bjergmanden* i de till form och innebörd fullständigt likartade talesätten: *bjergmanden driver med sine geder* eller *b. sår havre*.¹ »Bjergmanden» är, såsom vi i det föregående ha sett, den danska motsvarigheten till de underjordiska vättarna (jämte *høifolk*, *ellefolk*). Uttrycket innebär sålunda, att ett osynligt väsen, som har sin boning i jorden, på sådana solvarma dagar driver ut sina hjordar (getter, får, svin, gäss etc.) i vall; dessa hjordar är det, som visa sig för människorna i de där luftiga, oroliga dallringarna utefter markens horisontlinje.

Att folkföreställningen på detta sätt ställer vissa egendomliga, atmosfäriska företeelser i samband med *bjergmanden* (eller Locke), är något som har en mängd analogier i folktro och folkspråk på skilda orter. — »Steigt aus dem feuchten Walde oder frisch gepflügten Acker Nebel auf, spannt er sich von einem Berge zum andern hinüber, so spinnen, weben, drehen Seile, trocknen Wäsche, backen Kuchen, schöpfen Wasser, kämmen sich die Elbinnen oder backen, brauen, schmieden die Elbe», heter det i tysk folkföreställning.² Även i de nordiska länderna ger dimman, som böljar efter marken eller stiger som en rök, anledning till en mångfald liknande föreställningar, anknyttande sig till det underjordiska folket. I Danmark säges då, att »*Ellekonen* (eller

¹ Rörande spridningen av de båda uttryckssätten, se OLRIK l. c. s. 71 f, 1 st. f. *Lokke*(-mand) och *bjergmanden* säges också *Jakob Løj*, *kullebonden*, *havmanden* o. d.

² E. H. MEYER, *Germanische Mythologie* s. 124. — De särskilda naturliga förutsättningarna för dessa föreställningar utredas på skilda ställen i L. LAISTNER, *Nebelsagen*. Särskilt intressant är följande beskrivning: »Am Mühlberg, da erscheinen öfters beim hellen Tage ganz kleine Fräulein, zeigen sich den Ackerleuten in weisser Kleidung, hüpfen über die Beete hin und verschwinden dann wieder am Mühlberge. Die Ochsen werden fast jedesmal davor scheu und springen davon». — L. tillägger härvid: »Wer jemals das chaotische Spiel des niedrig schwebenden Brodems auf einem frisch gepflügten Ackerfelde gesehen hat, weiss auch, warum diese Mühlbergfräulein gerade beim Pflügen erscheinen und in kleiner Gestalt und huschender Bewegung geschildert werden». (L. c. s. 139 f.)

Mosekonen) brygger, ellepigerne danse».¹ I Sverge »*mossefolket köllar, trollkärningen byker, bakar, steker strømming* etc.»² Överhuvud säges det, »bli trollen sällan synliga utan när det är mulet och rägnigt i luften».³ Även solröken tolkas på liknande sätt som dimman.⁴ Och alldeles särskilt tycks folkfantasién haft mycket att göra med de trolska effekterna, då »solen lyser och det regnar». Då kan man se »*ellepigerne danse*», eller ock hur »*vitran tvättar sina mjölktråg*» eller »*kammar sig*», »*trollkärningarna kärna smör*» o. s. v.⁵

Dessa tankeförbindelser, som i sin skiftande utformning dock alla äga en fast, gemensam föreställningskärna, ha tydligen urgamla och djupa rötter i germanskt föreställningsliv. Och det framgår härav, att i de jylländska talesätten »*bjergmanden driver med sine geder*» eller »*sår havre i dag*» (om det dallrande solröksglindret över hed och äng) »*bjergmanden*» ingalunda — som OLRIK anser — behöver vara någon förvanskning av »*lysmanden*» Locke, utan tvärtom här är alldeles på sin rätta plats.⁶ Att det icke kan visas upp några direkta motsvarigheter till de speciella (danska) föreställningarna, att »*bjergmanden*» vallar sin boskap eller sår havre betyder naturligtvis härvidlag ingenting. (Själva det naturfenomen, som givit anledning till dessa tankebilder, är f. ö. säkerligen allra mest framträdande just i sådana naturomgivningar som på den jylländska heden och på de vida, danska åkerfälten). Den förra »*bilden*» utgår ju ifrån en överallt i Norden gängse föreställning om det underjordiska folkets boskaps-hjordar. — Till den senare — »*bjergmanden sår havre*» — skulle man kanske f. ö. kunna finna en viss motsvarighet i det nyländska uttrycket: »*det är tomtens mjölsäck, som dammar*» — »när det är mist och dimma i luften».⁷

¹ FEILBERG Ordbog II s. 615, Bjærgtagen s. 113.

² J. SUNDBLAD, Gammaldags seder och bruk s. 295; Vär. o. Vird. I s. 255 II s. 11 f.; NORDLANDER Myt. Sägner s. 11.

³ Vär. o. Vird. I s. 16.

⁴ Ib. s. 15.

⁵ OLRIK i Salmonsens (art. *Elverfolk*); Vär. o. Vird. II s. 12; Meddel. fr. Nord. museet för 1889, s. 39; Sv. Landsm. V, h. 2, s. 58. Jfr FEILBERG, Ordbog III s. 33 f.

⁶ Om OLRIKS uppfattning av de uttryck, där *bjergmanden* eller *kullebonden* ingår (i st. f. *Lokke*), se D. St. 1909 s. 8: »Forestillingen om et væsen, der driver sit kvæg i flimrevarmen, har øjensynlig let ved at gå over i den almindelige tro på højboende folk, der færdes i nærheden af menneskerne».

⁷ Nyland IV s. 120.

Om sålunda uttrycken *bjergmanden sår havre, bjergmanden driver med sine geder* (om gärdesglindret) äro grundade i en allmän och på mångfaldiga sätt tillämpad föreställning, som sätter liknande oroliga och dunstartade atnosfäriska företelser i samband med det underjordiska småfolket, så kan jag inte finna annat, än att även pararelluttrycken *Locke sår havre, Locke driver med sine geder* böra uppfattas i analogi härmed — så länge nämligen icke utifrån tillkommer någon tvingande anledning att annorlunda tyda Lockes naturmytiska väsen. Den jylländske Locke blir då icke något annat än en dubbelgångare till det vätteväsen, som nämnes *bjergmanden* — liksom den telemarkiska Lokje visat sig vara i förhållande till Sætersdalens *vetti*.

Kap. IV.

Övriga, strödda Loke-minnen i nordisk folktro och folkspråk.

Utom i de nyss behandlade på »gärdesglindret» syftande talesätten »Locke driver med sine geder» och »Locke sår havre i dag», som äro (eller ha varit) gängse över hela Danmark, möter oss den naturmytiske Lokes namn på dansk botten också i ett par andra förbindelser. »Skinner solen ned i vand, så det legende lys igen kastes op f. eks. på en væg, da siges: '*Det er Loke Lejemand*'»¹. Det synes mig vara alldeles tydligt, att denna (helt isolerade) användning av Locke-namnet, är en utlöpare från den allmänna föreställningen om en Locke som »driver med sine geder» i gärdesglindret. Utvecklingen är lätt att förstå. Lockes namn var endast känt från dessa talesätt, varmed man betecknade »luftflimmeret» på heden. Småningom inträdde därför en fast förbindelse mellan *Locke* och »luftflimmeret», så att *Locke* (ensamt) blev namnet på denna företeelse. (Så har det gått med pararellbeteckningen *Jakob Løj*. Det heter: »*nu driver Jakob Løj med geder*» eller helt enkelt: »*nu er Jakob Løj derude*».)² Att detta är en senare utveckling, tror jag mig ovan ha visat. Emellertid, när så är, att Locke blir = »luftflimmeret», ligger ju ingenting närmare, än att man också överför hans namn på sådana snarlika företeelser som »den flimrende bevægelse i lyset», i solreflexernas höljande rörelser, och kallar även detta för »*Locke lejemand*».

Det andra talesättet, där Lockes namn möter oss, är »*Locke dricker vand*», om »det fenomen, at solstrålarne på grund af spærende skyer når jorden eller vandet ligesom rör.»³ Att vi icke håller här kunna ha någon mera ursprunglig Locke-föreställning

¹ Talesättet föreligger endast i en enda uppteckning, för första gången publicerad av OLRIK, D. St. 1909, s. 70.

² FEILBERG, Ordbog, II s. 36.

³ Även detta talesätt förekommer endast i en helt enstaka anteckning, i ett skolprogram från 1801 av Skule Thorlacius.

(om Locke som »lysmänd») synes mig utan vidare klart. Snarast skulle man ju här vänta ett uttryck för den tanken att »solen dricker valten».¹ Att Lockes namn har kommit in, måste på ett eller annat sätt sammanhånga därmed, att det på förhand var förbundet med vissa atmosfäriska företeelser, om också likheten mellan det ena och det andra fenomenet förefaller rätt avlägsen.

Närmare den grundläggande jylländska Locke-typen, vars gethjordar visa sig i det fladdrande gärdesglindret, står den Locke, som möter oss i talesättet »*æ Låkkemand* har nog tagit dem» — »når kreaturerne på grund av luftens uro forårsdage ikke kan ses på de store heder».² Detta uttryck kan ju tydas så, att *æ Låkkemand* är benämningen på luftdallringarna, som beslöja utsikten och liksom »taga bort» kreaturen. Det är mycket möjligt, att så är förhållandet — åtminstone numera. Lika sannolikt synes mig dock vara, att uttrycket ytterst återgår på en mera ursprunglig, s. a. s. »myt-personlig» uppfattning av Locke, som en vätte, (= *bjergmanden*) som stjal boskapen.

Emellertid finns det ännu ett par faser av den folkliga danska Locke-föreställningen, vilka icke på något sätt, varken direkt eller indirekt, kunna härledas ur den specifika förbindelse med »luftflimmeret», vari vi hittills alltid mött den danska folktrons *Locke*.

I MOLBECHS Dialektlexikon anföres ett talesätt »*at gå i Lokkis arri*», om fåglar som fälla sina fjädrar. Uttrycket är språkligt oklart, då betydelsen av ordet *arri* är oviss. I fråga om den saktliga tolkningen anför OLRIK: »måske man her har tænkt sig 'Lokki' som et drillende væsen, der (med sin harve?) river fjererne af fuglene i fældningstiden, — en forestilling, der i alt fald kan være vokset ud af den drillende og tyvagtige 'Lokke' med kvæget».³ Den senare delen av Olriks resonnemang har jag svårt att gå in på — så som Olrik visar sig tolka denne Lockes väsen. Endast med den uppfattning, som ovan förfäktats, att *Locke* är = *bjergmanden*, blir den tankegång, som skapat uttrycket, begriplig. Att vättarne på ett eller annat sätt äro vållande till att exempelvis getterna fälla sin ragg eller fåren sin ull, är en föreställning som möter oss på

¹ Jfr LAISTNER, Nebelsagen, s. 223 f.

² FEILBERG, Ordbog II s. 445.

³ D. St. 1909 s. 78.

andra håll, och som erbjuder en nära pararell till den anförda danska föreställningen om Locke. SKAR anför från Sætersdalen talesätten: »*Vätten har ridit på dem*», när ullen flagnade av fåren om våren, och »*vätten har kört med dem*», när killingarne fällde håret på sidorna.¹ — En mera urblekt gengångare av samma folkmytiska föreställning har man väl i följande folktro (från Väster-götland): »efter fjäderfällningen förefalla skatorna 'näkna å urreta, å dä väller 'sä' därå att Skam hatt dum i Blåkulla å plockat dum'»² Här som så ofta eljes har väl »Skam» trätt i stället för en av den gamla folktrons mera specialiserade mytfigurer.

Ett annat drag, som (även enligt Olrik) »ikke uden videre kan udledes af luftflimmeret» kommer till synes i det efter Peder Syv anförda uttrycket »*Lokke faaer noget at bøde sine buxer med* — naar noget bliver uredt i garnet, eller sligt saa det ej duer».³ — Här om säger OLRIK; »det morsomme er, at vi formelig kan følge denne forestillings tilblivelse. På Island siger man, når garnet kommer i urede, at der er en *loki* (bugt, kurre) på tråden (*opt er loki á nálpræðinu*), men man har i alt fald i nyislandsk en tilbøjelighed til at tro, at *Loki* kommer i tråden og forvikler den. På dansk har man haft lignende udtryk for at tråden kommer i ulave; dette 'loki' kan endnu spores i det jyske *dæ lyk'ær å æ tråi*, der kommer kurre på tråden. Men så er der kun et lille spring over til den tro, at det er den tyvagtige Loke eller Lokke, der har bragt den i ulave for at gøre den ubrugelig for mennesker, for selv at tilegne sig den». — Denna konstruktion av uttryckets generis kan inte sägas vara vidare »indlysende». Frånsett de rent språkliga svårigheterna (tillvaron av ett danskt ord *loki* = knut, »fnurra», är fullständigt obestyrt), så har ju detta talesätt — »Locke får noget at bøde sine buxer med» — alls ingenting att säga om att Locke skulle vara den som har »bragt tråden i ulave»! — Det förefaller mig vara rätt tydligt, att det här är fråga om ett slags offer (av den obrukbara tråden) åt Locke. Tankegången har varit ungefär densamma som den, som möter oss i ett folkbruk från Sætersdalen: »Första totten [ull] de klippte, skulle vätten ha till att kläda barnen [med] — de kastade den totten».⁴ Således är här uttryckligen fråga om ett offer, ett

¹ L. c. s. 27. — I det förra fallet tycks vätten uppträda som mara.

² J. SUNDBLAD l. c. s.

³ Anført D. St. 1909 s. 77.

⁴ SKAR s. 28.

slags »beklädnadshjälp» åt vätten. Dylika offer av för människorna relativt värdelösa smulor, som avsågos för det underjordiska småfolket, återkomma ofta. I Varend »träffas ännu spår af ett uråldrigt hedniskt folkbruk, att åt vättarne helga förstlingen af alla födoämnen, som förtäras i huset. Warendsbonden styckar därför aldrig en brödkaka eller en ost, utan att först hafva med knifven afskurit en tunn skifva af kanten. I några svenska landskap har man fordom pläгат kasta den så afskurna brödkanten på golfvet till Go Nisses föda».¹ Fäbodjäsentan i Hälsingland, som råkade spilla något mjölk, ropade åt de underjordiska, att det var åt dem.² o. s. v. — Överensstämmelsen mellan dessa offer (åt vätten till kläder åt barnen, till Go Nisses föda, och åt de underjordiska) och det danska åt Locke »at bøde sine buxer med», är ju påtaglig.

Även dessa danska Locke-minnen, som icke äro knutna vid någon viss naturföreteelse, utan stå kvar endast som livlösa språkliga relikter, vars ursprungliga innebörd endast genom jämförelser med levande folktro från andra håll kan letas fram, även dessa hänvisa oss alltså för sitt förstående åt samma håll, där vi i det föregående funnit förklaringen på den naturmytiske Lockes väsen, till de underjordiska, osynliga vätteväsendernas släkte. Jag kan inte finna annat, än att denna förklaring av »luftflimmerets» Locke, såsom till sin grund identisk med »bjergmanden», vätten härigenom blir ytterligare bekräftad.

Ännu återstå från Danmark några språkliga minnen om Locke att omnämna. De äro emellertid av en så pass oklar och svävande karaktär, att de knappast medgiva några bestämdare slutsatser rörande Lockes ursprungliga väsen. — Från Peder Syv anför OLRIK ett par ordstävslika talesätt »at føre Lokkes breve» och »at høre på Lockens eventyr» — der formentlig skal betyde at fremføre løgn og at høre på løgn. Udtrykket minder om det islandske *lokalýgi* (stærk løgn) og forudsætter en personlig og talende »Lokke» ret forskellig fra det flygtige luftvæsen».³

Slutligen möter oss Locke också i en del danska växtnamn: *Lockens havre* (*Polytrichum commune* eller *Avena fatua*), »*Lokes*» eller »*Lokkels græs*» (gräsarter av släktena *Agrostis* och *Poa*),

¹ Vär. o. Vird. I 275.

² Sv. Landsm. XI, 4, s. 36. — Jfr NORDLANDER, Mytiska sägner, s. 14 SKAR l. c.

³ D. St. 1909, s. 78.

och »*Låkkilæjer*» (*Taraxacum officinale*).¹ — Namnen förklaras enligt OLRİK därav, att man uppfattat dessa onyttiga växter (i motsats till bl. a. den odlade havren) som dem »der såedes af drillende troldevæsener, eller snarest af den drillende 'Lokke'».

Från svenska bygder ha vi redan — på ett enstaka håll — återfunnit Lokes namn (i formen *nockin*) såsom en ännu i mannaminne gängse beteckning för hol-vätten, som bor i härden, alltså förbundet med en fullt levande mytisk föreställning. Samma föreställning är det helt visst, vilken som ett stelnat och oförstått språkligt minne lever kvar i den vittspridda tandofferramsans *locke*, *locke* eller *nock*, *nock*.

Med detta finländska *nockin* = tomten skulle jag också vilja sammanställa det gotländska *gars-nåkk*, »gammal, orkeslös gubbe, som går hemma vid gården.»² Den tankegång, som ligger bakom en sådan användning av ett ord för »tomtegubbe», är lätt genomskådad. En liknande tankeförbindelse kommer till synes också på ett annat håll i den nordiska språkskatten, i det norska *gardvord* (egentligen »gårdvaktare»), som användes dels »om en Person, som alltid er hjemme», dels = tomtegubbe.³

Ett annat svenskt dialektord, som av forskningen redan förut blivit sammanställt med den mytiske *Loke*, är dalmålets *luki* = vanartig pojke.⁴ Formellt ansluter sig ordet till det kortstaviga norsk-isländska *Loki*.⁵ Hur identifieringen av dessa båda ord ur semologisk synpunkt skall uppfattas, därom har jag icke sett någon som helst antydning. Den nödvändiga förutsättningen för denna sammanställning är, enligt min mening, att *Loke* ursprungligen betecknar ett vätte-väsen.

Till en dylik betydelseutveckling, *loki* = vätte > *loki* = vanartig pojke, finnas åtskilliga ojävbara paralleller. Det norska ordet *Haugbui* är egentligen = »Höivætte» (*Haugatuss*). Men därjämte anföres av Ross följande betydelser: »a) folkesky, halvfjantet Person b) en yderlig indskrænket Tølper c) en ustyrlig Slyngel,

¹ OLRİK l. c. s. 73 f. — Motsvarande namn i Sverge är *trollhavre*, *pukhavre*.

² RIETZ, s. 186.

³ AASEN.

⁴ NOREEN, Ordlista över dalmålet, s. 116 — Jfr RIETZ (s. 414) »*lukji*, m. narr, slusk. Dalarne».

⁵ Jfr ovan s.

kaad Ødelægger». På samma sätt har ordet *tuss* eller *tusse* i svenska dialekter också betydelserna dels av »dum menniska, drul» dels »oregerlig människa, vanligen om barn». ¹ Denna betydelseövergång sammanhänger utan tvivel med folktron om bortbytingar. Det var ju särskilt missbildade (genom engelska sjukan) och idiotiska eller på annat sätt »misslyckade» barn, som uppfattades som bortbytta av »trollen»; därför kom ordet *byting* att betyda i danskan och norskan »underlig person, taabe, vantrivning», i svenskan »liten stackare» eller »vanartig pojke». ² Och då om bortbytingarne naturligtvis också användes orden för troll, vätte, kommo dessa ord härigenom att (använda om människor) antaga liknande betydelser. ³ — Sett i belysningen av dessa semologiska paralleller, kommer alltså dalmålets *luki* = vanartig pojke att giva oss ytterligare ett indicium därpå, att den verkliga innebörden av ordet *loki* är: vätte.

I fråga om den isländska folktraditionens Loke-minnen har OLRIK, såsom i inledningen till detta kapitel nämndes, kommit till det resultat, att »alle træk kan forklares ud af de af os kendte gammel-islandske kilder»; de ansluta sig i det stora hela till Eddamytologiens Loke. ⁴ Dock finnes också vissa enskildheter, som överensstämma med den Loke-föreställning vi möta i de gamla nordiska länderna.

Motsvarigheter till de danska växtnamnen *Lokkens harre* etc. äro det nyisländska *Lokasjóður* (= »Lokes penningpung»,

¹ RIETZ s. 765. — Jfr da., no. subst. *tosse*, adj. *tosset*.

² FALK-TORP, Etymologisk Ordbog s. 89; RIETZ s. 69. — Jfr skildringen av *Byttinger* hos FAYE (s. 21, not. 3): »Disse udmærke sig ved stort Hoved men lidet Vet. De ere derhos stygge, skraalende og meget ustyrlige».

³ På liknande sätt användes det nyisl. *álfr*. (Se ÁRNASON l. c. s. 1: »Enn er sá álfur nefndur, er hjákátlegur þykkir til orðs ok æðis, og geingur næst því að vera »ekki með öllum mjalla».) I medelhögtyskan användes *Alp* som skymford och betyder »Thor, Narr»; jfr adj. *elbisch* »stumpfsinnig», subst. *Elben-trötsch* »blödsinniger Mensch». — Denna betydelseutveckling har också andra, lika viktiga, rötter i föreställningarna om *bergtagning* och *alv-skott*. Jfr da. *elle-vild*, *elle-skudt*. — WADSTEIN (l. c. s. 155, f. 165) vill härleda dessa och liknande ord ur en grundbetydelse vild, rasande hos ordet *alv*. Att detta i varje fall icke kan vara den enda förklaringsgrunden, framgår av de ovan anförda parallella betydelseövergångarna hos andra ord, som beteckna vättewäsen.

⁴ D. St. 1908 s. 205. — Om hundstjärnans namn *lokabrenna* se ib. s. 204.

Thlaspi), och de shetländska *lokis u* (= »Lokes uld», kärull) och *lokis lüins* (= »Lokes linor»; en trådformig långart).¹

Ordet *lokadaun* eller *lokalykt* brukas »om den svovlagtige lugt som om en ånd gik gennem stuen». Hærtill anmärker OLRİK. Natlig indendørs færde og svovlagtig lugt er netop karakteristisk for nisserne». ²

Märkligast är väl *kaupaloki*, en *galdrastaf* (tecknad figur med mystisk kraft) — »måske egenlig en meget kunstløs fremstilling af en menneskeskikkelse». ³ — »Hann aflar manni goðra kaupa, ef hann er dreginn á loðpappír og hafður undir vinstri hendi, svo einginn viti». ⁴ Såsom OLRİK påpekar, är detta »noget i retning af hvad vi ellers kalder 'dragedukke'». ⁵ (Jfr om detta väsen, även kallat estsv. *skrat*, da. *nisse*, sv. *spiritus* m. m., vad som ovan s. 36 anförts). Att denna OLRİK's sammanställning är riktig, kan knappast betvivlas; den isl. *kaupaloki* innebär endast ett yttersta stadium av den utveckling, som denna *spiritus familiaris* (ofta förvarad i dosa el. likn.) uppvisar — från ett levande vätteväsen till en docka eller vaxbild av ett sådant och här slutligen till en tecknad människolik figur. ⁶ Dess huvuduppgift är överallt densamma: att giva sin ägare rikedom. Även om föreställningen, i denna form, icke är så gammal eller ursprunglig, har dock namnet *kaupaloki* ett stort intresse: att ordet *loki* av isländingarne använts som beteckning på denna hjälpare, visar, att ordet varit förbundet med en föreställning om ett litet vätteväsen, likt den danske *nissen* etc. ⁷

¹ L. c. s. 203.

² D. St. 1909 s. 82; jfr D. St. 1908 s. 204.

³ OLRİK, D. St. 1908 s. 205.

⁴ ÁRNASON, Isl. þjóðsögur I s. 453. (Figuren finnes avbildad s. 446).

⁵ D. St. 1909 s. 14.

⁶ Som en docka ter sig detta väsen i de av MÜLLENHOFF, Sagen s. 209 anförda berättelserna.

⁷ Märkligt nog förekommer på lågtysk botten ett namn på *dragedukken* vars senare led ser ut som en motsvarighet till det nordiska *loke- locke*. I den ovan (s. 36 not. 5) nämnda berättelsen (ur en gammal »Hardeshornische Kronik») kallas den nämligen *die Mönöloke*.

Kap. V.

Återblick. Namnet Loke. Ordet *loke*—*locke* = spindel.

AX. OLRİK sammanfattar resultatet av sin undersökning om »Loke i nyere folkeoverlevering» sålunda: »I de nordiske lande har der fra fjerne tider været forestilling om Lokki (i Norge Loki) som en lille vætte. Navnets grundbetydning er »lue», »lysmænd». I Danmark opfattes han som luftflimmeret, i Norge og Sverig som arneilden; i sidste skikkelse har han modtaget småoffer indenfor det enkelte hjem som dets værner og hjælper. Fra disse udgangspunkter vokser der visse elveragtige eller nisseagtige træk frem i hans væsen, navnlig noget drillende og tyveagtigt.»¹

Den förnyade prövning av det folkmytiska Lokematerialet, som här har företagits, visar, synes det mig, att den av OLRİK ansatta utgångspunkten för den mytiske Lokes utveckling — Loke som ett eldsväsen, som »lysmænd» — icke finner något pålitligt stöd i de givna folkföreställningarna. Loke framträder i dessa på alla punkter som en dubbelgångare till det osynliga, underjordiska vättesläktets representanter i nutida folktro: vätten, tomten, bjergmanden, nissen och vad de eljes heta. Det finns i de folkliga Loke-minnena icke ett enda drag, som icke har sin motsvarighet vid alv- eller vätte-väsendena, medan det däremot torde vara fåfäng möda att söka härleda alla dessa drag ur en »lysmænds»-föreställning. Av dessa förhållanden framgår med nödvändighet den slutsatsen, att Loke-Locke och vätten för den gamla nordiska folkföreställningen är ett och samma slags väsen.

Det förhåller sig med folktraditionens Loke-Locke på samma sätt som med åtskilliga andra beteckningar för vätten i de enskilda bygderna: minnet om den ursprungliga föreställningen lever endast genom mer eller mindre döda språklämningar, strödda skärvor, vilka endast genom jämförelser med på andra

¹ D. St. 1909, s. 84.

håll bevarade minnen kunna hopfogas till en sammanhängande föreställningsbild. Jag vill anföra några exempel för att belysa detta förhållande — vilket ju f. ö. är ytterst vanligt vid de mytologiska kvarlevorna i nutiden.

Den mytiske *dvärgen* uppträder i Dalmålet i dessa två förbindelser: 1) *dvärgöga* = vädervirvel; 2) *dvärgnät* = spindelväv, *dvärg* = spindel.¹ Sammanhanget mellan dessa föreställningar och det underjordiska småfolket, liksom mellan dessa båda föreställningar inbördes, blir ju fullständigt gåtfullt — så länge man icke kan andraga besläktade föreställningar från andra håll, som ersätta de här bortfallna förbindelselederna. — Detsamma gäller naturligtvis om följande:

I Ydremålet finnes samma ord *dvärg* endast i sammanställningarna: 1) *dvärgslag* = en giktåkomma, 2) *dväragnät* = spindelväv.²

Älvorna möter oss i Kalmartraktens mål som *alvera* med betydelsen 1) en utslagssjukdom, eljes vanligen kallad *älvabläst*, 2) ett slags myror.³

Och för att slutligen nämna en av det norska folkspråkets livskraftigaste benämningar för vätteväsendena, ordet *tusse* (i Norge vanligen i förbindelsen *haugtusse*), tycks den i hela Sverge kunna spåras endast genom följande, högst sällsynta, språkminnen: 1) *tuss(en)bett* = »ett slags sår», 2) *tusse* = *hjälp-ande* (ungefär = spiritus), 3) *tuss(e)* = »dum människa» eller »oregerlig människa, mäst om barn».⁴

Analogien mellan dessa isolerade och döda språkrelikter och den ställning, som minnena om Lokeföreställningen intaga i de nyare nordiska folktraditionerna, är ju uppenbar. Och lika litet, som det är möjligt att ur något av de nyss nämnda språkminnena, sedda i och för sig, nå fram till en tillfredsställande uppfattning om den föreställning, varpå de grunda sig, lika litet kan man genom en isolerande analys av vare sig den Telemarkiske *Lokje* (i spiselelden) eller den jylländske *Locke* (i gärdesglindret) vinna en

¹ NOREEN, Ordlista över dalmålet, s. 38.

² RÄÄF, Ydre härad, I s. 83.

³ HERMELIN i Sv. Landsm. 1909, h. 3, s. 82. — I stora delar av Sverge torde minnet om älvorna vara uteslutande knutet till orden *älvdans* (ring i gräset, där älvorna dansa), *älvsten* eller *älvkvarn* och *älvabläst*, och de därmed förbundna föreställningarna.

⁴ RIETZ, s. 765; NORDLANDER, Myt. Sägner, s. 9.

värklig förklaring av den nordiska folkföreställningen om Loke-Locke och dess ursprungsväsen. Endast en förklaring, som tager lika mycket hänsyn till alla de strödda Loke-minnena och ser dem i samband med varandra, kan finna det obekanta x, som giver lösningen på problemet.

Det sätt varpå *Loke-Locke* framträder i nyare nordiskt folkspråk och folktro, synes på många punkter förutsätta icke en individuell Loke-Locke, utan en allmän locke-föreställning — ordet *locke* blir i vissa fall liktydigt med vätte el. dyl. Så är naturligtvis förhållandet med den överförda användningen vid dalmålets appellativ *luki* = »vanartig pojke», och vid de isländska *kaupaloki* och *lokadaun*, så som dessa ord i det föregående (i överensstämmelse med OLRIK) ha tolkats. Å andra sidan framträda emellertid också tydliga tecken till, att ordet *Loke-Locke* har uppfattats som egennamn, som beteckning för en rent individuell föreställning. Hit hör i främsta rummet den Telemarkiske *Lokje*, i talesätten »*Lokje dengjer bon'e sine*» o. d.

Ibland ger ordets språkliga form en fingervisning, om det är att fatta som egennamn eller som appellativ. Frånvaron av bestämd artikel, i en sådan fras, som den nyss anförda, angiver ju otvetydigt, att *Lokje* här uppfattas som egennamn; jfr det motsvarande *vetti* (best. form = vätten) i Sætersdalen. De danska uppteckningarna visa former av båda slagen. Hos PEDER SYV är formen *Lokke* (som egennamn) regel: »*Lokke* haver sine geeder ude at vokte nu», »*Lokke* faar noget at bøde sine buxer med», »at føre *Lokkes* breve» eller »*her Lokkes(!)* breve», »at høre *Lokkes* eventyr.» Och det nutida folkspråket känner likaledes formen »*Lokke* sår havre», »*Lokkes* havre». Men därjämte finna vi också den bestämda formen av ordet, såväl hos PEDER SYV (»at føre *Lokkens* breve») som i de nutida talesätten: »*Lokken* sår havre» eller »*æ Lokki* sår havre» och »*Lokkens* havre».¹ Den bestämda formen tyder väl snarast på att ordet fattas som appellativum.² — Från svenskt språk ha vi inget säkert bevis för tillvaron av ett egennamn *Locke*. Tandoffersramsans vokativiska *Locke, locke*

¹ Därjämte användes ju en mängd sammansatta beteckningar: *Lokke-mand* eller *æ Lökkemand*, *Per Lökkemand*, *Lokke-Per*. Se OLRIK D. St. 1909, s. 71 ff.

² Jfr om användningen av bestämd artikel i jylländskt folkspråk FEILBERGS Ordhog I, s. 245.

(»giv mig en bentand!») kan lika väl vara appellativ som egennamn. Och det finländska *nockin*, = tomten, är obetingat appellativiskt.

Bör man nu anse, att den appellativiska användningen av ordet *loke-locke* har utvecklat sig ur den individuella beteckningen, namnet *Loke-Locke*, eller tvärtom? Den äldsta användningen av ordet, som vi känna, är ju som egennamn, i de fornvest-nordiska mytdikterna.¹ Men å andra sidan: det föreställnings-innehåll, som i den nutida nordiska folktraditionen betecknas med ordet *loke-locke*, är ju så oändligt mycket mera primitivt och naturbundet, att om det fornisländska *Loke* och den nynordiska *loke-locke* beteckna olika utvecklingsstadier av en och samma föreställning, den nutida folktraditionens *loke-locke* givetvis måste anses representera det äldre och ursprungligare utvecklingsstadiet. — Även inom dessa folktraditionens *loke-locke*-föreställningar växlar, som vi nyss sågo, en individuellt bestämd uppfattning, med en mera allmän, appellativisk. Är den i det föregående hävdade sakliga uppfattningen av ifrågavarande föreställningar riktig, så följer väl därav, att man har att utgå från den mera obestämda allmänna vätte-föreställningen som den ursprungligaste, vilken sedan på olika trakter specialiserats och individualiserats på olika sätt.

Rent språkligt sett är ju också detta alternativ det sannolikaste. Även om det inte saknas exempel på en övergång från egennamn > appellativ (exempelvis ordet *nisse* = gårdsvätte), så är dock den motsatta utvecklingen från appellativ (släktbeteckning) till egennamn långt vanligare — det är ju i själva verket en av språklivets alldagligaste företeelser. En sådan utveckling från en allmän föreställning till en individuell kan naturligtvis försiggå på en mängd olika vägar. Överhuvud finnes ju ingen skarp åtskillnad mellan det ena och det andra föreställningssättet, och mellan deras specifika språkliga uttryck, appellativet och egennamnet.² Varje allmän föreställning existerar ju i regeln endast genom sina enskilda representanter, om vilka det är fråga i de konkreta fallen. Och håller man sig till dessa, så skall man utan tvivel finna, att exempelvis den och den enskilda gårdens

¹ Även i fornnordiskt språk torde dock ha funnits ett appellativiskt *loke-locke*, ty sannolikt är väl, att vedernamnet *loke* i personbenämningar (om det överhuvud haft någon mytisk betydelse) har återgått icke på guda-namnet utan på ett appellativ = vätte.

² Jfr härom PAULS Prinzipien d. Sprachgeschichte,³ s. 71 ff., s. 81.

(eller vättehögens, vätteträdet) vätte är för gårdens folk helt individuellt bestämd, även om han inte har något speciellare namn än *tomtegubben* eller *haugbonden*. — Där nu, genom en dylik användning *κατ' ἐξοχήν*, en helt individualiserad föreställning står bakom den allmänna språkliga beteckningen, så behövs det knappast något mera, än att denna beteckning råkar att av en eller annan anledning bliva språkligt isolerad, för att den skall framstå som ett egennamn i st. f. som appellativum. När t. ex. ordet *rise* har dött i språket som beteckning för »jätte», då uppfattas den *rise*, som enligt sägnen hade byggt *Riseberga* kloster (i Närke), icke längre endast som »jätten», utan som »jätten Rise».¹ Detta fall torde vara typiskt för det sätt, varpå egennamn ofta uppkomma.

På något liknande sätt har man väl också att tänka sig förloppet vid övergången från ett appellativiskt *loke* (*locke*) = vätte, till egennamnet *Loke* (*Locke*). — Övergången har på det västnordiska området skett mycket tidigt, så tidigt, att språket då ännu icke hade utbildat det speciella uttrycksmedel för individuell (»definit») betydelse, som det nu äger i den s. k. bestämda artikeln.² Denna omständighet saknar nog inte sin betydelse ifråga om utvecklingen från appellativ till egennamn. Ett appellativt ord med definit användning (som *rise* = jätten, *loke* = vätten) var på denna tid formellt fullständigt likartat med ett egennamn och måste väl därför, så snart den definitiva betydelsen av ordet blev den predominerande, också uppfattas som ett sådant. Annorlunda sedan den bestämda betydelsen hos appellativen fått ett specifikt uttrycksmedel i den bestämda artikeln (t. ex. *näcken*, *tomten*). Ty då de personliga egennamnen regelbundet sakna denna formella utbildning, så var ett ord med bestämd form däri-genom utmärkt såsom appellativum, och gränsen mellan appellativ med bestämd betydelse och egennamn (som i semologiskt avseende är helt flytande) blir — på grund av denna formella åtskillnad — ej längre så lätt att överspringa. Ordet *tomten* eller *Näcken* må ha sin betydelse hur individuell och fix som helst — den bestämda formen gör, att man ändock behåller känslan av ett appellativum. — Detsamma gäller om ett nynordiskt *locken* i individuell användning, varemot ett fornnordiskt *loke-locke* (sedan det språkligt isolerats, liksom *rise* i det ovan anförda exemplet) utan svårighet kunnat uppfattas som ett egennamn *Loke-Locke*.

¹ HOFBERG, Nerikes gamla minnen, s. 232.

² Jfr NYGAARD, Oldnordisk Syntax s. 34.

Frågan om härledningen och den ursprungliga betydelsen av detta appellativum *loke-lokke* kan väl i detta sammanhang ej gärna förbigås — även om man av en etymologi endast i sällsynta undantagsfall får vänta ett definitivt avgörande av en invecklad mytologisk fråga. (En namnförklaring bör ju icke få bestämma vår uppfattning av de föreliggande mytologiska fakta, utan tvärtom bestämmas av dessa.) — Utgår man från en saklig uppfattning av de folkliga *loke-locke*-föreställningarna, sådan som i det föregående har hävdats, kan man inte gärna finna sig tillfredsställd av någon av de hittills framställda tolkningarna av ordet *loke-locke*. Den senast av KOCK och OLRİK förfäktade sammanställningen med *logi* och ansättandet av en grundbetydelse ljuslåga, »lysmänd», utgår ifrån reella förutsättningar i fråga om *loke*-föreställningens väsen, dem jag i det föregående har sökt bemöta. För förklaringen av formen *loke* (med kort *k*) laborerar också denna härledning med obestridliga svårigheter. — Den formellt enklaste, och såtillvida mäst tilltalande, härledningen vinner man genom anslutning till den stam, som föreligger i det starka verbet *lúka*. Ett subst. actoris *loke* skulle ju förhålla sig till *lúka* som *skoti* till *skjóta*, *broti* till *brjóta*, och formen med *kk* kan återgå på en gammal växling inom paradigmet: **lugēn*, gen. **lugnós* > *loke-lokke*.

De forskare, som ansluta sig till denna härledning av ordet, utgå i allmänhet från en grundbetydelse av *loke* = »der been-diger, beschliesser». Tankegången utföres exempelvis av MOGK så: »Der Bedeutung des Wortes nach ist er der Gott, der alles endet... und hierin liegt seine Doppelnatur: er ist der endiger des Angenehmen wie Unangenehmen und dadurch der Freund und Feind der Götter» etc. En konsekvens härav blir naturligtvis, att »Loke, seiner Etymologie nach(!) eine dichterisch ausgebildete Abstraktion ist.»¹ En annan utformning av samma grundtanke möta vi t. ex. hos GOLTHER: »*Loki* ist der Beschliesser, der Endiger. In seinem Namen offenbart sich seine Art, sein Streben geht auf das Weltende... Im Hinblick auf die Götterdämmerung und den Weltbrand ist sein Name und seine Gestalt geschaffen.»²

Dessa synpunkter kunna ju omöjligen tillämpas på den primitiva *loke*-föreställning, som i strödda räster bevarats i de nor-

¹ MOGK, Germ. Myth.² s. 118.

² GOLTHER, Handbuch der Germ. Mythologie, s. 406 f.

diska ländernas folktradition.¹ För denne *loke* måste i varje fall en annan förklaring sökas. — Betydelsen avsluta, göra slut på är icke den enda vid verbet *lúka*; den är icke ens den ursprungligaste. Såsom det framgår av got. *ga-lukan*, fhty. *lûhhan* och ags. *lûkan*, är den äldsta betydelsen i de germanska språken tillsluta, innesluta; denna betydelse är likaledes den vanligaste i de fornnordiska språken. Den kommer också till synes i de flästa avledningar av denna verbalstam: *lok*, neutr. (egentl. »tillslutande»; så regel, lås, lock), *loka*, f. (= regel, lucka), *lykill*, m. (nyckel), *lykja*, sv. vb. (= tillsluta, innesluta) m. fl. Ett subst. actoris *loke* (~ *lokke*), anslutande sig till denna betydelse, skulle alltså betyda den som tillsluter el. innesluter.² Så har också den mytiske *Lokes* namn blifvit tolkat, av H. SCHÜCK.³ Enligt SCHÜCKS mening »angiver namnet honom som en gammal dödsgud; det betyder ju alldeles det samma som *Hel*, *Fjolner* och *Fjalar*.» Den ursprungliga gestaltning av Loke-föreställningen, som folktron bevarat torde dock vara oförenlig med en sådan dödsgud, som Schück (i anslutning till dansken SCHONING) tänker sig under Lokes namn, en likslukande jätte. — Men grundbetydelsen »den som innesluter» torde ändå, fast på annat sätt uppfattad, mycket väl låta förena sig även med den vätte-föreställning, som framträder i folktrons Lokeminnen. Bergtagnings-motivet är säkerligen ett av de allra äldsta sägenmotiv, som äro förknippade med föreställningen om det underjordiska småfolket. (Jag erinrar endast om Svegder-episoden i Ynglingatal.) Det utgår också — såsom FEILBERGS undersökning har visat — ifrån den ursprungligaste formen av vätte-föreställningarne, där vättarnes värld ter sig såsom en de döda andarnes värld. Sett i samband med detta huvudmotiv i vätte-tron giver namnet *loke*, *locke* = »den som innesluter», en synnerligen god mening såsom beteckning för — en vätte.

¹ De nyssnämnda författarne ansluta sig i fråga om förklaringen av dessa folkliga Loke-minnen till eldsgudsteorien, och anse att den isländska mytens Loke med sig införlivat en äldre »Blitz- oder Feuer-dämon».

² Formelt identiskt med detta ord är det ags. *loka*, m. = slå, regel (egentl. tillslutare).

³ Schück, Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, I, s. 102. — Med en annan motivering har samma etymologi förut framställts av M. F. LUNDGREN, Språkliga intyg om hednisk gudatro, s. 79, not. 1: »Namnet Loke = »den tillslutande, innestängande» — d. v. s. den som håller regnet innestängdt i molnet. Jag anser nämligen Loke ursprungligen ha varit en den brännande sommarhettans demon». [Tillägg vid korrekturet].

Låt oss nu återvända till de ord, som utgjorde utgångspunkten för denna undersökning: orden *locka-nät* = spindelnät och *locke* (~ *loke*) = spindel. Ovan refererades OLRIKS härledning av dessa ord (*loki* = spinnare), vilken jag ansåg böra avvisas, bl. a. därför att den antagna utgångspunkten, ett samnordiskt starkt verb *lúka* med betydelsen spinna, icke är tillfylles bestyrkt. Emellertid förefaller det icke vara omöjligt, att verbet *lúka* i en annan betydelse kan ligga till grund för ordet *locke-loke* = spindel. Betydelsen instänga, innesluta står ytterst nära betydelsen insnärja (som endast är en specialisering av den förra betydelsen). Denna betydelseövergång föreligger också vid det småländska dialektordet *loka*, fem. = snara, som väl är samma ord som fornisl. *loka* f. (= dörrslå, regel), da. *laage* (= grind), fsv. *loka* ~ *luka* (= dörr, lucka), endast med ännu en annan specialisering av grundbetydelsen: »något varmed man tillsluter, resp. innesluter». Ett nomen agentis *loke*, = den som innesluter, snärjer, skulle väl, ur betydelsens synpunkt, giva en fullt tillfredsställande benämning på spindeln, som snärjer insekterna i sitt nät eller sin snara. (Jfr ordet *locka-snara*).

Ordet *locke-loke* = spindel och det mytiska vätte-namnet *locke-loke* skulle, med denna härledning av de båda orden, bli en och samma språkbildning. Denna ursprungliga formella identitet vore dock, enligt mitt förmenande, icke tillräcklig för att förklara den likformighet, varmed de båda orden uppträda i de nordiska dialekterna. Likformigheten sträcker sig icke blott till valet mellan de ljudlagsenligt uppkomna växelformerna *loke* och *locke* i de enskilda språken. (Redan denna genomgående överensstämmelse är dock märklig, då man ser den avvikande behandling, som formellt likartade ord undergå i samma dialekter.) Utan den gäller också förekomsten av den egendomliga biformen med begynnande *n* i st. f. *l* i vissa svenska dialekter, som likformigt uppträder vid ordet *nock(e)* = spindel och vid tandoffersramsans mytiske *nock(e)*.¹ Ett sådant förhållande kan, så vitt jag förstår, icke förklaras annorlunda, än med det antagandet, att de båda orden även semologiskt associerats, eller rättare identifierats, med varandra.

Ett annat rent språkligt skäl för identiteten mellan *loke* = spindel och *locke* = vätte ligger i sammansättningen *spinnlocke*. Det

¹ Jfr ovan s. 21 ff.

vore nämligen orimligt att sammansätta ett ord som betyder spindel med förleden *spinn-*. (Något **spinn-spindel* finnes inte). Sammansättningsens semologiska karaktär belyses av en del andra folkliga spindelnamn: *spinn-käring*, *väv-kona* och — *spån-dvärg*! Alltså: för den, som bildat sms. *spinn-locke*, måste ordet *locke* förut ha funnits till som beteckning för något annat än en spindel, d. v. s. den västgötska språkbildningen *spinn-locke* är med all sannolikhet ur semologisk synpunkt likartad med dalmålets *spån-dvärg*.

De sakliga förutsättningarna för en dylik identitet mellan ett ord för vätte och ett ord för spindel har jag ovan sökt angiva vid diskussionen av orden *dväragsnät* och *dvärg* = spindel- och deras folkpsykologiska genesis. Den förmedlande punkten ligger i föreställningen om dvärgarne (och i allm. vättarne) som det konstfärdiga, underjordiska småfolket, som gärna sätts i samband med dylika naturens små konstverk som bergkristaller m. m., och icke minst med de under natten liksom framtröllade spindelnäten. Om nu — såsom jag i det föregående sökt visa — den folkmytiska föreställning, som ligger bakom ordet *loke-locke*, inte är någon annan än just denna (om det osynliga underjordiska småfolket), så ha vi alltså att förstå betydelseväxlingen vid ordet *loke-locke-nocke* = vätte och *loke-locke-nocke* = spindel ur saklig synpunkt på alldeles samma sätt som vid benämningen *dvärg*, eller det analoga jylländska *nisse*, = spindel.¹

Sammanställningen av *loka-nätet* med den mytiska *locke* måste vara av mycket hög ålder. Detta ligger ju i sakens natur, på grund av de folkmytiska åskådningar, som den förutsätter som fullt levande och produktiva. Identifieringen av spindeln med *locken* (*dvärgen*, *nissen*) sammanhänger uppenbarligen med det primitiva föreställningssätt, enligt vilket de mytiska väsendena kunde ikläda sig djurens skepnader, t. o. m. insekternas.

I föregående kapitel ha anförts en del exempel på djurskepnader, som vätteväsen ikläda sig. Några insekter nämndes ej bland dessa, men även en sådan förhamning är dock långt ifrån sällsynt. OLAUS MAGNI talar om, att svenskarna på hans tid särskilt dyrkade ekoxen som ett heligt djur.² Även nutida exempel

¹ FEILBERG, Ordbog II, s. 688.

² Bok III, kap. 1.

saknas ej. Nyss anfördes (från Kalmartrakten) *alvera*, som beteckning på ett slags myror. (Att mytiska föreställningar ligga bakom denna benämning, framgår tydligt därav, att den, som ofredar dessa djur, straffas med en utslagssjukdom, som också kallas *alvera*, = »älvablåst»). En avledning av samma ord *alv* vill BUGGE se i dalmålets *oma* (< **alma* < **alfa*) = larv, lövmask.¹ *Troll* är i åtskilliga svenska dialekter benämning på »krypare, mask, insekt».² Estsvenskarne kalla dagslåndan *alpa* (d. v. s. *alv*) och trollslåndan *horsko-måra* (d. v. s. häst-mara).³ Bären eller mjölkharen (vilken utan tvivel ursprungligen är ett väsen besläktat med den mjölkstjälande vätten) uppträder som hare, som groda och som humla.⁴ I tysk folktro möta liknande föreställningar: »Kobolde erscheinen in Gestalt eines Käfers oder einer Hummel.»⁵ »Die Elben, guten Holden haben die Gestalt von Schmetterlingen, Raupen. Hummeln oder Queppen».⁶ Och om spindlarne heter det särskilt: »Spinnen sind den Zwergen verwandt.»⁷

Om en sådan folkmytisk uppfattning av den konstnärlige nätbyggaren, spindeln, vittnar för övrigt icke blott namnen *dvärg*, *nisse*, *locke* utan också en del ännu kvarlevande och allmänt spridda föreställningar om spindeln som ett »heligt» djur, som icke fick ofredas eller skadas, och av vars spånad man tog »tydor» om lycka eller olycka.⁸ Även förekommer det att man i spindeln (liksom i paddan) ser en förhamnad prinsessa.⁹ — Särskilt starkt framträda dessa mytiska föreställningar i fråga om just den spindelart, som företrädesvis betecknas med ordet *locke*: den hög-benta väggspindeln, Phalangium.¹⁰ Han kallas därför också i Västergötland *Helge högben*.¹¹ Och liknande »personliga» benämningar möta vi också på andra håll: i Telemarken *loje langbein*,

¹ NOREEN, Ordlista öfver dalmålet, s. 8 ff.

² RIETZ s. 753.

³ RUSSVURM, Eibofolke II, s. 255.

⁴ NORDLANDER, Mytiska sägner s. 16.

⁵ MANNHARDT, Germanische Mythen s. 367.

⁶ Ib. s. 372. — Jfr f. ö. registret s. 752 och GRIMM² s. 420, E. H. MEYER, Germ. Mythologie s. 113.

⁷ GRIMM⁴ Nachträge s. 203. — Från utomgermanskt håll kan anföras, att ett bretagniskt ord *korr* betyder både spindel och dvärg; GRIMM² s. 440, not 1.

⁸ Se t. ex. Vär. o. Vird. I, s. 326, Nyland IV, s. 100 f.

⁹ HELLAND, Nordre Thronhjems amt I s. 741.

¹⁰ Vär. o. Vird. I,

¹¹ AFZELIUS, Sv. Folkets Sagohäfder III, s. 195.

i Jylland *helle højelår, hejle høwerlår, Ole vejrlår* m. m.¹ — I Jylland har han en funktion, som eljest vanligen tillkommer den i folkmyten så betydelsefulla insekten Marie nyckelpiga: att utpeka, var kärestan bor. Barnen fånga den och säga:

»Ole, Ole vejrlår»,
vis' mig, hvor min kæresta bor,
annars skall du mista ditt høgra »lår»!

»så kan han pege efter hende med et af sine ben; gör han det ikke, river börnene det höjre ben af ham.»² Huruvida denna ramsa verkligen är av gammalt nordiskt ursprung, är dock kanske ovisst, då den, om »locken», icke eljes tycks vara känd i norden, men väl på en del andra håll, även utom germanskt område.³

Huruvida nu också — såsom i början av denna undersökning framkastades — den gamla folkliga föreställning om ett samband mellan spindelnätet och den mytiske *locke-loke* (= vätten) vars tillvaro jag här sökt påvisa, på något sätt har spelat in vid uppkomsten av den fornisländska mytsägnen om Loke som fisknätets uppfinnare — den frågan är naturligtvis icke härmed besvarad. Den sammanhänger tydligen på det närmaste med den allmänna uppfattning man gör sig, om huru de isländska myternas Loke i stort sett förhåller sig till folktrons *locke-loke*, och får avgöras — som en liten detalj bland många andra — tillsammans med diskussionen av detta vidlyftiga problem.

¹ FEILBERG, Ordbog I, s. 579, II, s. 739. — Formerna *helle, hejle* återgå kanske på *helge*? Om *højlår* säger FEILBERG (I s. 742): »ordet er sagtens omdannelse el. misforståelse af *høwerlor*» Jämförelsen med andra namn, särskilt det västgötska *helge högben* och det jylländska *långlår* (FEILBERG II s. 380), visar emellertid, att *højlår* (= högben) måste vara det ursprungliga; om *høwerlår* (= högra benet) jfr nedan!

² FEILBERG, Ordbog II, s. 739. En variant lyder på jydsk dialekt så:

»*hejle, hejle høwerlor*
ka do wis' me, hvor mi kjærrest boer,
helles ska do mest di høwer lor!»

(Anf. arb. I, s. 679). Härav framgår, att namnet *høwerlor* är tillkommet genom sammanblandning eller minnesfel ur denna ramsa. — Om liknande värser, fästa vid gullhönan eller Marie nyckelpiga se MANNHARDT, Germ. Mythen, s. 243 ff., särskilt s. 252. Gullhönan spår också väder — se ib. s. 248 f. Vär. o. Vird. I, s. 326. Kanske har också denna föreställning varit fäst vid »locken», varav då namnet *Ole vejrlår* kunde förklaras?

³ Jfr den av FEILBERG l. c. anförda litteraturen.

Kap VI.

Teorien om den isländska mytens Loke som eld- och blixtgud.

Övergå vi från dessa folktrons *Loke-Locke*-föreställningar, som ännu knappast visa mera än spridda ansatser till en individualisering eller särpräglighet i förhållande till den allmänna mytiska föreställningskrets, där de höra hemma, till de fornisländska Eddadikternas och Snorre-Eddans Loke, så innebär detta ett jättestort språng i utvecklingen. Ja — klyftan mellan dessa båda föreställningsbilder synes så stor, att man rent av kan vara frestad att sätta ifråga, huruvida det här alls kan vara tal om någon utveckling, om något historiskt sammanhang.

Emellertid — även bland de mytologiska forskare, vilka gå som allra längst i att framhålla ursprungligheten och främlingskapet hos den isländska mytdiktningens Loke i förhållande till den fornärvda nordiska folkreligionen, är det ändå ingen, som fullständigt vill uppgiva sambandet med de folkmytiska Loke-föreställningarna. Även en GOLThER t. ex., som anser om Loke, att »im Hinblick auf die Götterdämmerung und den Weltbrand ist sein Name und seine Gestalt geschaffen», och att »sein Ursprung liegt nur zum kleinsten Teil im echt nordischen, heimischen Heidentum, vielmehr in der altchristlichen Mythologie», finner också andra drag i Lokes bild: »Ein Dämon des Feuers scheint mit Loki verschmolzen zu sein».¹

Alla försök att hopknyta sambandet mellan folktrons Loke-relikter och den isländska mytens Loke — allt ifrån GRIMM och ända till de sista forskningarna — utgå emellertid utan undantag från den uppfattningen, att folktrons Loke till sitt väsen är en elddemon. Och i konsekvens härmed — delvis också på grund av övertygelsen om *Loke*-namnets etymologiska samhörighet med ordet *logi*, eldslåga — har man sökt i de isländska Lokemyterna upp-

¹ GOLThER, Handbuch der german. Mythologie, s. 407 ff.

spåra sådana drag, som kunna härledas ur hans förbindelse med elden. Den som hyser en avvikande uppfattning av de folkliga Loke-föreställningarnas natur, måste naturligtvis söka anknytningspunkterna på helt andra håll. — Men innan jag övergår till ett positivt försök i den vägen, torde det vara oundgängligt att först företaga en närmare granskning av de stöd, som de äldre Loke-teorierna ha hämtat från det isländska mytmaterialet.

För eldguds-teoriens vidkommande håller jag mig därvid till den forskare, som senast givit en sammanhängande och utförlig framställning av denna åsikt, nämligen Ax. Kock. I sin undersökning »Loki und seine Verwandte» (Indogerm. Forsch. X s. 90 ff.) andrager han följande bevis för att Loke i de isländska myterna framstår som »ein Gott des Blitzes oder Feuers:»¹

»Enligt Lokasenna . . . uppstå jordbävningar därigenom, att den bundne Loke skälver, när ormens gift droppar ned i hans ansikte.» Då nu på Island jordbävningarna ofta äro förbundna med vulkaniska utbrott, så sluter Kock därav att denna myt står i samband med Loke som »eld-demon». — Även om denna mytsägen vore av nordiskt ursprung, så skulle den endast vara vittnesgill i fråga om den isländska uppfattningen av Loke, ty de vulkaniska naturförhållanden, varpå den är uppbyggd, äro ju helt och hållet främmande för den övriga norden. Emellertid är det väl genom nyare forskningar — först av AXEL OLRIK i hans Ragnarök-studie, och sedermera av bl. a. FR. v. d. LEYEN och KAARLE KROHN, ovedersägligt ådagalagt, att denna sägen om »der gefesselte Unhold», icke är en nordisk mytskapelse utan ett främmande lån, ytterst härstammande från östeuropeiska och asiatiska folkmyter, och sannolikt förmedlat till norden genom gammalkristna legender om den bundne Lucifer.² Den har alltså alls intet att säga oss om den nordiska Lokes mytiska ursprungsväsen.

¹ Samma bevismaterial återfinnes (i stort sett) hos alla, som satt Lokes väsen i förbindelse med elden, exempelvis BUGGE, *Studier* s. 76 ff., E. H. MEYER, *German. Mythologie* s. 163 ff. — De folkliga Loke-föreställningarna hänföras genomgående till ett eld-väsen. Dessutom spela de etymologiska förklaringarna av namnen *Loke*, *Fárbaute*, *Laufey* etc. en stor roll (särskilt i Kocks »ethymologisch-mythologische Forschungen»). Till dessa namntolkningar återkommer jag senare.

² Ax. OLRIK, *Årböcker f. nord. Oldkyndighed og Hist.*, 1902, s. 234 ff.; FR. v. d. LEYEN, *Der gefesselte Unhold* (Prag 1908); KAARLE KROHN, *Der gefangene Unhold* (Finnisch-Ugr. Forschungen VII, s. 129 ff.)

Lika litet upplysande är det, att Loke vid tävlingarne hos Utgårdar-Loke blir satt att äta i kapp med *Logi* (*»þat er villiældr»*) »sein Gegenbild» Härav framgår endast och allenast, att Loke uppfattas som en storätare (eller rättare snabbätare), liksom Tjalfe som snabblöpare och Tor själv som stark i dryckjom och brottning. Någon väsenslikhet mellan Loke och Logi kan ej präsas fram härur, lika litet som mellan de båda motståndarne Tjalfe och *Hugi*, eller mellan Tor och — Midgårdsormen eller *Elli* (ålderdomen)! Hela denna mytsägen har för övrigt — även den — en avgjord ursprunglig och utpräglad dikterisk karaktär.¹

Den enda myt-episod, där Loke uppträder i en påtaglig och direkt förbindelse med eldens element, är då han, utkörd från Ägirs gästabud, slungar fram denna hotelse:

»*Ql gørþer, Æger,
en aldre mont
síþan sumbl of göra:
eiga þín qll
es hér inne es
leike yfer loge!»*

(Lokasenna str. 65).

»Här visar han sig alltså som härre över eldens element», säger Kock.

Emellertid torde denna episod mycket väl låta sig förklaras även under andra förutsättningar, än att Loke skulle vara till sitt väsen en eldgud. Den är visst icke oförenlig ens med en Lokeföreställning, identisk med den fokmytiske *loke*-vätten, sådan han i det föregående skildrats. Utan man kan tvärtom i nyare folktradition om vättar påvisa de tydligaste paralleller till detta Lokes uppträdande. Ett par sådana sägner må här anföras.

»Fargebakk var »*Tussehaug'e*». En gång då Tussen torkade sina dyrbarheter, kom bonden på Rikji och tog dem och rusade hemåt.² Tussen förföljde honom och ville ha tillbaka sitt, men Rikjis-bonden gaf sig upp på loftet och smällde dörren i lås. »Loftet skall stå i rödan låga», sa' Tussen. Det tog till att ryka i taket.

¹ Jfr LEYEN, Das Märchen in den Göttersagen der Edda, s. 40 ff.; Die Götter u. Göttersagen der Germanen, s. 199 ff.; MOGK, Germ. Mythologie² s. 134.

² De tvådde sina dyrbarheter i sur mjölk varje år, de gamla, och bredde ut dem och torkade dem i solen. (Not. l. c.)

»Det må vara som du vill», sa' Rikjis-bonden. Då slocknade elden. Tussen lät honom ha kvar en kopparhäst och ett snidat människobeläte, och dem fick de aldrig skiljas ifrån sa' han: då skulle det ständigt vara storfolk på Rikji; skilde de sig ifrån dem, skulle det aldrig vara annat än undantag och gäld. . . . Loftet rev de ned, då jag just hade gått och läst. Nej, se, så det har brunnit, sa' de. De visade, att det hade varit eld uppe på loftet, i takåsen, men inte annorstädes». (SKAR, Gamalt or Sætesdal III s. 30 f.)

En tjänstflicka på Dagö hade en gång räddat lifvet på en vättekvinna, och blir sedan av hennes man bjuden att stå fadder åt deras barn. Hon bevistade också barndopet i deras hem — under kökstrappan.¹ »Den lille visade sig sedan flera gånger för henne och bad henne att varje morgon hälla ut ett kvarter söt mjölk vid kökstrappan, som hans barn skulle få. Det gjorde hon, men märktes av andra människor, som talade om det för herrskapet. Frun befallde, att man nästa morgon skulle hälla ut en skål med kokhet mjölk, vilket också skedde — utan tjänstflickans vetskap. Strax efteråt kom den röde mannen gråtande till flickan och klagade över, att hans barn blivit bränt av kokhet mjölk och hade dött. Så rådde han henne att packa ihop alla sina saker och föra dem ur huset. Knappt hade hon gjort det, förrän elden slog upp ur huset på alla fyra sidorna, och det brann ned till aska». (RUSSWURM, Eibofolke II, s. 257 f.)

»Om vintern 1808 brann hela gården på Staðarfell ned 'till kalla kolen'. Men nedanför gården på S. framme i strandbacken fanns det en stor sten, som man sade, att en alv-kvinna bodde i. Men därför att det rasar ur backen, så sköt halva stenen fram ur marken, men den satt ändå fast, om man inte rörde vid den; och den hade stått så länge, och alla voro befallda att vara försiktiga, så att de inte rubbade på stenen. Men kort tid förr än det brann, tog sig arbetsfolket av okynne för att stöta ned stenen i sjön. Natten efter visade sig alvkvinnan i drömmen för Bendikt gamle Bogeson, och sade, att det skulle inte bekomma honom väl, att hans karlar hade rört vid hennes hus. Och kort efteråt brann gården, och så besannades spådomen». (Árnason, Þjóðsögur I s. 31.)

¹ Detta är en av de vanligaste vättesägnerna — om den havande vättekvinnan i en paddas gestalt, som är i fara, men räddas o. s. v. Se FEILBERG. Bjærgtagen s. 75 ff.

Dessa berättelser, som synas variera ett och samma vittspridda vätte-motiv, visa ju en omisskännlig överensstämmelse med Lokes uppträdande (om också bara i hot) vid Ägirs gästabud. Alldeles särskilt gäller detta om den första sägnen, där elden uppkommer på ett rent övernaturligt sätt, genom vättens blotta ord (som f. ö. bra nära likna Lokes!), och släckes lika plötsligt i kraft av vättens trolldomsvälde öfver elden. Episoden ur Lokasenna som har spelat så stor roll i bevisningen för eldguds-teorien, skulle väl under sådana förhållanden med fullt lika god rätt kunna åberopas som stöd för Lokes härstamning från vättarne.

Det förnämsta stödet för sin uppfattning av Loke som »ein Gott des Blitzes oder Feuers» tycks emellertid Kock finna i det förhållandet, att »Loke är Tors följeslagare på hans färder» — till jätten Trym, till Geiröd, och till Utgärda-Loke. »Liksom blix och åska ständigt äro förenade, så äro också Loke och Tor ständiga följeslagare».¹

Denna sats, att »*Loki* und *þórr* sind stete Gefährten», har dock onekligen karaktären av »en sanning med modifikation». Vad Tor beträffar, uppträder han oftast utan Lokes sällskap, och hans trognaste följeslagare är Tjalfe. Även i Loke-myterna spelar kombinationen Tor—Loke ingalunda någon dominerande roll. Loke har ju först och främst en vidlyftig sägenkrets, där han laborerar fullständigt på egen hand. Och vidare: den gud, som han står närmast, enligt de isländska källornas uppfattning, det är givetvis icke Tor, utan Odin.

Trilogien Odin-Höfnir-Loke är ju särskilt betydelsefull i de isländska Loke-myterna och — enligt OLRİK — »netop i de ældste og reneste kilder».² Hur vittspridd och djupt rotad föreställningen om detta gudatretal är, har påvisats av OLRİK i förra delen av hans

¹ Kock finner också »en förträfflig bekräftelse» på denna sin tydning av Tors och Lokes väsen och förhållande till varandra i ett nyisländskt ordstäv: »*leingi geingr Loke ok þór, léttir ei hríðum*», was offenbar so zu übersetzen ist: »lange geht *Loki* und *þórr* (d. h. Blitz und Donner); das Unwetter lässt nicht nach.» — OLRİK har emellertid senare (D. St. 1908 s. 206) påpekat att »dette 'orðskviðr' slet intet egentligt ordsprog er, men en lille stump af et digt i rimurversemål»; och han tillägger: »Dette maner til forsigtighed i at bruge det som kilde. Hvad Grimm o. a. har fået ud af det (at Loke var lynets gud, ligesom Thor tordenens), — er ren og skær fantasi».

² D. St. 1908 s. 195.

senaste Loke-undersökning. Man möter det i nyare tid icke blott i den færöiska Lokka-táttur, utan också i en engelsk trollformel (ehuru Hönis namn där är utbytt mot den kristne gudens).¹

Det är inte endast genom trilogien Odin-Hönnir-Loke som den sistnämnde visar sig stå i särskilt nära förbindelse med Odin. I Sörla-þáttur i Snorres euhemeristiska manér hållna berättelse om hur Loke stal Brisingamen uppträder ju Loke som ett slags faktotum åt Odin. Det heter här bl. a. om Loke: *»hann réðst til Óðins í Ásgarð, ok gerðist hans maðr. Óðinn mælti hvetvetna eptir honum, hvat sem hann tók til, enda lagði hann opt stórar þrautir fyrir hann, ok leysti hann þær allar vonu betr af höndum»*.² — Det viktigaste vittnesbördet ligger dock däri, att Loke och Odin upprepade gånger angivas vara fosterbröder; detta var ju för den fornnordiska uppfattningen det starkaste band, som överhuvud kunde förena två män. Så i Lokasenna str. 9, där Loke tilltalar Odin så:

*»Mant þat, Óþenn
es vit í árdaga
blendom blóþe saman?
þve bergja
lézt eige munda,
nema være bǫþom boret».*

Och Snorre anför bland Loka-kenningarna: *»frænda ok fǫðurbróður, vársinna ok sessa Óðins ok ása»*. (Skaldsk. k 16.), där särskilt uttrycket *fǫðurbróðir* knappast kan åsyfta annat än fosterbrödraskapet med Odin.

Emellertid skulle det ju — trots allt — låta tänka sig, att denna Lokes intima förbindelse med Odin vore ett relativt ursprungligt drag i den isländska mytologien, tillkommet på en tid, då Odin överhuvud starkt tränger fram i förgrunden och usurperar åtskilligt, som från början tillkommit andra asar. — Satsen att Loke från första början och till sitt egentliga väsen är en åskgudens följeslagare och tjänare, har också på senare tider kraftigt förfäktats av ingen mindre än AXEL OLRİK, som ägnat

¹ Särskild vikt fäster OLRİK vid den omständigheten, att Odins namn här uppträder i sin engelska form *Wod*, »stammende fra ags. *Wôden* ikke fra oldn. *Óðinn*». Och OLRİK finner det härav göras sannolikt, att »den trehed, hvori Woden och 'Lok' havde plads, også er påkaldt af de Angler der vandrede ud til Britannien». (D. St. 1908, s. 201).

² Fornaldarsögur Norðrl., I s. 392 f.

frågan en särskild undersökning i uppsatsen »Tordenguden og hans dreng» (Danske studier 1905, s. 129 ff. — kompletterad D. St. 1906 s. 65 ff.). Härvid är dock att märka, att OLRİK ingalunda uppfattar åskgudens följeslagare» som en mytisk representant för blixten och den himmelska elden. Så som OLRİK tecknat denna intressanta mytskapelse, blir han en helt ny och egenartad företeelse; och den Olrikska teorien om Loke som »Tordengudens dreng» måste därför behandlas för sig som ett självständigt uppslag, som ingenting har att göra med den gamla blix- och eldgudsteorien.

Utom de nu granskade, senast av Kock återopade, mytiska bevisen för Lokes karaktär av eldgud, har på sistone ännu en annan isländsk Loke-myt blivit indragen i denna eldguds-sfär. Det är sägnen om Loke-laxens infångande. L. v. SCHROEDER, i sin redan citerade avhandling »Germanische Elben und Götter beim Estenvolke», gör denna sägen till föremål för en vidlyftig undersökning, som utmynnar däri, att den skulle vara en urgammal arisk myt om eldrövarens flykt och eldens fångande.¹

SCHROEDER utgår ifrån — som »eine feststehende Thatsache» — »dass der altnordische Loke ursprünglich ein Feuergott war». Och mytologiska motsvarigheter till den isländske Loke, sådan han framträder i lax-sägnen, äro för SCHROEDER den indiske Agni och den grekiske Apollon, eldrövare, vilka (liksom Loke) störta i vattnet undan sina förföljare. Lokes eldrov återfinner SCHROEDER dels i stölden av Brisngamen (solens symbol, etymologiskt tolkat som »eld-smycket»), varefter Loke störtar i havet som säl och kämpar med Heimdal, dels i dråpet på solguden Balder, som åtföljes av Lokes flykt och tillfångatagande i Fránangrs fors.

Mot denna på komparativ väg uppbyggda myttolkning framställa sig åtskilliga viktiga invändningar. Identifieringen av solrov (eller t. o. m. av solgudens dödande) med eld-rov förefaller redan rätt betänkelig. — Ännu djärvare är det antagandet, att myterna om Brisngamens rövande och om Balders-dråpet skulle vara ett icke blott samgermanskt utan rentav sam-indoeuropeiskt mytstoff. I varje fall får det väl anses bevisat, att den Baldersmyt, där Loke framträder som dråparen, t. o. m. ur den rent

¹ Väsentligen samma uppfattning av myterna om Lokes fångande och fångslande återfinnes redan hos GOLThER, Handbuch der Germanischen Mythologie, s. 364.

nordiska mythistoriens synpunkt, är en helt sen och ursprunglig skapelse.¹ — Slutligen utgår denna SCHROEDERS mytkonstruktion från ännu en förutsättning, som torde vara fullständigt ogrundad, nämligen att dessa Loke-myter om Balders dråp, flykten och infångandet i Fránangrs fors och slutligen Lokes fängslande, i sådant sammanhang som Snorre berättar dem, skulle tillsammans utgöra en ursprunglig och fast mytisk enhet.

Förhållandet torde i stället sannolikt vara det, att först Snorre har skapat denne förbindelse mellan de tre myterna. Att förbindelsen icke är ursprunglig, framgår redan därav, att myten om Lokes fängslande är en inlånad mytsägen; och dess prototyper utanför den isländska mytologien sakna varje antydning till ett sådant sammanhang. Förbindelsen med dessa andra Loke-myter måste alltså under alla förhållanden ha skett i relativt sen tid, på nordisk botten. — Sägningen om Lokes fängslande har helt naturligt för fantasien krävt sin komplettering i en sägen, som svarat på frågan: varför blev Loke fångslad? De isländska myt-källorna giva också t. o. m. två olika svar på den frågan. I Völuspá berättas om Lokes fängslande omedelbart efter Balders dråp (i str. 32—35), så att denna dikt säkerligen har tänkt sig det ena som en följd av det andra. (Lokes andel i Baldersdråpet omnämnes dock icke). Däremot i prosan efter Lokasenna framställs Lokes flykt och fängslande som en följd av hans grova förolämpning av asarne vid Ägirs gästabud. Detta sätt att hopknyta myt-händelsernas orsakskedja hade säkerligen icke varit möjligt, om förbindelsen mellan Lokes fängslande och Balders dråp (så som Völuspá framställer den) hade varit av gammalt känd och gängse.²

Lokasenna svarar också på en annan lika närliggande fråga: på vad sätt lingo asarne Loke sitt våld? (Jfr berättelsen om Fenris-ulvens fängslande, där denna fråga spelar en så väsentlig roll.) Svaret ligger i berättelsen om laxfångsten i Fránangrs fors.

Snorre upptager nu Völuspås framställning i fråga om anledningen till Lokes fängslande. Han anknyter alltså denna myt till den om Balders dråp. Men därjämte vill han också låta veta, huru det gick till, när Loke fångades av asarne, och infogar därför i

¹ Till mytsägningen om Brisingamen återkommer jag senare.

² GOLTHER har också insett detta, och söker upphäva motsägelsen därigenom, att han infogar Balders-dråpet i Lokasennas framställning; Ägirs tjänare Fimafeng, som Loke dräper, skulle nämligen vara en hypostas för Balder!

detta sammanhang berättelsen om Loke-laxens fångst. Förbindelsen mellan de tre olika Lokesägnerna i Snorra-Eddan är sålunda av rent litterär art, betingad av Snorres kombinerande, så att säga encyklopediska framställning. För sin mytologiska tolkning måste vardera av dessa mytsägnar behandlas helt för sig och oberoende av de andra, liksom de äro oberoende av varandra till sin uppkomst. Och därmed sönderfalla fullständigt förutsättningarna för SCHROEDERS långa slutledningskedja.

Likväl återstår ännu ett moment i SCHROEDERS bevisföring, som är relativt oberoende av den uppkonstruerade motsvarigheten mellan dessa Loke-myter och »indoeuropeiska» eldrovs-myter. SCHROEDER anser sig nämligen ha återfunnit den nordiska myten om fångsten av Loke-laxen i en ursprungligare gestaltning i finska runor om hur eldfisken fångas i Kalevala-hjältarnes nät. — Även denna sägen uppfattas av SCHROEDER som ett led av ett större mytiskt sammanhang, framställande eldens bortrövande och återvinnande. Denna konstruktion kunna vi nu lämna åsido, så mycket mer som den (beträffande Kalevala-runorna) har bestämt tillbakavisats av Kalevala-forskningens främste nutida målsman.¹ Men även alldeles oberoende härav skulle Kalevala-episoden, om den ytterst är identisk med myten om Loke-laxen i Frånangrs fors, giva ett synnerligen starkt stöd åt uppfattningen av Loke som elds-gud, ty att här — i Kalevala — är fråga om eldens infångande, är obestridligt.

Innehållet av de ifrågavarande runorna (Kalevala 47 och 48) är, i sina huvuddrag återgivet, följande:

Eldens gnista — väckt till liv av Ukko, himlens herre — nedföll från sin vagga i molnen, och sedan den tillställt svåra förödelser, störtade den slutligen ut i en sjö. Där sväljdes den först av en sik, som i sin tur uppslöks av en lax och denna av en gädda. Wäinämöinen och Ilmarinen, som spårat eldens väg, göra upprepade fåfänga försök att fånga gäddan, som bär elden inom sig, i sin not av lindbast. Inte håller när W. förfärdigat en not av lin, vill det gå bättre för dem. Utan först när de anropat »Akto, som på vågen råder», och fått hjälp av en liten »havets hjälte», som ryckte upp en tall på stranden och pulsade med den, lyckas de äntligen fånga gäddan och med den den dyrbara elden.

Den allmänna likheten mellan denna Kalevala-episod och den isländska myten, om hur asarne fångade Lokelaxen, är omiss-

¹ KAARLE KROHN, Der gefangene Unhold (särtryck ur Finnisch-Ugrische Forschungen VII) s. 164, n. 1.

kännlig. Men, å andra sidan och närmare besett, inskränker sig också överensstämmelsen till sådant, som omedelbart följer ur det gemensamma uppslaget: ett mythjältarnes fiskafänge, där det gäller att genom notdragning fånga en viss, betydelsefull fisk. Och nog måste man medgiva, att detta gemensamma uppslag inte är mera egenartat, än att det kunnat erbjuda sig oberoende av vartannat på två olika håll -- särskilt när det är fråga om två folkstammar, som leva under så pass liknande naturförhållanden och i vilkas liv fisket spelade en så viktig roll, som fallet är med isländingar (norrmän?) och finnar. De karaktäristiska detaljerna, vilkas överensstämmelse giver det bästa bindande beviset för lån, saknas här alldeles.¹

Huru den isländska myten om Loke-laxen bör uppfattas, är en fråga, till vilken jag ytterligare skall återkomma. Här bör endast fastslås, att ingen av de utomnordiska mytsägnerna, som av SCHROEDER andragits som belysande paralleller till denna, giver någon hållbar jämförelsepunkt. Vi äro (åtminstone tillsvidare) uteslutande hänvisade till den isländska myten själv för dess tolkning — och därmed bortfaller också varje anledning att betrakta den som en elds-myt.

¹ KAARLE KROHN synes också avvisa SCHROEDERS sammanställning. Han anser nämligen, att överhuvud ingen direkt förbindelse mellan Kalevaladiktningen och de nordiska mytsägnerna kan påvisas; de enskilda överensstämmelser, som finnas, återför han på gemensamt ursprung i kristna legender.

— Även OLRIK förhåller sig reserverad; jfr. hans recension i *Danska Studier* 1907, s. 142 f. — Däremot ansluter sig v. d. LEYEN i denna punkt till SCHROEDER. (D. gefess. Unhold s. 24, Götter u. Göttersagen s. 81).

Kap. VII.

Olriks teori om Loke som »Tordengudens dreng».

I de isländska myterna om Tor och hans äventyr med jättarne uppträder han ofta tillsammans med en följeslagare, Tjalfe, vars väsen klarast och fylligast träder oss till mötes i sägnen om Tors strid mot jätten Hrungne: det är »gudens hurtige og forudilende hjælper». Det är denna mytfigur, vars historia OLRIK har givit i sin nyssnämnda undersökning »Tordenguden og hans dreng». Han påvisar där, att den isländske Tjalfe ingalunda är någon isländingarnes uppfinning och uteslutande egendom. Hos lapparne uppträder tillsammans med åskguden ej sällan hans »Tjänare» (också såsom kultfigur), och i likhet med åskguden själv måste denne, enligt OLRIKS åsikt, vara ett lån från nordborna, närmast från svenskarna. Ett mera direkt och ovedersägligt bevis, att man i Sverge haft gamla motsvarigheter till Tjalfe, som Tors lille följesven, föreligger i den på 1600-talet upptecknade, värendska »lyftestenssägner», om Tor och hans »dräng».¹ Och OLRIK påvisar övertygande, att denna sägen icke blott är av samma välkända typ som de isländska Torsmyterna, utan att den t. o. m. giver oss denna myt-typ i en ännu ålderdomligare gestalt än Eddadiktningen. Det ålderdomliga draget ligger särskilt däri, att »Thor optræder her som den snedige og tryllekyndige gud». Härigenom skiljer sig den smäländska mytsägnens Tor på det skarpaste från den isländska mytologiens »starke man», som Tor genomgående är. Den isländska Tors-gestalten härleder OLRIK ur Edda-mytologiens genomgående strävan att estetiskt» karakterisere de væsenligste gudeskikkelser. Thor udmærker sig ved styrke, men mangler overlæg og snedighet; Odin fremtræder derimod som kløgtens gud. Når undtagelsesvis Thor udfører en list, er de andre gudar ophav til den, og kun med möje får man Thor overtalt til at med-

¹ Återgiven i Vär. o. Vird. II s. 29 ff.

virke (Thrymskvida). I Hrungnemyten er det efter Snorres fremstilling Thjalfe, efter Eilif Gudrunsöns aserne der narrer jætten. Men i sagnet fra løftestenen er Thor den snedige og tryllekyndige, og hans tjener er en ganske uvæsenlig hjælper». ¹ — Liksom de småländska folkminnena om hednagudarne i det hela (icke minst därigenom att de »lade aserne — ganske ligesom menneskene — vinde over jætterne ved list») stå på ett äldre kulturstadium än nästan hela Edda-diktningen, så gör också denna småländska motsvarighet till Hrungne-sägnen.

OLRIK stannar emellertid inte bland isländingarnas skandinaviska frändefolk, ja inte ens bland germanerna vid sitt sökande efter Tjalfetypens utbredning och ursprung. Han återfinner samma mytfigur, åskgudens lille följeslagare, hos gallerna (som kultfigur) och hos littaverna. Den senare upptäckten är av särskilt stort intresse, därför att den littaviske åskgudstjänaren framträder i ett bestämt naturfenomen: »det drön der høres for tordenen og følger efter». Härav drager OLRIK viktiga slutsatser för den nordiske åskgudstjänaren: »Da Thor utvivlsomt er et ældre naturfænomen, må hans faste ledsager efter rimelighed også være et oprindeligt naturfænomen, og da sikkert det samme som i littauisk: det lille drön der går forud for tordenen». ²

I åtskilliga isländska mytsägnar har emellertid Tor som bekant en annan ledsagare än Tjalfe, nämligen vår Loke. (Så vid besöken hos Trym, hos Geiröd och hos Utgårdaloke). Att denna förbindelse, Tor—Loke, är av gammal upprinnelse finner nu OLRIK intygat av en märklig estnisk sägen, vilken lyder (i OLRIKS återgivande) så som följer:

»Åsksonen hade kommit i djävulens våld (djävulen hade lovat att tjäna honom i sju år mot att få hans själ efter förloppet av denna tid) och för att köpa sig fri lovade han att hjälpa djävulen med att få fatt på den säckpipa, varmed gamlefar brukade frambringa åskan. En afton då gamlefar hade fallit i djup sömn efter ett väldigt oväder, stego de tillsammans upp på ett högt berg, och djävulen lyfte honom på sina skuldror och sträckte sin kropp längre och längre, så att han kunde titta över skyarne in i himlen. Där låg gamlefar i djup sömn, men med högra handen över säckpipan, så att ingen kunde få fatt på den. Då listade åsksonen sig

¹ D. St. 1905, s. 135.

² L. c. s. 138 f.

bort till den gamle och satte ett litet djur på hans näsa, så att den kliade, och gamlefar tog sig med handen opp till näsan. I samma ögonblick snappade han bort åsk-tingesten, och gav den åt djävulen, som störtade ned i helvetet och gömde den i en järnkammare med sju reglar för.

Men nu var det ingen åska mer i himmelen, och därför kom det intet regn; allting på jorden torkade bort i det beständiga solskenet. Det hade åsksonen icke tänkt sig, och han drog bort till en finsk trollkarl för att fråga om råd. Trollkarlen sade, att han måste tala om för gamlefar, var åsktingesten var gömd, så skulle nog gubben själv hitta på något sätt att få igen den. Och så skickade trollkarlen »örnen från norden» med det beskedet till gamlefar.

Åskguden förskapade sig då till en pojke, gick till en fiskare och tog tjänst hos honom; han visste, att djävulen ofta kom till den sjön och stal fisk. Flera gånger funno de nätet tomt, när de kommo efter fångst; men en natt, då de rodde ut, sågo de djävulen sitta i nätet och plocka ut fiskarne. De trollade honom fast i nätet, så att han inte kunde komma lös; sedan drogo de nätet till land och pryglade på honom, ända tills hans lovade en stor lösesumma.

Så följde de med djävulen ned till helvetet, han undfägnade dem på det präktigaste och visade dem alla sina skatter. Piker (åskguden) sade då sakta till fiskaren: »Du skall också be att få se hans säckpipa, som ligger inne i järnkammaren bakom sju reglar». Och då de hade druckit bra, bad fiskaren att också få se hans säckpipa. Säckpipan bars in; djävulen försökte spela på den, men det lät inte vackrare, än när man drager en gris i svansen. »Då kan min pojke göra det bättre», sade fiskaren. Piker tog pipan, och så fort han satte läpparne till munstycket, blåste han, så att helvetets murar skakade och alla djävlar störtade ikull som döda. I stället för pojken stod själva gamlefar där och tackade fiskaren för hans hjälp. Så gav han sig på väg hemåt; under vägen satte han sig på en sten och blåste i säckpipan, så ragnportarne öppnades och jorden blev genomvåt. Men åsksonen, honom tog gamlefar med sig som sin tjänare, och han skall vara hos honom ännu».

OLRIK konstaterar, tydligen med all rätt, »den vidtgående likhed med nordiske myter. — Hovedhandlingen svarer til Thrymskvadet: gudens tordenvåben bliver stjalet fra ham mens han sover, men i forklædning drager han ned i troldeboligen till bryllup, får

våbnet givet i sine hænder af de intetanende trolde og fælder så hele flokken dermed, inden han vender hjem til gudeboligen med den genvundne skat. Den indskudte fortælling svarer til Hymeskvadet: tordenguden omskapt till dreng vandrer til fiskeren, får lov at ro ud med og fanger trolden i sit næt (ligesom Thor Midgårdsormen på sin snöre), og lader utysket mærke de hårde hug.

Mest overraskende er det vel dog, hvor nøje »tordensönnen» svarer til Loke. At han løskøber sig selv fra trolden imod at hjælpe til med tyveriet fra guderne, svarer til myten om Iduns rov. At han får den sovende til at vende sig og slippe skatten ved hjælp af ett loppestik, genfindes i myten om Lokes ran af Brisngemen. At han optræder som Thors ledsager og tjæner, svarer til hans rolle i Thrymskvadet o. fl. st.»

»Denne mærkelige række of ligheder» kan enligt OLRIK icke förklaras annorlunda, än att det måste finnas »en bestemt förbindelse» mellan den estniska sägnen och de isländska. Att uppfatta den estniska myten som härledd ur den isländska tör dock vara vanskligt, eller snarare omöjligt. »Den estniske myte står derimod over hele linjen på et trin, der selv røber sig som oprindeligt. Dens tordentingest er virkelig den genstand, hvormed torden og regn frembringes. Mytens forskellige optrin er byggede over enkle motiver — tordenguden som fiskerdreng, tordenguden forklædt ved troldegildet, osv. — der kun foreligge stærkere udviklede og individualiserade i den rigere nordiske myteverden. Hertil kommer endnu et hensyn. I de nordiske Thorsmyter er . . . gudens styrke nu næst fremtrædende; men til hver af hans bedrifter knytter sig dog træk af snedighed, som ikke helt har kunnet fjærnes . . . Thors kamp med Midgårdsormen står i alle foreliggende kilder som den store stykkeprøve, men tillige findes snedighedsmotivet, at Thor forklædt som en ung dreng kan nærme sig til den og få den på sin krog. Thors hammerhemtning er også i første række en snedig streg; mytefortællingen kan kun holde Thors-karakteren ved at lægge snedigheden over på andre (Heimdal, Loke). I bægge tilfælde har vi den simpelt-byggede grundform i den estniske mythe.» . . .

»Som det forholder sig med Thorsmyterne, er det også med Loke. Her i den estniske myte møder vi Lokeskikkelsen, men på et ganske andet og ældre trin af udvikling, end i Edda-mytologien, der sætter hans jættebyrd eg ondskab på spidsen. Han er ganske let forståelig, han er den svage den unge gudeledsager, hvis uover-

lagte måde selv at slippe ud af forlegenheden står i modsætning til storgudens videre kløgt. Vi står der overfor en sikkert ganske primitiv myte-type. Således kommer jo altid 'Sankt-Per' galt af sted, og »Vorherre» må bringe det i lave».

»Både tordengubben med sin kløgt og tordensönnen med sin ubesindighed, er da ældre former af de gudeskikkelser, der mere udviklade foreligger os som Thor og Loke». — Frågan huru det kan komma sig, att man hos de finska esterna återfinner »urformen af en arisk närmere set en gotisk folkestammes myte», besvaras av OLRİK så: myten är ett lån, från littaver eller goter, snarast från de senare.

Den urgamla, av OLRİK återupptäckta mytfiguren åskgudens följesven, har alltså i den isländska mytvärlden två representanter: Tjalfe och Loke. Men detta kan ju omöjligen vara ursprungligt — åskgudstjänaren är överallt eljes blott en. OLRİK ser också saken så: »de to skikkelser er dubletter til hinanden og kan ikke tænkes udviklede på samme egn». Men vilken är då den ursprunglige åskgudstjänaren i den isländska myten, och vilken är främlingen, intränglingen? Enligt OLRİK är det Loke som har den ursprungliga hemortsrätten i de västnordiska bygderna. Tjalfe är alltså här ett lån; han kommer österifrån, från Sverige, som enligt OLRİK är »det land, hvor skikkelsen optrådte fyldigst og dog i primitive former».

Just på denna punkt beträffande förhållandet mellan Loke och Tjalfe — har dock den Olriska teorien om Loke som »tordengudens dreng» sina stora och iögonenfallande svagheter.¹

Bevisningen för att Tjalfe skulle vara starkare representerad på svensk än på vestnordisk botten är synnerligen svag.² Och beträffande Loke torde det förhålla sig så, att om den estniska mytens »åsksonen» är identisk med Loke (såsom OLRİK menar), så

¹ Jag bortser här från en annan betänklighet: att folktrons Loke-minnen äro så fullständigt oförenliga med denna mytologiska härstamning.

² Att man har 2 olika vittnesbörd om att svenska lappar känt till och avbildat en åskgudens tjänare, men intet sådant för de norska lapparnas vidkommande (OLRIK l. c. s. 131) kan ju mer än väl bero på en tillfällighet. Detta så mycket mer som de viktigaste beviskällorna — lapptrummorna — äro så ojämförligt mycket talrikare för de svenska lapparne än för de norska, omkr. 60 svenska lapptrummor äro bevarade mot 6 norska. (Enligt benäget meddelande av d:r EDGAR REUTERSKIÖLD.) — F. ö. torde den mytologiska betydelsen av den lappske »Tors tjänare» vara rätt problematisk, då även de andra gudarne gemenligen äro försedda med sådana »tjänare», på lapptrummor och eljes. (Jfr. t. ex. Sv.. Landsm. XVII: 1, s. 39, om »Storjuncarens» tjänare.

visar detta hän på Sverige som denna Lokefigurs närmaste hemland. LEOPOLD VON SCHROEDERS undersökningar rörande esternas mytologiska lån från germanerna (i den ovan flerstädes citerade avhandlingen »Germanische Elben und Götter beim Estenvolke») ha ådagalagt, att alla sådana lån, som med någon säkerhet kunna konstateras, bl. a. genom språkformen otvetydigt peka hän till svenskarne (esternas grannar åtminstone alltsedan den äldre medeltiden) som närmaste långivare.¹ Under sådana förhållanden synes ju all sannolikhet tala för, att också detta mytiska lån, som OLRİK finner igen i myten om åskgubben och åsksonen, härrör från samma håll — och detta så mycket mer som det redan (av OLRİK) har konstaterats, att just svenskarna i lyfteslenssägner äga en myt om samma ämne, som visar en sällsynt ursprunglig prägel. Alltså, om överhuvud den estniske »åsksonen» är en inlånad germansk prototyp till den isländska Loke (en fråga vartill jag senare återkommer), så skulle detta snarast innebära, att Loke som »tordengudens dreng», i gamla tider och i sin ursprungligaste gestalt, just varit en svenskarnes tillhörighet.

Se vi på de båda konkurrenternas, Tjalfes och Lokes, uppträdande i de isländska myterna, så resa sig ännu starkare betänkligheter gent emot OLRİKS antagande, att Loke är isländingarnes åskgudstjänare, Tjalfe en inträngling österifrån. Loke, den isländska mytvärldens livskraftigaste och mäst expansionslystna gestalt, skulle på denna punkt ha låtit sig undantränga av en främmande mytfigur, och därtill en så underordnad som Tjalfe, utan någon egen kult, och utan ett enda mytiskt drag, som innebure något nytt, utöver Loke — ett sådant förhållande skulle då i varje fall sakna sitt motstycke i hittills kända fakta! — Påfallande är ju också det redan berörda förhållandet, att medan Tjalfe uteslutande förekommer som Tors följesven, så är denna förbin-

— OLRİK åberopar ännu en omständighet som stöd för sin åsikt om Tjalfe som en särskilt svensk mytfigur: »medens navnet synes ganske at mangle tilknytning på norsk grund, er i Sverig *pjalfi* (og . . . *pjalfar*) almindeligt som mandsnavn». (L. c. s. 136). — OLRİKS hemulsmän, M. F. LUNDGREN, är dock mycket försiktig, då han ifrågasätter ett mytiskt ursprung på detta personnamn och finner att »saken kan knappast med full visshet avgöras». (Spår af hednisk tro och kult. s. 40). F. ö. vill det synas, som om även Lokes namn vore starkare bestyrkt från de östnordiske än från de västnordiske bygderna. (Jfr. D. St. 1909 s. 15.)

¹ Estn. *näkk*, *kratt*, *tont*, *pär* (= *näck*, *skratte*, *tomte*, *bära*). Jfr L. v. SCHROEDER, l. c. s. 13 ff.

delse med Tor för Loke-myterna av helt underordnad betydelse. Loke har ju en vidlyftig självständig mytkrets och den av asarne, som han står i närmaste förbindelse med, är icke Tor utan Odin.

Den enda vägen, varpå man har någon utsikt att nå fram till ett definitivt svar på frågan, om Loke eller Tjalfe är den isländska mytologiens representant för »åskgudstjänaren», är väl dock att gå till själva källorna, de isländska mytdikterna och Snorre, och där följa denna lätt igenkända mytfigur i spåren.

Kap. VIII.

Myterna om åskgudens följesven.

Tors följeslagare och tjänare ha för isländingarna varit så pass välbekanta, att de figurera i Torskenningarna (Skaldskaparmåls kap. 4): *dróttin piálfa ok Rósku*. — Loke nämnes ej, varken här eller annorstädes, i en sådan kenning.¹

Här få vi endast namnet på åskgudstjänaren. — Något tydligare konturer har figuren, då han skyntar fram i *Hárbarðsljóð*, strof 39. Tor berättar om sin strid med »berserkakvinnorna» på Hlésey:

»*ógþo mér jarnlurke
en elto piálfa*».

Även här nämnes alltså åskgudens följesven under Tjalfes namn. Denna föga berömliga roll — jagad och bortmotad av jättinnorna — är för övrigt den enda, i hvilken Tjalfe uppträder i Eddasångerna.

Av de mera utförda mytiska berättelserna, där Tor åtföljes av sin tjänare, kommer väl Hrungne-myten i första rummet. Huvudkällorna för denna myt äro Þjóðolfs dikt *Haustlång* (från omkr. 900) och *Skaldskaparmál* kap. 17. Endast på det senare stället nämnes uttryckligen om Tors följesven, som skyndade i förväg till Hrungne och får honom att kasta sin sköld under fötterna, i st. f. att hålla den framför sig — »ty Tor far nere i jorden och tör angripa dig nerifrån!» Och följesvennen nämnes här Tjalfe. — »At denne myte er gammel», säger OLRIK, »vidner ikke blot de mange og tidlige hentydninger til den, og det ry der går af denne kamp. Men selve dens indre bygning.» Också

¹ Däremot finnes en Loke-kenning *þórs ofrúni* en enstaka gång i *Haustlång*, strof 8. Jfr sammastädes *Hrafnáasar* (= Odins) *vinr*, str. 4, och *Hænis vinr* upprepade gånger.

Tjalfe är här ursprungligen på sin plats, »fordi han utför en i historien nödvändig rolle».¹

Berättelsen om Tors och hans följesvens färd till jätten Geiröd föreligger likaledes dels i ett gammalt skaldekväde, Eilíf Guðrunarsons Torsdrapa (från 900-talet), och dels hos Snorre. — I Torsdrapa figurera både Loke och Tjalfe: Loke i inledningen till historien och Tjalfe som följeslagare på färden och deltagare i alla dess äventyr. Om Loke berättar Eilíf: »Midgårdsormens fader [Loke] äggade jättedödaren [Tor] att begiva sig hemifrån. Loptr var duktig att ljuga. Stridsgautens [Odins] föga pålitlige vän [Loke] sade, att gröna vägar lågo till Geiröds boning. Den oförfärade Tor lät icke Loke länge bedja sig om att draga på vandring.»² Loke framstår sålunda här i den roll, som är hans vanligaste i den isländska mytdikten: som den svekfulle anstiftaren av gudarnes farligaste äventyr och svårigheter. Att märka är också, att han ingalunda framställs såsom på något sätt närmare förbunden med Tor; tvärtom benämnes han ju efter sitt vänskapsband med Odin. — Den som följer Tor på den äventyrliga färden är däremot Tjalfe. Det heter härom: »Kämpen [Tjalfe] kom förr med på färden med männens anförare [Tor] än häxkvinnans famnare [Loke], den menedaren». Färdens faror äro naturligtvis sedan värst för Tjalfe: för att rädda sig vid övervandandet av den våldsamt svällande Vimur-älven »hängde Tjalfe sig fast vid Tors sköldrem — det var ett kraftprof för himlakungen». (Str. 9.) Dock — heter det i omkvädet —

»skalfa þórs ne þialfa
þróttar-steinn við ótta».

Och när det äntligen kom till kamp med Geiröd och hans släkte »behövde Tor icke sakna bistånd av sin följeslagare». (Str. 18.) — F. ö. bör observeras uttrycket i str. 8, om Tor och Tjalfe: *eidsvara Gauta setrs víkingar* (»Odins hems, dvs. Valhalls, eds-

¹ Se närmare D. St. 1905 s. 130. — Ännu starkare betonas den uråldriga karaktären hos denna myt av v. D. LEYEN, Die Götter u. Göttersagen der Germanen s. 181. Han anser sig rent av kunna konstatera (på gr. av motsvarigheter på skilda håll), att »schon die Germanen die Sage von Hrungni erzählten». — Däremot när Snorre också låter Tjalfe utkämpa sin egen strid och fälla lerjätten *Mokkurkalfe* — »við lítinn orðstír» — så är nog detta ett tilldiktat »Beiwerk»; v. D. LEYEN betecknar det som »ein komisches Kontraststück» till Tors kamp mot Hrungne.

² Jag följer här FINNUR JÓNSSONS tolkning, i Oversigt over d. kong. danske Videnskabernes Selskabs forhandlinger, 1900, s. 369 ff.

förbundna vikingar»). Tjalfe står alltså här i samma edsförbund med Tor, som Loke med Odin!

Snorres sätt att berätta om Tors färd till Geiröd avviker i åtskilliga stycken från skildringen i Torsdrapa — oaktat han uttryckligen åberopar sig på Eilifs kväde.¹ Vad som i detta sammanhang har största intresset är, att Tjalfe är fullständigt »ude af historien» — och ersatt av Loke. Det enda, som Snorre har att berätta om Lokes deltagande i Tors färd till Geiröd, är f. ö. att han »*helt undir megingiardar*», när de skulle vada över Vimurälven, liksom i Torsdrapa Tjalfe hängde sig fast i Tors sköldrem. Den stora jätteslakten hos Geiröd nämner Snorre ingenting om.

Den ynkliga roll, som Loke spelar i Snorre-Eddans framställning som Tors följeslagare på Geirödsfärden, står i påfallande motsättning mot Lokes vanliga framträdande i de isländska myterna. Denna hjälplöshet och passivitet är vad man sist skulle vänta af Loke. Däremot stämmer Torsdrapas sätt att fördela rollerna mellan Loke och Tjalfe fullständigt överens med vad som eljes berättas om dem båda. Loke är — naturligtvis! — den illistige anstiftaren av den farliga färden. Och Tjalfes deltagande i Tors äventyr och strider svarar fullständigt mot berättelserna om Tors och Tjalfes gemensamma äventyr med jättekvinnorna på Hlésey och i striden mot Hrungne. Det finnes väl därför intet tvivel om att icke Torsdrapas version av Geirödsmyten — enligt vilken Tjalfe är Tors följesven — är den ursprungligaste av de två.

Hos Snorre föregås sägnen om Tors färd till Geiröd av en särskild Loke-myt. Loke har, på en av sina färder i Friggs falkhamn, genom sin våghalsighet råkat i Geiröds våld, och för att fria sig måste han lova att ställa så till, att Tor komme till Geiröds gård utan hammare och utan kraftbälte. — Detta motiv är ju välkänt från andra Loke-myter; särskilt svarar det fullständigt mot Lokes mellanhavande med Tjasse, då han måste lova att skaffa Idun och hennes äpplen i jättens våld. OLRİK anser också, att detta förspel till Geirödsmyten har kommit till som »et slags Efterligning» av myterna om Lokes äventyr med Tjasse och med

¹ Snorre har emellertid också haft kännedom om en annan diktkälla för denna myt. Han citerar en strof i *ljóðaháttur* om vadet över Vimurälven (F. JÓNSSONS ed. s. 89).

Hreidmar (i Andvare-sägnen).¹ Och även v. d. LEYEN betecknar det som en senare tilldiktning.²

Det saknas också i Eilifs Torsdrapa, där det endast heter, att »Loke äggade Tor» att begiva sig till Geiröd. Och på en punkt råder det en direkt motsägelse mellan framställningen i denna Snorres inledning till Geirödsmyten och Torsdrapas framställning: enligt skaldekvädet är Tor visst inte utan sin hammare hos Geiröd. Den spelar tvärtom sin stora roll i slutet på äventyret, då

»Glaums niðjum fór gërva
gramr með dreyrgum hamri.»³

Härmed sammanhänger naturligtvis också, som en nödvändig konsekvens, att den stora jätteslakten, — som i Torsdrapa bildar en så effektfull avslutning, och där också Tjalfe strider vid sin herres sida — hos Snorre måste bortfalla.

I den utvidgade framställning av Geirödsmyten, som vi känna från Snorre, träder alltså Loke starkt fram i händelsernas förgrund. Och han har därför inte svårt att skjuta Tjalfe alldeles åt sidan. Detta så mycket mer, som åskgudstjänarens lilla roll — redan från början obetydlig — genom jättekampens bortfallande hopsmält till den enda uppgiften att genom sin litenhet och hjälplöshet illustrera den farliga belägenheten vid vadet över Vimurälven. Som vi skola se, erbjöd också Loke-figuren vissa yttre förutsättningar för övertagandet av just den rollen.

Om man från spridningen av ett mytmotiv kan sluta sig till något rörande dess ålder, så finnas goda skäl att tillräkna även denna Tors-myt — eller åtminstone den episod, vid vilken åskgudstjänaren är som fastast förbunden — en rätt hög ålder. Episoden med Vimurälven, dess upphov hos jättedottern och det sätt, varpå guden hämmade dess flöde, hör nämligen med till det nordiska mytgodts, som — enligt hvad v. SCHROEDER uppvisat — återfinnes hos esterna.⁴ Samma äventyr berättas om deras hjälte Kalevipoeg, och allting talar för, att det här är ett lån från nord-

¹ Artikeln Loke i Salmonsens Konversationslexikon.

² Die Götter und Göttersagen der Germanen s. 188. — Att denna mytsägen likväl har varit rätt allmänt känd, bevisas av en av Snorre anförd Lokekenning: *kistuskrúð Geirödar*.

³ Jfr slutet av Trymskvida!

⁴ v. SCHROEDER l. c. s. 77 ff.

isländingarne framstod som åskgudstjänaren par préférence — bornas — dvs. närmast svenskarnes — Torssägen. Geirödsmyten är således åtminstone till denna del, en samnordisk åskgudsmyt.¹

Berättelsen om Tors och hans följeslagares färd till Utgårdaloke känna vi fullständigt endast från Snorre, Gylfaginningens kap. 43—46. Den sönderfaller i tre episoder, som säkerligen från början äro fullständigt oavhängiga av varandra: 1) Gästandet hos bonden, vars son Tjalfe råkar bryta av lårbenet på den ena Tors-bocken och därför måste följa Tor som hans undergivne tjänare; 2) äventyren med jätten Skrymir; 3) besöket hos Utgårdaloke och tävlingarna där.

Vid besöket hos Utgårdaloke uppträder Tor med icke mindre än tre följeslagare: Loke, Tjalfe och Røskva. Redan detta är avgjort ett ursprungligt drag. Hela denna berättelse bär också — enligt de mytologiska forskarnes samstämmiga mening — »unverkennbar den Stempel junger Mythenbildung».² De enskilda kraftmätningarna mellan Tor och hans följeslagare å ena sidan och Utgårdalokes folk (Logi, Hugin, Elli) å den andra återgå på vitt spridda folksagomotiv, som här endast omformats i en mera symboliserande tankelek.³ Att härur draga några som helst slutsatser rörande de medspelande figurernas ursprungliga mytologiska karaktär, är naturligtvis en orimlighet. — I fråga om Loke är för övrigt även här att märka hans påfallande passivitet. Den enda uppgift, han har sig tilldelad i sägenhandlingen, är kappätandet med Logi. Han utgör bara en nödvändig utfyllnad i personlistan, insatt uteslutande »ad hoc».

I äventyren med Skrymir spela Tors följeslagare inte på något sätt med. — Så mycket viktigare är däremot den välbekanta första mytepisoden, om Tjalfe och Torsbockens bräckta lårben. Här ha vi ett oomtvistligt vittnesbörd om att Tjalfe för i en myt, vars handlande personer endast äro dessa båda, Tor och Tjalfe, och som tydligen har hela sitt *raison d'être* däri, att den säger, varför Tjalfe har kommit att bli Tors »undergivne

¹ Att Saxo också känner till episoder ur denna myt (inpassade i berättelsen om Thorkillus' besök hos Ugarthi-Lokus) bevisar mindre, då hans källa sannolikt härvidlag varit norröna sägner. Jfr OLRIK, *Kilderne till Saxos Oldhistorie* II. s. 133.

² Могк, *Germ. Mythologie*² s. 134.

³ Jfr härom v. d. LEYEN, *Das Märchen in der Edda*, s. 42 ff.

tjänare». Den uråldriga karaktären av denna huvudmyt om åskguden och hans följesven antydes f. ö. också av den betydelsefulla roll, som åskgudens bockar, deras slaktande och återuppståndelse, spelar i historien.¹ — Att även Loke här nämnes som Tors (tillfällige) följeslagare — men också endast nämnes — får sin förklaring därav, att sägnen hos Snorre anföres som inledning till färden till Utgårdal-Loke, där ju Loke måste vara med.

Emellertid tyckes inte håller denna myt om åskgudstjänaren sakna en variantform, där Loke uppträder, om också icke i Tjalfes stad och ställe, så dock vid sidan av honom.

I Hymiskvida förekommer — i stark förkortning — en berättelse om att den ena av Tors bockar får ena lårbenet skadat, varmed tydligen åsyftas samma myt som den i Gylfaginnings kap. 43 utförligt berättade. Här, i Hymiskvida, är sägnen satt i samband med ett annat av Tors många fräjdade besök i Jotunheim: kittelhämtningen hos Hymir. I strof 7 säges det om Tor och Tyr, som åtföljde honom på färden, att de »foro med fart hela dagen från Asgård och tills de kommo till Egil; han tog vård om de horngäva bockarna, och de [Tor och Tyr] skyndade till hallen, som Hymir ägde.» — Så hör man ingenting om vare sig Egil eller bockarne förr än vid skildringen av de båda asarnes hemfärd från Hymir, då det heter (i strof 38—39):

*Fóro't lenge
áþr liggja nam
hafr Hlórriþa
halfdaupr fyrer;
vas skær skokols
skakr á beine
því enn lævise
Loke of olle*

*Enn ér heyrtr hafaþ —
hverr kann of þat
goþmølogra
gørr at skilja —
hver af hraunbua*

¹ Se SCHÜCK, Studier i fornordisk religions- och litteraturhistoria I, s. 85 f.

*hann laun of fekk,
es bæpe galt
børn sín fyrer.*¹

Här utpekas sålunda Loke såsom den egentlige anstiftaren av den skadegörelse som Torsbocken blir utsatt för. Då denna version av sägner är litterärt belagd långt före Snorra-Eddans — Hymiskvidas tillkomst ansättes till omkr. 1000 — och därtill i ett skaldekvädes fastare konserverande form, vill det ju synas, som om den borde tillerkännas ett givet företräde framför Snorres berättelse; Loke skulle alltså vara väl bestyrkt som medspelare i denna Torsmyt.²

Emellertid måste härvid först och främst erinras, att Loke här icke står i stället för, utan vid sidan av Tjalfe. Även för Hymiskvidas diktare äro Tjalfe och Røskva (»Egils båda barn») de, som till följd av händelsen med bocken komma att bli åskgudens tjänare. Han säger till och med uttryckligen, att detta förhållande är så allbekant, att han därför ej behöver uppehålla sig närmare vid den saken. (*»En ér heyrtr hafep etc.»*)

Lokes roll i Hymiskvidas berättelse blir då i själva verket högst besynnerlig. Man har visserligen försökt att sammanjämka uppgiften med Lokes »vållande» till skadegörelsen på bocken, med detta att Egils barn få bota för brottet, så att »måske var det Loke, som narrede Tjalve til at knække bukkens ben».³ Men man måste dock medgiva, att Hymiskvidas framställning härvidlag är »temmelig uheldig».⁴

Lika påfallande är det, att Lokes namn här i strof 38 dyker upp helt plötsligt, utan att det i det föregående på minsta sätt har antytts, att han var med i Tors sällskap. (Tyr är förut den ende följeslagare, som nämnes.)

¹ Läsningen i str. 38 är delvis beroende på konjekturen (*skær* för *handskr. skiR*, *á beine* för *a baNi*), men dessa äro allmänt antagna och förefalla evidenta.

² GOLTHER, Handbuch der germ. Mythologie, s. 414 finner ytterligare ett vittnesbörd om denna Lokes roll i Torsbocks-myten i Loke-kenningen *þjófr jötna hafrs* (Skaldsk. kap. 16). Att Tors bock skulle betecknas som *jötna hafr* är dock högst påfallande. Och även ordet *þjófr* synes mig knappast vara på sin plats med hänsyftning på denna mytsägen. — Jag återkommer längre fram till tolkningen av denna kenning.

³ FINNUR JÓNSSON, Oldisl. Litteraturhistorie I 156 o. not 3.

⁴ Jfr FINNUR JÓNSSON l. c., ROSENBERG, Nordboernes Åndsliv I s. 188.

Under sådana förhållanden förefaller det värligen högst tveklaktigt, om Lokes roll enligt Hymiskvida är ett ursprungligt moment i Torsbocks-myten. Även OLRİK har uttalat den meningen, att detta drag — med Loke som »Thors svigefulde Ledsager» — är »så enestående og så dårlig motiveret, at det kendeligt nok ikke hører rigtig til i Thorsmyterne». ¹ — Men om så är, finnes ju icke längre någon som hälst anledning att överhuvud åberopa Hymiskvida som stöd för teorien om Loke som »Tordengudens dreng».

Att Snorres framställning sålunda måste tillerkännas vitsord framför en gammal skaldedikt, i fråga om mytens ursprungliga form, är icke något enastående fall. Snorre visar sig ju även eljes ofta ha öst ur en folktradition, som bevarat de gamla myterna i en ålderdomligare form än skaldekväderna, med deras större frihet i myt-behandlingen. Och vad särskilt Hymiskvidas återgivande av myterna beträffar, är det allmänt erkänt, att detta visar en hög grad av skaldisk frihet; även i fråga om huvudmotiven, kittelhämtningen och fångsten av Midgårdssormen representerar Snorres berättelse en ursprungligare och äktare tradition. ²

Anledningen till Lokes införande i myten om Torsbocken är icke svår att finna. Säkerligen är detta drag infört *per analogiam* från alla andra mytsägnar, där Loke spelar denna för honom typiska roll, som den illistige upphovsmannen till gudarnes svårigheter och äventyr. — Det ifrågavarande stället i Hymiskvida påminner rent av i ordalagen om Edda-rader av samma välkända innehåll: t. ex i. Lokasennas strof 54 (om Sifs förförare): »*ok vas þat enn lævise Loke*».

Överallt i de isländska myterna om Tor och hans följesven, dem vi hittills genomgått — myterna om deras kamp mot jättekvinnorna på Hlésey och mot Hrungrnir, om deras färd till Geiröd och om hur Tor tager tjänare i bot för den skadade bocken — återfinna vi således Tjalfe som åskgudens följesven. Vid hans sida eller i stället för honom uppträder också Loke i vissa källors framställning av de båda senare myterna. Men detta förhållande beror, enligt vad som ovan visats, på yngre omdiktning, och det är inte heller svårt att gissa sig till, vad som i dessa båda fall har framkallat förvanskningen.

Det återstår emellertid ännu en Torsmyt, där Tor uppträder med en följeslagare — berättelsen om hammarhämtningen, i Trymskvida. Följeslagaren är här Loke, och det är också denna

¹ Artikeln Loke i Salmonsens Konversationslexikon.

² Se härom v. d. LEYEN, Märchen in der Edda s. 46 ff.

mytsägen, som i främsta rummet åberopas som stöd för teorien om Loke som åskgudstjänaren. — Likväl synes det vara uppenbart, att Loke här alls icke framträder som den åskgudens självskrivne och ständige följesven, som »åskgudstjänaren» är. Det är härutinnan en påtaglig skillnad mellan Loke vid hammarhämtningen och Tjalfe i de nu senast behandlade myterna. — Loke kallas här till hjälp i kraft av den egenskap, som gör honom till handlingen primus motor i så många av asavärldens äventyr: att han är den listige och förslagne i asarnes flock, den som skall hjälpa dem ur varje knipa. Han övertar också genast ledningen, vid hammarhämtningen, är icke någon bifigur, som »åskgudstjänaren» alltid och till sitt väsen är. Han är en helt annan mytologisk typ alltså.¹

Men huru skall man då förstå den överensstämmelse mellan den isländske Loke och den estniska mytens »åsksonen», som OLRİK konstaterat, och varpå han uppbyggt sin Loke-teori? — Den frågan kan icke här utan vidare förbigås, och vi måste alltså ännu en gång återvända till den estniska sägnen.

Denna föreligger i två varianter, vilkas förnämsta olikhet inbördes just gäller »åsksonen»; de drag hos denne, som OLRİK återfinner hos den isländske Loke, saknas nämligen fullständigt i den ena uppteckningen. För jämförelses skull anför jag här nedan de båda varianterna bredvid varandra, i kort sammandrag.²

Var. A.

I. Medan åskguden sover, blir hans säckpipa (~ trumma) bortstulen, av hans vedersakare, djävulen. Åska och rägn upphöra.

Var. B.

I. Medan åskguden sover, blir hans pipa stulen, av åsksonen, som är i djävulens tjänst. (Åsksonen utför stölden på samma sätt som Loke, när han stjal Brisingamen av den sovande Freyja.) Åska och rägn upphöra.

¹ För OLRİK blir förklaringen av denna Lokes, från grundtypen av åskgudstjänaren starkt avvikande karaktär en annan. Den sammanhänger för honom med den utveckling som den isländska mytens åskgud har genomgått (enligt OLRİKS ovan refererade framställning) från en både stark och listig gud, till enbart en kraftkarl. Listen har då överflyttats på hans följeslagare och renodlats hos honom — i kraft av »modsättningsloven».

² Var. A anføres efter L. v. SCHROEDER's avhandling *Germanische Elben und Götter beim Estenvolke*, s. 80 f. Den återgives också (efter en annan källa och i sammandrag) av OLRİK (D. St. 1905, s. 141 f.), men slutet (att fiskaren Lijon blir åskgudens följesven) saknas i OLRİKS version. — Var. B är den ovan s. 82 ff. fullständigt anförda.

II. Åskguden gissar, vem som tagit pipan, och grubblar över hur han skall få fatt på djävulen och återvinna sin pipa.

III. Åskguden, som vet, att djävulen brukar hålla till i en sjö, förskapar sig till en pojke och tar tjänst som dräng hos en fiskare, Lijon.¹

De lyckas fånga djävulen i nätet, när han kommer för att stjäla fisk.

Djävulen ber om nåd, släppes lös, och bjuder till tack fiskaren hem till sin sons bröllop.

IV. Fiskaren Lijon och hans drängpojke (åskguden) besöka djävulen. Bröllopsfäst.

Drängpojken (åskguden) intalar fiskaren att be att få se och höra pipan, som ligger under sju lås.

Pipan hämtas; djävulen spelar illa på den.

Drängpojken (åskguden) får låna den och spelar, så att djävulen och hans folk falla döda ned.

V. Åskguden spelar, så att rägnet återvänder.

Åskguden giver sig till känna för fiskaren Lijon, lovar honom att aldrig avslå en förnuftig bön av honom, och gör honom till sin följeslagare och förmedlare av människornas böner.

II. Åsksonen — ångerköpt — omtalar stölden för en finsk trollkarl; denne låter åskguden veta, att djävulen har pipan i sitt våld, gömd i en järnkammare under sju lås.

III. = A, utom slutet: djävulen fångas i nätet, pryglas, och bjuder en stor lösesumma för att slippa lös.

IV. = A. Ändamålet för besöket är dock ett annat: att utfå lösepänningen. (Intet bröllop.)

V. Åskguden spelar, så att rägnet återvänder.

Åskguden tar åsksonen med sig som sin tjänare, »och han skall vara hos honom ännu.»

¹ *Lijon* är det estniska namnet på åskgudens följesven, vilken skildras som »ein Gott auf der Erde, welcher mit dem Gewitter zusammen wandelt». (SCHROEDER l. c. s. 82, n. 1.)

Denna berättelse är tydligen sammansatt av flera olika sägner:

1:o) Åskguden blir under sömnen bestulen på åsktingesten, återvinner den förklädd, och dräper tjuven.

2:o) Åskguden fångar »djävulen» vid ett fiskafänge, där han deltagar förklädd och okänd, som fiskarens dräng.

Dessa mytsägner ha av OLRİK identifierats med huvudhandlingen i Trymskvida, resp. Hymiskvida.¹ — Säkerligen ha de båda nordiska myterna förenats med varandra redan på nordisk botten. Men härmed uttömmes ej hela innehållet i den estniska sägnen, det blir en räst kvar, nämligen:

3:o) Åskguden får sin följeslagare eller tjänare.

Detta motiv utföres visserligen icke genom någon fristående episod (såsom fallet är vid den motsvarande nordiska mytsägnen, om Tjalfe och Torsbocken), utan vidhänges endast som en notis, vars förutsättningar äro givna i den föregående huvudhandlingen — på olika sätt i de båda varianterna. Men att detta — att besvara frågan: »hur har åskguden fått sin följesven» — har framstått som en väsentlig uppgift för den estniska myten, det framgår därav, att båda varianterna (ehuru på olika sätt) upptaga detta moment, och framför allt därav, att i båda varianterna en av de handlande personerna (olika i båda) från början, redan innan han upptages i åskgudens tjänst, nämnes under »åsksonens» eller »åsktjänarens» namn.²

De båda estniska mytvarianterna överensstämma fullständigt med varandra i sin framställning av åskgudens fiskefänge. Däremot förete de åtskilliga olikheter i fråga om »hammarhämtningsmotivet.» Enligt var. A är det djävulen själv, som stjälar åsktingesten; enligt B (den blivande) åsksonen (som ännu är i djävulens tjänst). — Vidare: enligt var. A äro de inbjudna på bröllop till djävulen; detta motiv saknas i B, förevändningen för besöket är där lösepänningens avhämtande. I båda dessa punkter överensstämma var. A med den isländska myten (i Trymskvida), och måste väl därför anses företräda en ursprungligare tradition.³

¹ Såsom framgår av v. SCHROEDERS framställning, har denna identitet insetts redan av GRIMM.

² Denna kombination av myten om åskgudens fiskafänge med motivet om hur åskguden får sin tjänare, återfinnes ju också i Hymiskvida, ehuru på annatsätt utförd.

³ Beträffande sättet för stölden av åsktingesten har ju framställningen i A (där djävulen själv stjälar åsktingesten) också det inre kriterium på ursprunglighet, som ligger i den större enkelheten i det urgamla grundmotivets utförande. — Jfr den lappska typen av samma myt-motiv: jättarna råna åskguden. (D. St. 1906, s. 65 ff.)

— En tredje olikhet gäller sättet, varpå åskguden blir underkunnig om att djävulen har den stulna pipan. Enligt A räknar guden själv ut saken; enligt B får han veta det av en finländsk trollkarl, som i sin tur underrättats av åsksonen. Ingendera av dessa framställningar överensstämmer med Trymskvidas. Dock torde man på inre grunder böra tillerkänna den förra framställningen (i A) företrädet — ej blott framför B, utan också framför Trymskvida. Såsom OLRIK har påvisat, företer den estniska myten en ålderdomligare prägel än den isländska bl. a. därutinnan, att åskguden framställs som överlägsen genom sin klokhet, han överlistar sin motståndare. Det är då i full konsekvens med denna den ursprungliga mytens tankegång, som åskguden (enligt A) själv finner ut, vem som stulit pipan.

Varianten B av den estniska myten, där »åsksonen» är förbunden med sägenmotiv, som OLRIK vill återfinna hos den isländske Loke, visar sig alltså genomgående såsom relativt oursprunglig i jämförelse med den form av sägnen, som saknar dessa motiv.

Eller med andra ord: de drag, varpå OLRIK uppbygger sin sammanställning av den isländske Loke och den estniska åsksonen, äro främmande för den älsta formen av åskgudsmytens estniska avläggare. Deras förbindelse med denna åskgudsmyt kan då tänkas ha skett på två olika sätt. Antingen har anknytningen av dessa sägen-motiv skett redan på nordisk botten, och åskgudssägnen, i denna utvidgade form, har så på nytt inlånats av esterna. Eller har kombinationen gjorts av esterna själva. — Så vitt jag kan finna, är det senare alternativet i själva verket det enda möjliga. Den form, varunder den nordiska åskgudsmyten möter oss i båda de estniska varianterna, visar nämligen en stark anpassning efter esternas naturmytiska åskådningar. Särskilt framträder detta i den från nordbornas helt avvikande uppfattningen af åsktingesten. För nordborna var den en hammare (blixten), för esterna en brummande säckpipa, varpå guden spelade (åskmullret).¹ Hela bröllopsmotivet, som är oundgängligt i den nordiska hammarhämtningsmyten, där hammaren hämtas fram till vigseln, bortfaller därför också i den estniska myten (så när som på en svag reminiscens i var. A.)

Denna estniska omformning av den nordiska myten förutsettes också genomgående av var. B — med »Loke-motiven» —

¹ Jfr SCHROEDER l. c. s. 83 f.

och därför har förbindelsen av dessa antagna »Loke-motiv» med huvudhandlingen helt säkert skett först på estnisk botten.

Men om så är, då är sannolikheten inte stor för att dessa senare tillkomna motiv skulle vara av nordiskt ursprung. Låt oss då ännu en gång erinra oss, vilka överensstämmelser OLRİK velat finna mellan denna estniska åsksons-sägen och de isländska Loke-sägnerna: »At han [»Tordensönnen»] løskøber sig selv fra trolden imod at hjælpe til med tyveriet fra guderne, svarer til myten om Iduns rov. At han får den sovende til at vende sig og slippe skatten ved hjælp af et loppestik, genfindes i myten om Lokes rov af Brisingamen. At han optræder som Thors ledsager og tjæner, svarer til hans rolle i Thrymskvadet o. fl. st.»

Härvid gör man dock genast den iakttagelsen, att dessa tre mytelement (om man får kalla dem så) icke återfinnas förenade i någon isländsk Loke-myt, på samma sätt som här i den estniska sägnen. Ja — icke ens två av dem uppträda tillsammans i en Loke-sägen!

Ser man närmare på de antagna enskilda »beröringspunkterna» mellan åsksonssägnen och diverse Loke-myter, så är det först och främst i ögonenfallande, att åsksonens uppträdande som åskgudens »ledsager og tjæner» (i den estniska sägnen) egentligen icke alls innebär någon likhet med Lokes roll i Trymskvida. Den ena stjälp ju, där den andra hjälper, och det är för övrigt först efter den egentliga handlingens slut, som den estniska sagofiguren upptages till åskgudens tjänare. — Hur det förhåller sig med Lokes förmodade roll som »åskgudstjänare» i denna myt har också nyss ovan belysts.

Att åsksonen »løskøber sig selv fra trolden imod at hjælpe med tyveriet fra guderne» innebär visserligen en helt allmän överensstämmelse med situationen vid Iduns-rovet; men någon mera karakteristisk likhet i utformningen av detta motiv — sådan som bestämt tyder på ett lån — finnes icke.¹

Däremot är ju den återstående likhetspunkten — att åsksonen »får den sovende at vende sig og slippe skatten ved hjælp af et loppestik», liksom Loke vid stölden af Brisingamen — så speciell och slående som möjligt. Denna överensstämmelse — ensamstående i en för övrigt helt olikartad mytomgivning — är väl dock

¹ »Myten» om Iduns rov är f. ö. icke någon ursprunglig Loke-myt, utan är lån från folksagan. Jfr nästa kap.

knappast tillräcklig för att bevisa ett direkt eller indirekt lån. Den återgår nämligen — såsom av flera mytforskare har framhållits — på ett gammalt, icke ovanligt folksagomotiv, som på sina vandringer lika väl kan ha kommit till användning hos esterna som hos isländingarna.¹ Något direkt samband mellan de sägenfigurer, vid vilka det fästats, behöver icke därför förutsättas — ännu mindre en mytologisk identitet.²

Även om det sålunda kvarstår så mycket som, att vi i en estnisk åsksons-myt återfinna ett folksagomotiv, som på Island — i ett helt annat sammanhang — berättas om Loke, så är dock detta isolerade faktum icke av den art, att det kan upphäva den allmänna slutsats, vartill vår föregående undersökning fört oss, att icke Loke utan Tjalfe, är den isländska mytens infödde representant för »tordengudens dreng.»

¹ R. PANZER, Hilde-Gudrun s. 164; Fr. v. d. LEYEN, Der gefesselte Unhold s. 23 not 2.

² Samma uppfattning, ifråga om detta stöld-motiv, uttalas av v. d. LEYEN l. c. Han anser, att det »erst in später Zeit diesem Märchen [= isl. Trymskvida] vorgehängt worden», och överhuvud att »die Trennung von alten und jungen Bestand-Theilen in ihm ist . . . eine recht schwierige von Axel Olrik vielleicht etwas unterschätzte Aufgabe».

Kap. IX.

Folksago-motiv i Loke-sägnerna. Vätte-motiv.

De försök, som gjorts, att utifrån en uppfattning om Loke som elds-väsen eller som åskgudens följesven, nå fram till ursprungsdragen hos den isländska mytens Loke, måste alltså — så vitt jag kan finna — anses som väsentligen förfelade: de isländska myterna giva i själva verket ingen hemul åt en dylik tolkning av Lokes väsen.

Innan jag går att efter de nya riktlinier, som angivas av de nordiska folkföreställningarne om en *loke- locke- vätte* (sådana de i det föregående tolkats), återupptaga sökandet efter den isländska mytens »ur-Loke», måste en allmän erinran förutskickas.

Loke är utan tvivel den isländska mytologiens mäst sammansatta gestalt. Ju längre forskningen kommit i analysen av de enskilda Loke-sägnerna, desto tydligare har det blivit, hur mångskiftande och olikartade de inslag varit, som bildat den nuvarande brokiga myt-vävnaden. Upprättningen till Lokes väsen må ha varit vilken som helst, så är den så övertäckt av nyare mytdiktning, att man inte kan vänta, att den skall skymta fram annat än på några få enskilda punkter.

Redan i den föregående framställningen ha vidrörts åtskilliga sådana senare tillkomna drag hos den isländska Loke-mytologien. En i viss mån sammanhörande grupp, som förtjänar att särskilt uppmärksammas, utgöra de »myter» och myt-element, som egentligen äro rena folksago-motiv. Att sådana ingå i fornordiska »myter», har redan Bugge påpekat. Och senare ha åtskilliga forskare varit inne på samma väg. Särskilt har den i denna undersökning så ofta citerade tyske myt- och sago-forskaren Fr. v. D. LEYEN arbetat på att systematiskt samlägga detta vandrande sago-stoff från

de verkligt mytiska elementen i de isländska gudasägnerna. Men ännu vill det synas, som om den mytologiska forskningen icke på långt när hunnit utnyttja dessa uppslag.

Vad särskilt Loke beträffar, har v. D. LEYEN i sin avhandling »Das Märchen in den Göttersagen der Edda» bl. a. sökt påvisa, hurusom enskilda folksagemotiv inväpts i myterna om Baldersdråpet och om Lokes fängslande. Men vidare finnes det en hel kedja av Loke-sägner, vilka, enligt vad v. D. LEYEN ögonskenligen visar, inte äro något annat än »eine anzahl lose mit einander verbundener Märchen-motive». Det är sägnerna om Lokes mellanhavanden med Tjasse, Idun och Skade.¹ Märkas bör, att dessa till Loke anknytna och av hans person till en episk helhet sammanhållna folksage-»myter», träda oss till mötes redan i en av de allra äldsta fornnordiska källorna, i Tjodolfs *Haustlong*!

Även i sägnen om stölden av Brisingamen har man återfunnit ett karakteristiskt folksagomotiv: då Loke genom ett loppstick får den sovande Freyja att vända sig på andra sidan, så att han kan komma åt smycket. (Jfr ovan s. 106). I själva verket synes det mig, som om hela denna myt — i den form, vari den framställes i *Sprla-Pátttr* — värkar som en äkta folksaga, applicerad på den isländska mytens personal. Loke, som skildras som en liten slug och slagfärdig fyr, kommer till Odins gård och tar tjänst hos honom. Odin förelägger honom många och svåra prov, men han klarar dem alla, mot förmodan, och kommer därför högt i gunst. Till sist förelägger Odin honom den till synes omöjliga uppgiften att stjäla Brisingamen från den sovande Freyja i hennes otillgängliga, tillbommade hus. Loke försöker slippa ifrån, men måste tillsist däran. Alla fröjdade sig storligen — heter det — i hoppet att det skulle gå honom illa, och han gick jämrande bort. — Är inte denna förhistoria drag för drag sagan om den kloke Askepiltten, Päck, eller hur han kallas, denna den nordiska folksagans älsklingsfigur, som kommer till kungsgården och löser den ena efter den andra av de svåra uppgifter, som föreläggas honom, till sina vedersakares stora förtrytelse? Själva arten av dessa uppgifter påminner också slående om Brisingamens-sägnen. Oftast är det just fråga om att stjäla den ena eller andra dyrbarheten,

¹ I fråga om den närmare bevisningen måste jag hänvisa till anförda arbete, s. 32 ff.

som finnes svåråtkomlig och väl bevakad, vanligen hos en jätte eller ett farligt troll.¹

En fullständigt dominerande roll spela folksage-motiven vid de Loke-sågner, som äro kända från nyare väst-nordisk folktradition. Ax. OLRIK har sammanställt och analyserat detta material i sin Loke-uppsats, Danske Studier 1908. — Viktigast är den færöiska visan *Lokka-Táttur*, som enligt OLRIK måste vara diktad under senare delen av medeltiden. Loke uppträder här i sin välkända hög-mytologiska omgivning, tillsammans med Odin och Hönir. Han åkallas, liksom dessa, av en bonde till hjälp mot jätten, och lyckas också — liksom i så många fornisländska myter — att överlista denne. Själva handlingen i visan — de upprepade försöken att gömma den förföljde undan förföljaren — återgår emellertid, efter vad OLRIK visar, på ett allmänt och även i Norden spritt sagomotiv.

Detsamma gäller om den færöiska sägnen *Risin og Lokki*. Här återfinnes den allbekanta sagan om pojken, som tar tjänst hos jätten och överlistar honom (får honom att bära hem trädet från skogen, oksen etc., och sätter sig själv ovanpå). Polyfem-motivet (jätten bländas med en glödande järnstång) är också inblandat. — OLRIK anser nu för sannolikt, att Lokes namn i senare tid överförts till denna saga från *Lokka-Táttur*, där Loke spelar en snarlik roll. Det är ju möjligt, att så är förhållandet; härför kunde bl. a. synas tala, att sagan icke innehåller någonsomhållst mytologisk apparat utom Lokes namn. Men detta kan väl också bero på traditionens ofullkomlighet. Och OLRIK framkastar också som en möjlighet ett inflytande i motsatt riktning, från sagan om *Risin og Lokki* till *Lokka-Táttur*. (Det gäller ett enskilt moment i dikten: Lokke får jätten att ro båten, då han ej orkar med den själv). I så fall måste dock även sagan om *Risin og Lokki* ha tillhört medeltidens Loke-sågner.

Båda dessa Loke-sågner ha, såsom OLRIK påpekar, också en annan karakteristisk detalj gemensam. I båda dräpes jätten »fra et baghold, da han vil løbe frem». I *Risin og Lokki* kör Loke en glödande järnstång i ögat på honom. I *Lokka-Táttur* har Loke

¹ Jfr sagorna om »Pojken, som stal jättens dyrgripar (Hyltén-Cavallius o. Stephens, Svenska folksagor och äfventyr s. 19 ff.), »Pintel, som stal trollkärings guldsaker» (Sv. Landsm. V: 2, s. 41 ff.), Päck (Bondeson, Sv. folksagor s. 129 ff.) osv.

fått bonden till att bygga ett båthus med en glugg och en däröver uppgillrad järnstång. I förföljandets iver störtar jätten efter den flyende in i båthuset:

»Jätten satt i gluggen fast,
järnstången i hans panna brast.
Lokke var då icke sen,
högg av jätten det ena ben» etc.

— I detta folkliga Loke-motiv finner OLRIK också förklaringen till ett færöiskt ordstäv: *Illt nýtist af braðræsi, segði Lokki*.

I själva verket visar detta utpräglade færöiska Loke-motiv också en tydlig — ehuru hittills icke påpekad — överensstämmelse med den fornisländska »myten» om Loke och Tjasse. Här bringas ju jätten om livet därigenom, att han inte kan häjda sig i sin blindas fart, när han förföljer Loke-falken, utan flyger rätt in i de upptända eldarne, sveder vingarne och blir ett hjälplöst byte för asarne. Som motto över historien kunde även här sättas: *illt nýtist af braðræsi, segði Lokki!* — Utan tvivel tillhöra alla dessa, fornisländska och færöiska, sägner en och samma populära typ av Loke-myter, och något skäl, varför de ej alla också skulle kunna äga ungefär samma ålder, är svårt att inse.

Även den nyisländska folktraditionen har en utförd Loke-sägen att uppvisa: sagan om *Loka-lýgi*. »Loki er den sædvanlige æventyrhelt, søn af en 'karl' och en 'kerling' i deres hytte, men han vinder sig kongens datter; for den skal have hende, der kan få kongen til at sige: det er løgn, og det får Loki ham til. Det er et vidtudbredt æventyr, man her har gjort Loke til helt i. Men hvorledes bliver han æventyrhelt (gift med kongedatteren!) ? Svaret ligger i selve ordet, *Loka-lýgi*. Når det betyder 'storartet løgn', 'dundrende løgn', må den der fortæller de storartede løgne i det, være Loki . . . Det er en afledt, ikke en oprindelig Loke, vi her har for os.»¹ — Må vara! Men även här torde folksägnens »avledda» Loke-gestalt allt för väl kunna äga fornisländska anor. Atminstone ansluter den sig helt nära till den gamla mytdiktens Loke. Som storljugare är den fornisländske Loke väl känd; jämför Torsdråpas: *driúgr vas Lopttr at liúga*. Och vi ha också ett direkt motstycke till handlingen i den nyisländska folksägnen — fast med genomgående mytologisk rollbesättning! —

¹ D. St. 1908 s. 205 f.

i den fornisländska Skade-»myten», när Loke får Skade att skratta. Även denna bygger ju såsom v. d. LEYEN har visat, på ett välkänt, och närbesläktat, folksagomotiv.

De bidrag, som folksagan har givit till Lokefigurens dikteriska utbildning — alltifrån Haustlongs och Snorra-Eddans sägenkretsar — hava alltså varit betydelsefulla nog. Och säkerligen komma i en framtid ännu flere Loke-»myter» att ledas tillbaka till samma källa. Särskilt anmärkningsvärt är det, i vilken grad dessa på folksagan byggda berättelser om den snarfyndige och listige Loke-Lokke — såsom den nynordiska folktraditionen visar — värkli- gen ha blivit en folkets egendom, icke bara skaldernas och mytologernas.

Emellertid — hur tidigt dessa av folksagan skapade äventyr än må ha blivit fästade vid den mytiske Loke, hur grundligt de än må ha införlivats med föreställningen om hans art och väsen, någon direkt anvisning om hans yttersta ursprung, innehålla de naturligtvis icke. — Förhållandet mellan myt och saga har på ett slående sätt framställts av SCHÜCK (i hans småskrift Några blad ur sagans historia). »Folkfantasien sträfvat att knyta de namnlösa anekdoterna till bekanta personligheter», och den handlar härvid i kraft av »en i människonaturen nedlagd estetisk drift», till konkretion i framställningen. »Denna lag kan ock tillämpas på förhållandet mellan myt och saga. Mytens gestalter voro bekanta för hvar och en — nordbon t. ex. kunde hvarje ögonblick se åskguden Thor framför sig, denne var honom så att säga en gammal bekant. Om det därför berättades, att Tor dräpt några jättar, blef berättelsen härom redan genom detta namn vida mera åskådlig, än om sagan handlat om någon för öfrigt okänd Orm eller Grettir den starke.»¹ Liksom Tor var den förkroppsligade kraften (eller i senare tider en Bellman för folkföreställningen blivit urtypen för en gyckelmakare), så var också Loke tidigt för isländingarne en inkarnation av listen och förslagenheten, och blev därför den självskrivne hjälten i alla berättelser, som rörde sig härom.

De ursprungligaste elementen ligga säkert, vid Loke-figuren lika väl som vid Odin, Tor och andra av de fornisländska gudarne, som man med någon säkerhet lyckats återföra till deras natur-

¹ L. c. s. 9 f.

mytiska utgångspunkter, i riktning av de mytiska föreställningar, som ännu i sparsamma överlevor finnas bevarade i nordisk folktro och folkspråk. Men även ett annat kriterium torde givas på vad som tillhört den ursprungliga mytiska föreställningskärnan. Man har utan tvivel rätt att fordra, att de drag, som utgivas för de älsta och grundläggande, äro sådana, att de giva naturliga anknytningspunkter för de senare tillkomna. Denna synpunkt är av särskild betydelse, när det gäller ett mytiskt väsen, som undergått en så genomgripande och mångsidig utbildning — för att ej säga ombildning — som fallet är med den isländska mytdiktens Loke. Även de säkert oursprungliga sidorna i hans bild fä giva på så sätt en ledtråd vid sökandet efter de ursprungliga.

Snorre presenterar Loke (i Gylfaginnings kap. 32) på följande sätt: *»Loki er fríðr ok fagr sýnum, illr í skaplyndi; mjök fjölbreytinn at háttum; hann hafði þá speki um framm aðra menn, er slægd heitir, ok vélar til allra hluta; hann kom ásum jafnan í fult vandræði, ok opt leysti hann þá með vélræðum»*.

Det finns även en annan isländsk skildring av Loke, som är thesso lik, i Sörla-þáttr, kap. 2: *»hann var ekki mikill vöxtum; orðskárr var han snemma, ok skjóttligr í bragði; hann hafði framm yfir aðra menn vizku þá er slægd heitir»*.

Bilden överensstämmer ju i huvuddragen med den, som möter oss gång på gång i själva Lokemyterna. — Se vi nu först till de yttre karakteristika, så inskränka de sig hos Snorre till detta: *»hann var fríðr ok fagr sýnum»* (som motsats till hans fula skaplynne). Härtill kommer i Sörla-þáttrs skildring *»hann var ekki mikill vöxtum»*.

Sörla-þáttrs vittnesgillhet som mytologisk källa är ju icke obetingad, då såsom nyss framhållits, dess återgivande av Brisingamensmyten har folksagans omisskänneliga prägel. Men detta drag — om Lokes småväxthet — torde dock få betraktas som ursprungligt. Visserligen nämnes eljes intet härom, i uttryckliga ord. Men att man föreställt sig Loke »i litet format», det förutsättes exempelvis därav, att han får övertaga Tjalfes roll, vid övervadandet av Vimurälven. (Jfr ovan s. 96). Och likaså blir det endast under denna förutsättning begripligt, att folksagans Askepilt, Päck och närbesläktade typer — den sluge pojken, som segrar över jätten genom sin list — redan tidigt för isländingarna ikläder sig Lokes skepnad. — Jag vet inte, var man skulle kunna finna en full-

ständigare motsvarighet till denna utvärtes Loke-bild än hos vättar och alver, det fagra mytiska småfolket.

Vad som för övrigt är mäst i ögonenfallande vid Lokes yttre uppträdande i själva myterna, är hans förmåga att ikläda sig de mäst olika yttre skepnader. Han »*brá sér i lax líki*» när han förföljes av asarne på fjället, mot Heimdal kämpar han som säl, i Svaðilfari-sägnen förvandlar han sig till ett sto, när han stjälar Brisingamen till en loppa, vid sitt mellanhavande med Ivaldisö- nerna till en broms.¹ — Även om man troligen får återföra en och annan av dessa »myter» på sagomotiv, som kommit att fästas vid Loke-figuren som hjälte, så är det dock svårt att komma ifrån, att Loke äger en förmåga av hamnskifte, som står i en påfallande motsats till oföränderligheten hos de andra asarne, Tor, Frey etc.² Och vi erinras här återigen osökt om vättarne (och därmed besläktade, ytterst från själatron utgående mytiska väsen), hos vilka förmågan att skifta hamn, och därigenom förvillia människor, är ett stående drag.³

Mera enastående är det drag, som möter oss i ett par av Snorre berättade Loke-sägner. Loke hånar dvärgen Brøkk: »*Tak þu mik þá, kvað Loki; en er hann vildi taka hann, þá var hann vits fjarri*». Här inskjuter Snorre upplysningsvis: »*Loki átti skua þa, er hann rann á lopt och log*». (Skaldsk. kap. 33) Samma underbara skor komma honom också väl till pass i en annan kinkig situation, hos dvärgen Hreiðmarr. (Skaldsk. kap. 37.) — Det är möjligt, att dessa flyg-skor äro en sagodekoration, som senare tillagts Loke. (Något i stil med »sjumilastövlarne».) Men å andra sidan är det karaktäristiskt för vätteväsendena i alla germanska länders folkföreställning, deras sätt att plötsligt skymta fram och

¹ Minnet om detta Lokes hamnskifte lever också kvar i nutida færöisk folktradition. Se OLRIK D. St, 1908 s. 198 f.

² Att gudarne under äldre skeden ha föreställts i djur-gestalt, Tor som bock, Frö som galt etc. (varav ju en del svaga spår finnas kvar) är en annan sak än hamnskiftet hos Loke. — Ett undantag finnes, då en av asarne skiftar hamn på ett sätt, som t. o. m. överträffar Loke: Odin i Gunnlödsmyten. v. d. LEYEN anser därför denna myt ursprungligen ha tillhört Loke-myterna, och först senare ha överförts på Odin. (Göttersagen s. 223.) SCHÜCK (i småskriften Några blad ur sagans historia, s. 27) betecknar den som folksäga.

³ Jfr. ovan s. 32. Inte minst framträder detta i den nyisländska folktron om alverna: »*þeir mega taka á sik hverja mynd, er þeim líkar*». ÁRNASON, Þjóðsögur I s. 4).

lika plötsligt försvinna.¹ Detta kan uppfattas dels så, att de äga förmågan att göra sig osynliga (jfr. föreställningen om dvärg-hatten eller hvarfhatten, osynlighetshättan osv.), dels så, att de kunna flyga genom luften eller överhuvud förflytta sig blixtnabbt.² I Sætersdalen heter det sålunda om *vetti*: »Han for i väg som en eld, han tycktes vara mångenstädes på en gång — så fort for han. 'Han far som en vätte', sade de, när någon for i väg fasligt fort».³ — Måne det inte för övrigt är just denna Lokes egenskap, som givit anledning till namnet *Loptr*, = »den luftige»?⁴

De karakteristika, som Snorre starkast framhäver i sin nyss citerade teckning av Loke-figuren, röra emellertid den inre sidan av hans utpräglade personlighet. Låt vara, att denna till en väsentlig del är ett värk av mytdiktarnes skapande fantasi — och kanske också i någon mån av Snorres systematisering — det kan dock inte vara alldeles utan betydelse, vilka egenskaper som äro de dominerande i bilden. Utan tvivel måste den ursprungliga, den folkmytiska Loke-föreställningen ha erbjudit vissa tydliga anknytningspunkter för just dessa egenskaper.

Det härskande draget i Lokes bild, sådan han möter oss både i de ovan anförda »litterära porträtten», och i själva mythandlingarne, är ju obetingat hans list och snarrådighet. Exempel äro överflödiga, då det inte finnes en enda Loke-sägen, där han icke visar sig från denna sida.⁵ — Även härvidlag är det väl svårt att bland de folkliga mytföreställningarna finna någon, som giver en bättre utgångspunkt för utvecklingen av en sådan huvudegenskap, än vissa vätteväsen, bolvättarne och framförallt dvärgarne. Det underjordiska småfolket framstår i alla germanska

¹ Se GRIMM, *Mythologie*² s. 431, osv. Jfr FRITZNER under *alfr*.

² Jfr. ovan s. 35.

³ SKAR l. c. III s. 27 *Hu* [= vätten] *for som 'n Ell'e*», = blixtnabbt; jfr. ib. s. 31. I förbigående må påpekas, att andra Loke-myter, i sin föreliggande form, tydligen visa, att berättaren icke varit medveten om Lokes förmåga att »renna lopt ok log» eller att skifta hamn. Upprepade gånger heter det, att Loke får låna Freyjas eller Friggs falkhamn. Så i Trymskvida och likaså i Iduns- och Geiröds-myterna, sådana Snorre berättar dem i Skaldskaparmål kap. 1 och 18. Är detta en senare förvanskning av ursprungliga förhamnings motiv?

⁴ Jfr. dvärgnamnen *Vindalfr*, *Gustr*, och vättarnes uppträdande i virvelvinden. (Jfr. ovan s. 32.)

⁵ Jfr. Snorres identifiering av Loke med grekernas (»turkarnes») Ulixes! (Gylfag. kap. 53.)

länders sägner såsom utmärkt för ett övermänskligt mått av klockhet, ej sällan präglad just som list och slughet och lika ofta blandat med en viss »drilagtighet», liksom hos Loke. Från den gamla isländska litteraturen behöver jag endast erinra om ett par exempel: dvärgen *Reginn*, som ej blott var *hverjum manni-hagari* utan också *vittr, grimr ok fjölkunnigr*, och dvärgen *Alviss* i *Alvismál*. Jfr sådana dvärganamn som *Vitr, Ráðsvidr, Fundinn* (troligen = »den fyndige»), och dvärgakenningen *veggbergs vísir* (*Völuspá* 48).

Utan tvivel är det just denna grundegenskap, som har gjort Loke till om inte huvudpersonen, så den drivande kraften i alla gudasägnerna, och till den sägenrikaste av alla isländingarnas mytiska storheter, så att han sträckt sin verksamhetskrets vida utöver sitt ursprungliga, mytiska område. Redan i en så gammal mytdikt, som *Trymskvida* — där hans överlägsna rådighet firar sina största triumfer — visar han sig ju vara en inträngling, som fått övertaga rollen, därför att han nu en gång för alla är *en slægi áss*. Och se vi tillbaka på de erövringar, som Loke gjort från folksagans rika motiv-skatter, så finna vi snart, att dessa samt och synnerligen spela på just denna enda sträng.

Listen är emellertid en tve-äggad egenskap, den övergår lätt till illistighet och är ej alltid lätt att skilja från svekfullhet. Snorre framhåller ju på det starkaste denna sida hos Loke, och man behöver inte leta länge efter den i Loke-myterna. Inte håller i vätte-sägnerna: »vom Trug der Zwerge ist die alte dichtung voll».¹ På nordisk botten är detta drag särskilt utvecklat i samband med bergtagnings-motivet, som ju också — enligt min förmodan — står i nära samband med namnet *Loke*, »inneslutaren».

Lokes svekfullhet kommer till synes också på det erotiska området, efter vad både Skade och Sif få erfara.² Vättar och alver spela ofta en liknande roll i folksägnerna.³ Och LAISTNER, som ingående undersöker detta myt-motiv i sitt arbete *Das Rätsel der Sphinx*, sammanställer också myten om Loke och Sif med en viss grupp av dylika alv-sägner: Loke är en alv, som överraskas av Tor i sin kärlekshandel och måste utlösa sig.⁴

¹ GRIMM Myth.⁴ III s. 133.

² Lokasenna str. 52, 55.

³ Jfr. ovan s. 37 och märk särskilt den av OLAUS MAGNI meddelade folktron om älvorna som andas efter lättsinniga och sedeslösa människor, ovan s. 39 n. 4.

⁴ L. c. s. 178 ff. — Även motivet med Sifs gyllene hår vill LAISTNER härleda ur dylika alvsägner.

Men särskilt farlig är Loke genom sin tjuvnadskonst.¹ Denna spelar så stor roll i de isländska Loke-sägnerna, att FR. v. D. LEYEN rent av här tror sig finna det konstitutiva för den isländska mytens Loke. »Nicht der Zusammenhang mit dem Feuer ist in Lokis Wesen das Älteste . . . sondern seine Verschlagenheit, seine geschickte Diebskunst, dass er den Riesen ihre Besitztümer räubt und sie den Göttern oder Menschen bringt, sein erfinderischer Sinn, das bleibt an Lokí das Ursprüngliche und Bezeichnende, und das kehrt in jeder Sage von ihm wieder . . . Burschen seiner Art, die das Wasser, das Feuer und andere Unentbehrlichkeiten den Riesen oder anderen Besitzern entwenden, den Menschen bringen, feiern, wie wir wissen, primitive . . . Völker, es sind ihre Heroen».² Detta originella uppslag om Lokes mytologiska ursprung har ju obestriddigen den förtjänsten — i motsats mot exempelvis eldguds-teorien — att det utgår från de centrala egenheterna hos den isländska mytens Loke. För identifieringen av Loke med sådana primitiva kulturheroer saknas dock ett viktigt och avgörande moment: att rovet gäller kulturföremål (sådana som elden och vatt-net), som därigenom komma i gudars och människors ägo. Denna karaktär ha Lokes tjuverier aldrig i de föreliggande sägnerna. (När han rövar Idun och hennes äpplen från jätten Tjasse, är ju detta endast ett återtagande av vad han själv förut frånhänt gudarne.) LEYEN uppbygger härvidlag sin teori väsentligen på uppkonstruerade Lokemyter. Rovet av Suttungsmjödet (= livs-vattnet) skulle från

¹ Jämför hans meritlista i kenningarna (Skaldsk. 16) *þjófr jötna hafrs ok Brísingamens or Idunnar epla*. Både ur den syntaktiska formens och ur innehållets synpunkt förefaller det mig omöjligt att med FINNUR JÓNSSON läsa: *þjófr jötna, hafrs (ok Br. ok Id. epla)*. Här måste vara fråga om något som stjäles — liksom Brísingamen och Iduns äpplen — alltså om jättarnas bock. GOLTHER, Handbuch der germ. Myth. s. 414, anser denna kenning *þjófr jötna hafrs* syfta på episoden med Torsbocken och dess brutna lårben (enligt Hymiskvida), vilket likaledes förefaller mig såsom en fullständigt oantaglig tolkning. Snarare skulle man kunna gissa, att här varit fråga om en på Loke överflyttad folksaga om »pojken, som stal ifrån jätten (eller trollkaringen) hans gullbock». (Den återfinnes t. ex. i Sv. Landsm. V: 2 s. 41 ff.). Vi ha ju redan förut bland Lokemyterna mött folksagor av helt närstående typ. — Jfr också Polyfem-sagan; i färoisk folktradition fanns ju ett annat Polyfem-motiv (om jättens bländande) knutet vid Loke. Kanske är det just dylika motiv, som föranlett Snorres identifiering av Ulixes och hans nordiske vederlike i »mång-förslagenhet»?

² Göttersagan s. 222.

början ha utförts icke av Odin, utan af Loke.¹ Och »wie Tjälfe wird er auch das Feuer vom himmel geholt und auf die Erde getragen haben».² — Såsom synes väntar teorien om Loke som kulturbringaren-mästertjuven i den avgörande punkten ännu på sin bevisning. Tillsvidare är det väl då en närmare liggande förklaring av dessa tjuvnads-motivs anknytande till Loke, att härleda dem ur hans vätte-karaktär, med den för vättarne så karaktéristiska böjelsen för och mästerskapet i den ädla tjuvnadskonsten.³

Den enda gång, då Loke använder sin »erfinderischer Sinn» på sådant sätt, att han får någon som hälst anstrykning av »kulturbringare», är då han uppfinner fisknätet⁴ Till detta motiv har jag i det föregående sökt förklaringen i ordet *lockanät* (= spindelnät), sammanställt med andra nordiska dialekters *dväragsnät*, m. a. o. i en folkmytisk föreställning om spindelnätet som Loke-vättens nät.⁵ Denna Lokesägen skulle alltså tillhöra det allra ursprungligaste och mest äktfolkliga lagret av Loke-myter. Hela karaktären av denna myt synes också bekräfta ett dylikt antagande. Förut har påpekats ett sådant drag, som att sägenhandlingen får avgiva förklaringen på laxens säregna skepnad. Redan detta för oss tillbaka till de mest äkta och autoktona folkliga fantasiskapelserna. Lånad utifrån kan myten i varje fall icke vara. Hela landskapssceneriet vid Fránangrs fors på högfjället invid havet — nödvändigt för sägnens handling — hänvisar oss så tydligt som möjligt till Skandinavien, närmast Norge eller Island.

Huru låter då den gamla lax-myten eljes — fränsett nät-motivet — förena sig med Lokes ursprungsväsen som vätte? Alldeles förträffligt. Lokes *modus vivendi* här är fullständigt lik-

¹ L. c. s. 223.

² Ibidem. — Förmodligen åsyftas här SCHROEDERS tolkning av myten om Loke-laxen som en eldrovs-myt, till vilken v. d. LEYEN synes ansluta sig. (Jfr. l. c. s. 81.)

³ Jfr. ovan s. 36 f. De isländska källorna betyga samma drag hos vättarne genom dvärghamnen *Alþjófr*, *Hléþjófr*. Dvärgen *Alfríkr* (den tyske Alberich) kallas i Didriks-sagan *hinn mikli stelari*.

⁴ Lokes förbindelse med fisknätet tycks inte ha varit medveten för Völungasagans författare. Han låter nämligen Loke gå till Rán och låna hennes nät, när han skall fånga Andvari. Likaså i Cod. Regius, prosan före Reginsmål.

⁵ Kanske kan man gå ännu längre och våga en svag förmodan, att det varit dvärghamnets sprödhet och askgråa färg, som också fört tanken på askan efter ett uppbränt nät, och sålunda ur sig utvecklat hela situationen?

artat med dvärgen Andvares, i en annan välbekant myt, som än lever som gädda i forsen och än som dvärg i stenen. Och Tor som vältens förföljare är också just på den plats, som tillkommer honom i den urgamla nordiska folktron.¹ — Att denna äktnordiska Loke-myt sedan i Edda-diktningen och hos Snorre har kommit att förbindas med andra Loke-myter av helt annat ursprung och alltigenom avvikande karaktär, det är en sak för sig, och kommer icke frågan om denna Lokesägen, dess ursprung och väsen, vid.

Den »erfinderischer Sinn», som Loke här ådagalägger, och varpå v. d. LEYEN lägger så stor vikt, skulle då också hänvisa honom till det underjordiska småfolket. I själva verket finnes det flera, lika tydliga indicier åt samma håll i de isländska källorna, om de än inte ådragit sig någon vidare uppmärksamhet hittills. Åtminstone i en dikt framstår Loke just som den mytiske konstnären, och därtill i tydlig förbindelse med dvärgarne. Det är *Fjolsvinnsmál*.

I str. 25 frågar Svipdagr:

»Seg mér þat, Fjolsviþr
es ek þik fregna mon
ok ek vilja vita:
hvárt sé vápna
þats knege Viþofner fyr
hníga á Heljar sjöt?»

Och Fjolsviþr svarar härpå i följande strof:

Lævateinn heiter
en gærfe Loptr rúnom
*fyr nágrindr neþan.*²

Här är alltså fråga om ett vapen med mystisk kraft, och man får veta, att den som förfärdigat det är Loke (ty *Loptr* är ju endast ett annat namn på Loke). Och vidare, att Loke, när han smidde det, uppehöll sig »*fyr nágrindr neþan*», d. v. s. i underjorden. — En annan hänsyftning på Lokes konstfärdighet, ehuru av mera obestämt slag, innehålles i strof 33 och följande:

¹ Att Tor uppträder som Lokes tuktomästare är f. ö. karakteristiskt för förhållandet mellan dessa båda i de fornisländska mytsägnerna. Jag erinrar om slutet av Lokasenna och om Brokkr-episoden (Skaldsk. kap. 33).

² Jag följer här som överallt SIMONS upplaga, och hänvisar i fråga om läsarterna till kommentaren där.

»Seg mér þat, Fjölsviþr
 es ek þik fregna mon
 ok ek vilja vita
hverr þat görþe,
es fyr garþ sák
innan ósmaga?»

Det är tal om Menglöds riksmuckade hall, Lyr, »*es slungenn es visom vafrloga*». Och Svipdagr frågar »vem av asasönerna (d. v. s. asarne), som förfärdigat det, som jag såg innanför muren?» Varpå Fjölsviþr svarar (str. 34) med uppräknungen:

»Une ok Íre
 Bare ok Jare,
 Varr ok Vegdrassel
 Dóre ok Óre,
 Delligr, *at vas þar*
lipskialfr Loke.»

Av de namn, som här uppräknas, äro *Varr*, *Dóre*, *Óre* och *Delligr* bekanta från andra Eddadikter eller från Snorre, och äro namn på dvärgar. Vad beträffar översättningen av de sista orden, så vållas svårigheter av ordet *lipskialfr*. Grundtvig och Bugge se i detta ord det bekanta subst. fem. *lipskiolf*, namnet på Odins högsäte eller — enligt Bugge — hans hall. De läsa: *Delligr at vas þar lipskialfar loke*, och översätta »[Delling] var med om byggnadens fullbordande». Denna konjektur torde emellertid vara oantaglig. För det första visa handskrifterna samstämmigt *lipski alfr* (el. *lipski alfur*) icke *lipskialfar*. Och vidare är att märka att sammanhanget här ovilkorligen fordrar, att det sista ordet uppfattas som namnet *Loke*. Ty detta är det enda av de i strofen ingående namnen, som svarar emot den föregående strofens fråga: *hverr ósmaga?* = »vilken av asarne?»¹ Dvärgarne kunna ju icke betecknas som asar eller asarnes söner. — Man får alltså läsa: *at vas þar »lipski alfr» Loke*, och hänföra de båda orden *lipski alfr* såsom bestämning till *Loke*. Här skulle alltså *Loke* uttryckligen beteck-

¹ Ordet *qsmegir* användes uteslutande med denne betydelse. (Det förekommer, utom på detta ställe, i Vegtamskvida str. 6 och i Einar Skálaglams Vellekla str. 2). — Jfr. den likartade användningen av *ása synir*: Valþrúðnismál str. 38, Grímnismál 42, Skírnismál 17, 18, Lokasenna 3, 27, etc., Alvíssmál 16.

nas som *alfr*! Men så länge man icke lyckats finna någon anlaglig tolkning på det föregående adjektivet *lipski*, och då täkten även eljes visar en mängd missförstånd och korruptioner (den är ju endast bevarad i sena pappershandskrifter), torde det vara försiktigast att icke fästa någon större vikt härvid.¹

Så mycket torde dock stå fast, att här i strof 33—34 talas om »asasonen» Loke, och att han tillsammans med nio dvärgar, nämnes som mästare till det konstverk, som Svipdag sett innanför muren kring Menglöds kall.

Loke framträder också i ett annat sammanhang i tydlig förbindelse med dvärgarne; det är i den endast hos Snorre bevarade sägnen, om hur Sif fick sitt gullhår och i samband därmed de andra asarne sina kostbaraste dyrgripar. Om det förhåller sig så, att det en gång funnits en föreställning om Loke såsom den mytiske konstnären, såsom Fjolsvinnsnål visar, så frestas man ovillkorligen till den förmodan, att Loke från början haft sin hand med vid gudaklenodernas tillkomst på ett helt annat aktivt sätt än i den hos Snorre föreliggande berättelsen, där han endast spelar ett slags förmedlande roll.²

¹ GERING uppfattar *lipskialfr* som ett adj. = »wer das Volk in Schrecken setzt», men sätter icke utan skäl frågetecken efter denna översättning. — En annan tolkning, som jag sett någonstädes är »der behende Elbe» — tyvärr utan någon närmare motivering.

² Berättelsen (i Skaldsk. kap. 33) består egentligen av två skilda sägner:

1:o) Loke och Sifs hår. Loke klippte håret av Sif. (Vilket förmodligen sammanhänger med sägnen om deras kärleksförhållande.) Ertappad av Tor, måste han svära »att han skall få af svartålfum, att de göra Sif ett hår av gull, som skulle växa liksom annat hår. Därefter begav sig Loke till Ivaldisönerna och de gjorde håret och Skiöbladner och spjutet Gungnir».

2:o) Vadet mellan Loke och dvärgen Brokkr. — Loke spelar även här en huvudroll, det hela är en Loke-sägen med sådana motiv, som för dem äro karaktäristiska: förvandlingen till broms för att hindra motparten att lyckas i sitt arbete, de många knepen, när han förlorar vadet, vilka slutligen — på vanligt sätt — måste stävjas av Tor. Dvärgarne Brokkr och Sindri — hans motpart i vadet — äro naturligtvis också nödvändiga för historien.

Däremot kunna Ivaldisönerna utan saknad avvaras. Ja — sammanhanget skulle genomgående vinna högst betydligt härpå. Man får inte alls av Snorres framställning veta, vilken makt Loke hade över dem eller vilka medel han använde för att förmå dem till deras utomordentliga prestationer. Enklast och följdriktigast hade ju varit, att han själv försonat sitt brott med förfärdigandet av Sifs gull-hår — vilket ju inte är något orimligt antagande, om han varit en mytisk konstnär, såsom för Fjolsvinnsnål. — Därmed bleve också vadhållningen mera motiverad: Loke, stolt över sitt verk, håller vad med andra mästare,

Till sist må också påminnas om den ovan (s. 78 f.) behandlade myt-episoden, då Loke uppträder som brandstiftare vid Ägirs gästabud, till vilken vi funno slående paralleller vid nutida vättesägnar.

Av det nu anförda framgår, att hos Eddadiktningens Loke verkligen framträda en mångfald sådana drag, som — på samma sätt förenade — återfinnas just hos vättarne, och väl knappast någon annorstädes bland den nordiska folkreligionens mytskapelsar. Det visar sig också, att medan somliga hithörande drag — t. ex. hans småväxthet och hans konstfärdighet — endast kunna spåras i svaga räster, som rudiment från ett utvecklingsstadium, dem Edda-diktens Loke i stort sett lämnat bakom sig, så höra däremot andra av dessa vätte-drag — hans förhållningsförmåga, hans mästerskap i tjuvnadskonsten och överhuvud hans förslagenhet och list — till de mäst framträdande och konstitutiva sidorna av den utpräglade personlighet, som Eddornas Loke är. Erinra vi oss slutligen, att vi inom ramen av dessa vätte-drag finna naturliga utgångspunkter för väsentliga sidor av hans senare diktteriska utveckling — hans lån från Tjalfe-myterna och från folksagan — så torde allt detta giva rätt starka antydningar därom, att den »mytologiska orten» för den »för-eddiska» Loke är att söka på samma håll, dit folktrons Lokeminnen hänvisade oss, — hos vättar eller alver.

att de ej kunna åstadkomma maken. (GOLTER, Handbuch d. germ. Myth. s. 420, jämför också detta vad med det mellan Apollon och Marsyas).

Snorre visar sig nu icke någonstades vara medveten om Lokes konstnärskap. Däremot känner han en tradition om Ivaldisönerna som gudakleudernas mästare. Han anför nämligen, i Skaldsk. kap. 7, en strof ur Grímnismál, där de nämnas som upphovsmännen till Skiðbláðnir. (Jfr. Gylfaginning kap. 42, där det heter, att *dvergjar nokkurir, söner Ívalda, gerðu Skiðbláðni ok gáfu Frey skipit*.) På ett sätt som icke är ovanligt för honom (kanske bl. a. också för att få fram så mycket som möjligt av sitt mytologiska vetande,) har han nu kombinerat denna uppgift med sägnerna om Loke och Sifs hår och Lokes vadhållning med Brokkr och Sindri. (Förekomsten av inbördes motsägande traditioner är ju ytterst vanligt i den isländska mytvärlden. Ett närliggande dylikt fall är galten *Gullinbursti* eller *Hildisvíni*, som enligt Snorre förfärdigats av Sindri och Brokkr, men enligt Hyndluljóð av Dáinn och Nabbe). Så är det åtminstone tänkbart, att den föreliggande versionen kommit till. Loke har blivit undanträngd av de som mytiska konstnärer mera fräjdade Ivaldisönerna, liksom han får gå och låna Ráns nät och Friggs eller Freyjas falkhamn. (Jfr ovan s. 114 n. 3, 117 n. 4).

Kap. X.

Loke som jätte och gudafiende. Hans förbindelse med Hel och med Odin.

Om det hos de isländska mytsägnernas Loke finnes åtskilliga drag, som — sammanställda med varandra — ovillkorligt föra tanken på det underjordiska småfolket, så är det emellertid obestridligt, att det också finnes en del sidor hos denna Lokebild, som synas stå i den skarpaste tänkbara motsats härtill. Loke som fader till Hel, Fenrisulven och Midgårdsormen, Loke som den bundne jätten, Loke vid Ragnaröskampen — hur skall allt detta kunna förenas med en Lokeföreställning av vätte-typ? Givetvis äro dessa föreställningar oförenliga — nämligen så till vida, som man omöjligt samtidigt kan ha haft levande en bild av Loke som en liten listig, konstfärdig, tjuvaktig vätte och en bild av Loke som den bundne jätten, vars krampryckningar komma jorden att skälva. Men motsättningen kanske kan i viss mån hävas, om man håller fast, att de ovannämnda Lokemyterna — enligt vad som numera samstämmigt erkännes — genomgående äro relativt sena och oursprungliga.

Tidigast betygad i litteraturen är föreställningen om Loke som fader till Hel och Fenrisulven. Den förutsättes som bekant redan av Ynglingatal's kenningar för Hel: *Loka mæ* str. 13, *Býleists bróður mæ* str. 45, *jódis ulfs ok Narfa* str. 12. Loke som *ulfs faðir* möter oss också i *Haustlǫng* str. 8, i *Lokasenna* str. 10 och i *Hyndluljóð* str. 43.¹ Som fader till Midgårdsormen anges Loke (utom hos Snorre) endast i *Torsdrapa* str. 1. I *Hyndluljóð* str. 44 utsträcker hans olycksbringande faderskap än längre:

*pápan es á foldo
flagþ hvert komit.*

För myten om den bundne Loke är *Völuspá* den äldsta källan; och likaså i fråga om Lokes roll vid Ragnarök. (Str. 35,

¹ V. D. LEYEN har alltså orätt, när han påstår, att dessa föreställningar tillkommit först på Island. (Göttersagen s. 225).

51). En hänsyftning på samma myter finnes i *Vegtamskvida*, str. 14. Eljes finnas blott prosaiska källor: prosan efter Lokasenna (i Cod. Regius) samt Snorra-Eddan.

Att dessa Loke-föreställningar höra tillsammans med varandra, är klart. Genom OLRIKS undersökningar i hans Ragnaröks-studie — på enskilda punkter kompletterade av v. d. LEYEN och KROHN — är det väl också definitivt utrett, varifrån de härstamma. Föreställningen om den bundne Loke, som kommer lös ur sina band vid Ragnarök, är endast en dubbelbild till den bundne Fenris-ulven. Ingendera tillhör den inhemska nordiska mytologien, utan de återgå på en vida spridd, på den kristne Lucifer överflyttad, men ytterst från öst-europeisk och asiatisk hedendom härstammande föreställning om ett bundet troll eller odjur, som slipper lös på den yttersta dagen och medför världens undergång.¹

Mera oklar är anledningen till sammanställningen av Loke och Hel. Och en annan fråga, som är fullständigt outredd, är den, som i detta sammanhang intresserar oss mest: vilka förutsättningar har den ursprungliga, inhemska Loke-föreställningen haft för övertagandet av en sådan roll, som i dessa myter?

Den gamla elds-teorien hjälper oss här inte långt. Ty föreställningen om det bundna trollet eller odjuret, sådan den framstår i det av OLRIK, v. d. LEYEN och K. KROHN meddelade sägenmaterialet, har egentligen ingenting med elden att göra.

Om v. d. LEYEN har rätt — gent emot OLRIKS motsatta uppfattning — att detta motiv ytterst härrör från föreställningen om ett odjur, som slukar sol och måne, så skulle möjligen på den vägen en förbindelseled vara tänkbar.² Loke är nämligen också solrövare, anser man, i myten om rovet av Brisngamen. — Frånsett osäkerheten i denna senare myt-tolkning, måste man väl dock fasthålla, att Loke i de isländska sägnerna om hans fångslande och om hans uppträdande vid Ragnarök icke har något som hälst med solrov att göra.

¹ OLRIK, Aarbøger f. nord. oldkynd. og historie, 1902, s. 234 ff.; FR. v. d. LEYEN, Der gefesselte Unhold (Prag 1908); KAARLE KROHN, Der gefangene Unhold (Finnisch-Ugr. Forsch. VII s. 129 ff.)

² v. d. LEYEN, d. gefess. Unhold s. 10 ff.

Däremot blir Loke som den bundne gudafienden, hans nära förbindelse med Hel och Fenrisulven och hans deltagande i Ragnaröskampen på jättarnes och Hel-folkets sida, fullt förståeligt, om man utgår från den uppfattning av Lokes mytiska väsen, som framställts av O. SCHONING i hans undersökning »Dødsriger i nordisk hedentro», att nämligen Loke från början tillhör ett dödsrike och till sitt ursprungsväsen är en jätte, d. v. s. en likslukande underjordsdemon.¹

SCHONING utgår nämligen just från dessa Lokeföreställningar — och dessa uteslutande. De övriga, helt olikartade Lokemyterna — som dock utgöra den stora huvudmassan — gör han knappast något allvarligt försök att förklara, och härav kommer det sig, att vi i det föregående saknat all anledning att befatta oss med denna teori.²

Låt oss då till en början se till, huru det förhåller sig med Loke som jätte-väsen. Lokes jättebörd har spelat en stor roll i spekulatationerna över hans mytiska karaktär, långt före SCHONINGS tid. Lokes egendomliga och tvetydiga ställning inom asavärlden har oftast förklarats just ur den synpunkten. — Vad vittna de isländska källorna härom? Så vitt jag kunnat finna, sättes Loke i direkt samband med jättarne endast på två ställen. (Om man frånser hans äktenskapliga förbindelser med jättevärlden, som ju äga många motsvarigheter även vid de övriga asarne.) Det ena stället är Völuspá str. 47, där orden *enn jotunn losnar*, i Ragnaröks-skildringen, anses hänföra sig på Loke, som i str. 35 omnämnes såsom fångslad. (Jämför Vegtamskvida str. 14: *es lauss Loke lífr or bondum*). Andra forskare uppfatta emellertid *jotunn* som beteckning på Fenrisulven.³ — Även om man anser, att det här är fråga om Loke, kan man dock av detta ställe i Völuspá omöjligen sluta sig till något om Lokes ursprungliga mytiska

¹ L. c. s. 27 ff. — SCHONING tolkar från denna utgångspunkt namnet *Loke* såsom »den der lukker eller hidfører afslutningen» — »hvad der simpelthen er = døden.»

² Om folktrons Loke-föreställningar finnes dock ett positivt förslag: »de hører til i det alleryngste lag af forestillinger om ham, hvor han i sagnfortællingerne og folkeovertroen har klædt sit væsen i en almindelig djæveham.» (L. c. s. 35). — Om detta betraktelsesätt möjligen går att tillämpa på vissa växt-namn (som *Lokke-havre* o. d.), är det omöjligt att förstå, hur SCHONING tänker det sig utfört vid de övriga, den stora massan av folktrons Loke-relikter, *Locke* i spiselhärden etc.

³ Så t. ex. GERING i sin Edda-glossar. Jfr DETTER-HEINZEL, Sæmundar Edda II, s. 63.

karaktär. Att han för Voluspås diktare — i överensstämmelse med den allmänna roll denne giver honom i sin världsbild och särskilt i Ragnaröksdramat — måste te sig som jätteväsen, som gudarnes fiende, är självklart. Men detta är en sak för sig. — Alldeles detsamma gäller naturligtvis om den andra beviskällan: Snorre, vilken i Gylfaginnings kap. 32 betecknar Loke som *sonr Fárbauta jotuns*. Visserligen nämnes *Fárbauti* även eljes — redan i Haustlong kallas Loke *Fárbauta mögr* — men jättebeteckningen är Snorre ensam om.¹

Framträder Loke i myterna som jätte? (Annat än i mytgruppen om den bundne Loke.) Ja — enligt SCHONING, som sätter jätte = likslukare, i en mytsägen: vid kappötningen med Logi hos Utgårdaloke. Där äter ju Loke allt köttet av benen, »som

¹ Namnet *Fárbauti* har tyfts av BUGGE (Studier I, s. 76), = »han som slår slemt». Namnets innebörd uppfattas sedan på olika sätt. BUGGE tolkar *Fárbauti* som »stormvinden», som tillsammans med *Nál* (»barret på barrträdet») och *Lauf-ey* (»löv-ö») avlar *Loke*, = »den ödeläggande elden». AX. KOCK ser i *Fárbauti* en beteckning för blixten. (L. c. s. 101). Det är dock ingen svårighet att finna en tillfredsställande tolkning av namnet, även med utgångspunkt från vätte-föreställningen! När alverna sända sjukdomar på människor och djur, sker det, för folktron, vanligen genom deras skott, men icke sällan genom slag. Därav det ovan s. 38 anförda namnet *dvärgslag* på »en gicktåkomma», no. *dvergslagen* = »lam, følesløs». (AASEN, jfr *alvskoten* = »angreben af Lamhed»). På samma föreställning anspelas i den medeltida folkvisan, då det heter att »Bergekongen slog hende med Elfve-tre» (elfve-rod, -kvist, -kvast) »og end før midnat var hun død». (GRUNDTVIG, Danmarks g. Folkeviser nr 37; jfr Tillägg, Bd III s. 180). Benämningen *Fárbauti*, = »han som giver farliga slag», skulle alltså vara väl motiverad och begriplig som benämning på ett dvärg- eller vätteväsen! Såsom BRATE har framhållit (Nyare forskning i nordisk mytologi s. 17), förekommer ordet *fárbauti* också i den isländska litteraturen med den allmänna betydelsen »troll» — vilket inte väl låter sig förena med BUGGES eller KOCKS tolkning av namnet. Att Snorre betecknar *Fárbauti* som *jötunn*, är väl förståeligt endast ur den hänvisning på ondska och farlighet som ligger i ordet. Orden *jötunn*, *þurs* användes ofta i en allmännare betydelse snarlik vårt troll; därav förklaras också, att det senare ordet i nynorskt språk övergått till att beteckna — vätteväsen! — För övrigt kan jag inte underlåta att i detta sammanhang framkasta som en avlägsen, oprövad möjlighet, huruvida icke till äventyrs Lokes dråpskott med Mistiltein ytterst skulle kunna sammanhänga med denna föreställning om alvskott om bergakungen, som »slog med elfvetre» o. s. v. — Vad beträffar namnet *Laufey*, synes detta namn mindre lämpa sig som beteckning för det döda stycke trä, som tillsammans med vinden eller blixten (*Fárbauti*!) avlar elden, än som beteckning för ett levande, växande träd — varför inte ett heligt träd, ett vätteträd?

enhver ægte ligdæmon vilde gøre», medan Logi (enligt SCHONING = »ligbålets ild») förtär både kött, ben och tråg.¹ Mot denna bevisföring anmärkes icke utan skäl av BRATE: »äfven en mänsklig kappätare skulle väl dock ha inskränkt sig till att äta köttet!»² Var säges för öfrigt, att detta kött (isl. *slátr*) är lik-kött? — Det förefaller, som om SCHONING härvidlag har gjort sig skyldig till det felet, att utgå från just det, som skulle bevisas!³

Lokes jätte-väsen visar sig i själva verket vara begränsat till mytkretsen om den bundne gudafienden. Det kan alltså icke åberopas som förutsättning och förklaring för denna mytbilds tillkomst. — Annorlunda förhåller det sig härutinnan med Lokes samband med underjorden och dödsriket. Förbindelsen med Hel är, som vi sågo, tidigt intygad. Att Loke har en del med dödsriket att göra, utsäges också direkt, utan att det är tal om »dödsgudinnan» Hel. Så i den ovan behandlade strofen ur Fjölsvinnsmål:

*en Loptr görþe rúnom
fyr nágrindr neþan.*

(Att detta *fyr nágrindr neþan* är liktydigt med *i Helja*, framgår tydligt bl. a. av Lokasenna str. 63:

*Hrungnes bane
mon þér i hel koma
fyr nágrindr neþan.)*

Likaså låter Odin Loke få höra (Lokasenna str. 23), att

*átta vetr
vast fyr jorþ neþan
kýr molkandi ok kona.*

En sådan förbindelse med det ktoniska dödsriket är också just vad man skall vänta av ett gammalt alv- eller vätteväsen! Ty föreställningen om alverna har ju utvecklats sig ur tron på själens fortlevande efter döden. Den gamla nordiska folktron — betygad genom de isländska sagorna — låter detta framstå som ett tydligt och fullt medvetet sakförhållande.⁴ Även i Eddadiktningen finnas spår härav. I Alvíssmål str. 2 får dvärgen Alvíss följande hälsning av Tor:

¹ L. c. s. 29 f.

² Nyare forskning i nordisk mytologi, s. 15.

³ Jfr ovan s. 97 om den ursprungliga karaktären av hela denna mytsägen om besöket hos Utgårdaloke.

⁴ Jfr ovan s. 39.

*Hvat's þat fira?
hvíst svá folr umb nasar?
vast í nótt með náe?*

Och dvärghamnen *Nár*, *Náenn*, *Dáenn*, tala ett språk, som inte kan missförstås.

För så vitt man har rätt att uppfatta Loke som ett (ursprungligt) vätteväsen, så ligger alltså häri en tillräcklig förklaring på hans nära förbindelse med de dödas underjordiska värld. Och om ordet Loke här är riktigt tolkat som »den som innesluter» (genom »bergtagning»), så skulle rent av hans namn innebära en direkt hänvisning härpå, ty detta urgamla sägenmotiv, om vätteväsen, som taga människor in till sig i sin underjordiska boning, det är till sin kärna intet annat än ett dödsrikes-motiv. Ett typiskt fall, där detta förhållande ligger i öppen dag, ha vi i Svegðir-episoden i Ynglingatal.¹

Härigenom blir också Lokes nära förbindelse med Hel utan vidare begriplig. Hel är från början intet annat än den språkliga beteckningen för underjorden, som de dödas värld.² Och så användes ju ordet också i de fornodiska språken. Men därjämte har ordet — genom en närliggande tankeöverföring — kommit att bli liktydigt med döden och, mytiskt uppfattat, = dödsgudinnan. (Ty ordet *hel* är fem.)³ När den utvecklingen är färdig, då är det också helt naturligt, att den gamla föreställningen, att Loke (lik-som alv-väsen i allmänhet) tillhör underjorden och dödsriket, kommer att omformas därhän, att Loke och dödsgudinnan Hel tänkas i personlig förbindelse med hvarandra; vilket mytologiskt uttryckes så, att Loke — som det äldre och förnämligare väsenet — är Hels fader.

När sedan kristna föreställningar tränga in, flyttas över i den gamla folkreligionen och småningom omforma den, så medför detta bland annat, att Hels rike, dödsriket, förvandlas till hälvetet. Skildringen i Völuspá och hos Snorre bär omisskännliga vittnesbörd härom.⁴ De mytiska väsen, som höra dit, ryckas nödvändigtvis med i denna utveckling, och på den vägen sker Lokes

¹ Jfr MAURER, Die Bekehrung etc. II, s. 88 f.; FEILBERG, Bjærgtagen.

² Jfr got. *halja*, fht *hella* etc. (= dödsriket, egentligen »det ställe där de döda äro dolda).

³ Se FRITZNER; OLRİK i Salmonsens, art. Hel.

⁴ Även motsättningen till sär-dödsriket Valhall har nog bidragit till denna utveckling. SCHÖNING l. c., s. 42.

omskapning till en nordisk motsvarighet till de kristnas djävul. Han blir gudafienden, ulvens fader, den fängslade, som kommer lös vid Ragnarök och styr skeppet, som för *Heljar lýðir* till den sista kampen. Och i kraft av detta sitt onda väsen — »i en tid, da man ikke kunde tænke sig Gudernes største Ulykke sket uden Lokes rænkespil» — får han också övertaga rollen som Balders rådbane.

Naturligtvis är det fullständigt otänkbart — såsom redan framhållits — att samma isländingar, som i Loke sågo gudafienden och Ragnarökskämpen, tillika skulle ha föreställt sig honom som vätte. Loke måste på denna tid — åtminstone för de »gudakunnige», som följde med sin tids religiösa utveckling — för länge sedan ha lämnat detta primitivt-mytiska stadium bakom sig. Det är, såsom sedan framhållits, i själva verket endast rudiment av en åskådlig vätte-föreställning, som kunna spåras i Eddadiktningen. Loke har blifvit — från en folkreligionens — en mytdiktens och mytsägnens uteslutande tillhörighet, eller som OLRIK uttrycker det, »når han stikker sit lyse Hoved ind ved Asernes Gilde, da er han Personlighed, og intet andet.»¹ Den utvecklingen är ju för övrigt icke enastående och utmärkande endast för Loke, utan sammanhänger med en allmän och genomgående förskjutning i isländingarnes uppfattning av sina fornarvda mytiska föreställningar, vars väsen klart och övertygande har tecknats av OLRIK, som en utveckling från naturbundna mytiska gestalter till dikterisk, andlig särpräglighet av dem, med en framträdande tendens till etisk »udrensning» och betoning.²

Den mytsägnernas Lokefigur, som sålunda utbildats — med listen, men också opålitligheten, svekfullheten som dominerande drag — den erbjöd självfallet inte allt för stort motstånd mot den omdaning till gudafiende, som framdrevs på en annan utvecklingslinje genom förbindelsen med Hel, och så kom det sig, »at disse Forestillinger har kunnet mødes og danne en Helhed.»³

Det saknas likväl icke vittnesbörd därom, att Lokes utveckling till jätte, eller till en underjordisk djävul, har medfört så stark inre spänning inom det föreställningsinnehåll, som betecknades med Lokes namn, att känslan av samband har brustit, och man fick icke en, utan två Loke-figurer. De båda stå emot varandra

¹ Nordisk Åndsliv, s. 24.

² L. c., 20 ff.

³ Nordisk Åndsliv, s. 25.

i sägnen om Utgårda-Loke, som gästas av »asen» Loke i Tors följe. Ty denna Utgårda-Loke — vars bild fullständigas genom den av Saxo meddelade norröna sägnen om Thorkillus besök hos den fjättrade *Ugarthilocus* i hans håla — det kan icke vara något annat än den isländska mytens Loke, driven till den yttersta spetsen av den utvecklingslinje, som vi här följt.¹

Om det nu förhåller sig så, att Loke, genom sin tillhörighet till alvernans släkte, står i en nödvändig och ursprunglig förbindelse med de dödas värld och med Hel, så kanske vi just häri också få den länge sökta förklaringen till den nära samhörigheten mellan Loke och Odin — *i árdaga* — varom de isländska mytkällorna ha så mycket att förmäla. Ty Odin är ju — enligt den allmänt vedertagna åsikten — till sitt folkmytiska ursprung intet annat än anföraren för *das wütende Heer*, *Åskercien*, *den vilda jakten*, eller vad man eljes kallar de döda andarnes färd i stormvinden; *der Helljäger* som han också heter i Nordtyskland. Att *fara till Odins* är därför ursprungligen detsamma som att *fara til Heljar*.² Och först senare, i samband med vikingatidens Odinsdyrkan, utbildas föreställningen om Odins, *Valfaders*, eget dödsrike, de fallna kämparnes strålande *Valhall*.³ — I denna förbindelse med de dödas värld mötas alltså de ursprungligaste föreställningarne om Odin och om Loke.

Med den uppfattning av Lokes väsen, som här utvecklats, ligger det nära till hands att antaga, att han tidigare i den nordiska olkreligionen intagit en vida betydelsefullare plats än som framgår av hans uppträdande i den isländska mytdiktningen. Ty att tron på alverna och dyrkan av dem (som naturvättar och som de döda fädernas andar) bildar ett av de urälsta och grundläggande lagren i den fornnordiska religionen, är obestridligt. Det framgår tillräckligt redan av det sakförhållandet, att dessa föreställningar så fullständigt dominera den nutida folktrons kvarlevor av den gamla hednatron, och därav, att, de i väsentligen överensstämmande form återfinnas hos alla germanska folk. Även i de

¹ BUGGE, Studier, s. 75; OLRİK, Årbøger 1902, s. 243; SCHONING, l. c., s. 30.

² Jfr Ynglingatal strof 4:

*En á vit
Vilja bróður
vitta véttr
Vanlanda kom.*

³ MOGK, Germ. Mythologie² s. 110 f. Annorlunda SCHONING l. c., s. 48 ff.

fornisländska mytkällorna — där asavärlden, med Odin i spetsen för gudastaten, uppfyller hela scenen — nämnas alverna oupphörligt i jämbredd med asarne: *hvat's með ósom, hvat's með ólfom* etc.¹ Och denna grund-djupt rotade och rikt utvecklade föreställningsvärld skulle icke ha givit upphov till en enda mera framträdande mytisk personlighet!² — Jag tror, att Lokes alv-börd här fyller en verklig lucka i den mytologiska historien.

Hela den isländska Lokes väsen tyder också därpå, att han är — om uttrycket tillåtes — »en gud på dekadans». Hans forna storhet skymtar fram i hans fostbrödraskap med asarnes hövding Odin, och — från den motsatta sidan sett — i hans förbindelse med underjordens och Ragnaröks onda stormakter. Men för övrigt har han i alla religiöst betydelsefulla moment trängts åt sidan av yngre och mäktigare gudar; och hans ställning till dessa i den isländska mytvärlden får därför nödvändigtvis en rätt tvetydig karaktär. Väsentligen lever han kvar som ett slags mytisk sagohjälte och blir som sådan outhärlig för nästan all isländsk mytdiktning.

* * *

Härmed har jag avslutat mitt försök att utreda frågan om Lokes mytiska ursprung, genom att se de isländska myternas Loke i samband med och i belysning av de ursprungligare Loke-föreställningar, som bevarats i nordisk folktro och folkspråk. Jag inbillar mig ingalunda härmed hava nått fram till en slutgiltig lösning av detta vanskliga mytologiska problem. En sådan torde näppeligen kunna vinnas förr än efter en genomförd analys av alla enskilda Loke-myter, med anlitande av källkritikens och den komparativa myt- och sago-forskningens alla hjälpmedel. Och denna uppgift är så mycket svårare att lösa, som Loke i mytsägnen är sammanvävd med nästan alla den nordiska mytologiens gestalter och motiv, och Loke-problemet alltså ingår som ett moment i nästan alla den nordiska mytologiens problem. — Den här framställda teorien om Lokes mytiska ursprung kan därför icke göra anspråk på att vara annat än en mytologisk arbetshypotes, — i bästa fall ett steg i den rätta riktningen emot problemets lösning.

¹ Se GERINGS Vollständiges Wörterbuch. — Jfr också om alfablötet ovan s. 38 n. 9.

v. d. LEYEN framställer dock, i Göttersagen s. 218 ff., en tolkning av Heimdals väsen, som härleder honom från alverna. En väsentlig invändning häremot ligger, synes det mig, däri, att Heimdall icke på något sätt framträder som ett ktoniskt väsen.

Efterskrift.

Först under tryckningen av denna undersökning har jag fått kännedom om ett par nyutkomna uppsatser, vilka beröra den i det föregående, s. 97—100, behandlade myten om Torsbockens bräckta lårben.

C. W. v. SYDOW har i *Danske Studier* 1910 s. 65 ff. givit en grundlig analys av denna myt. Han har här med stöd av ett rikt material av folksägnen, uppbyggda över samma motiv, och genom en, så vitt jag kan finna, fullt bindande bevisning ådagalagt, att den isländska sägnen om den slaktade och återuppståndne Torsbocken är ett lån från en keltisk, eller närmare irisk, sägentyp.

Senare har också kommit ett bidrag till tolkningen av Hymiskvidas framställning av samma myt-sägen — den enda, där Loke sättes i aktiv förbindelse härmed. HJ. LINDROTH behandlar Hymiskvidas str. 38, i *Festskrift* tillägnad K. F. Johansson, 16 sept. 1910, s. 52 ff. Här föreslås läsningen *skýrr skokuls* (handskr. *skir*), d. v. s. »skakelskygg». Denna nya läsart inverkar dock icke i och för sig på den sakliga uppfattningen av stället. LINDROTH framställer emellertid även i fråga om denna ett nytt uppslag. Han sammanställer denna strof om den haltande och »skakelskygge» Torsbocken med de gamla germanska besvärjelseformlerna mot ledvrickning och deras episka inledning om guden, vars häst under en resa plötsligt råkar ut för ett olycksfall. (Merseburgerformeln o. s. v.). — Jag kan emellertid knappast finna, att denna sammanställning på någon punkt bidrager att förenkla tolkningen av ifrågavarande ställe i Hymiskvida. Faktum är ju i alla händelser, att str. 39 (om att »jätten fick lämna sina båda barn i bot») tydligen hänför den i str. 38 skildrade episoden till den välkända sägnen om Tjalfe och Røskva (som förmodligen också åsyftas genom det som i str. 7 berättas om Egil, som tog bockarne i förvar) och att ingenting i det föregående jävar en sådan uppfattning — annat än just Lokes andel i saken, vilken

emellertid inte blir mera förklarlig med den av LINDROTH föreslagna tolkningen. — I vilket fall som helst har frågan numera, sedan SYDOW's undersökning visat, att någon ursprunglig nordisk myt om åskgudens bock och åskgudens följesven icke förefinnes, intet större intresse för Loke-problemet och teorien om Loke som »Tordengudens dreng».

Vid behandlingen av den estniska åskgudssägnen (s. 101 ff.) utelämnades en omständighet, som kan synas äga betydelse för huvudfrågan, om identiteten mellan Loke och »Tordengudens dreng». — OLRİK stöder sin bevisning uteslutande på varianten B, vars ursprunglighet (i förhållande till var. A) jag ovan sökt uppvisa. Emellertid spelar »åsksonen» en betydande roll även i var. A, vilket synes hava undgått OLRİK. Fiskaren, som åskguden tar tjänst hos (vid djävulsfångsten), och som sedan åtföljer åskguden till djävulen (vid återtagandet av åsk-tingesten), bär nämligen här den estniska åsksonens namn *Lijon* och berättelsen slutar med att åskguden gör honom till sin ständige följesven. Likheten mellan Loke och den estniska mytens *Lijon* är alltså den, att *Lijon* intager Lokes plats som åskgudens följeslagare till djävulens boning — där han f. ö. spelar en rätt passiv roll. Men å andra sidan svarar ju den estniska mytens *Lijon* lika nära emot jätten Hymir (vid myten om Tors fiskafänge). Någon ursprunglig mytologisk identitet kan väl denna episka motsvarighet lika litet bevisa i det ena fallet som i det andra.

Zusammenfassung.

Kap. I. Die Erzählung der Snorre-Edda von der Flucht und der Gefangennahme Loki's berichtet u. a., wie Loki das Fischnetz erfand. Auffallend ist ja hier, dass nicht etwa irgend einer der göttlichen Verfolger, sondern Loki selbst — der Verfolgte — das Werkzeug seines Verderbens herbeischafft. Vielleicht hängt dieser Zug der altnordischen Sage mit einer, durch das Wort *locka-nät* (das Netz »Loki's«?) Spinnengewebe, bezeugten volkstümlichen Vorstellung zusammen. Der Name des mythischen *Loki* und das Wort *loki*, Spinne, decken sich in formeller Hinsicht in den heutigen nordischen Sprachen ganz und gar, auch in Bezug auf die örtliche Verbreitung der Doppelformen *loke* — *locke* — *nocke* —. Eine auf mythische Vorstellungen gegründete Benennung des Spinnengewebes ist schon früher in dem schwedischen *dvärgs-nät* (d. h. »Netz der Zwerge«) belegt, wozu das einfache *dvärg* (Zwerg), Spinne. Es könnte wohl also auch das Wort *locka-nät*, für Spinnengewebe, von der Vorstellung von einem mythischen *Loki-locki* ausgehen, vorausgesetzt, dass diese Vorstellung eine mit dem Wesen der Zwerge und Wichte verwandte ist. (Ss. 18—26.)

Kap. II giebt eine Übersicht der volkstümlichen Vorstellungen von Wichten oder Elben, wie sie uns im heutigen nordischen Volksglauben entgegentreten. — Was den allgemeinen mythologischen Charakter dieser Vorstellungen betrifft, bleibt festzuhalten, dass die Elben chthonische Wesen sind, die mit dem Seelenglauben in engem Zusammenhang stehen. Übrigens bleiben ihnen eigen die kleine Gestalt, die Fähigkeit des *ham-skipti*, und die List — öfter als Kunstfertigkeit oder als Diebskunst vorgestellt.

Die altererbten volkstümlichen Vorstellungen geben also keine Berechtigung für die Annahme einer von den unterirdischen Elben grundverschiedenen Gattung der »Luftelben«, wie sie von verschiedenen Mythologen angenommen wird. Die Zweiteilung Snorri's *líós-alfar* (die im Himmel wohnen) und *døkk-alfar* (unter der

Erde) gehört zu den subjektiven Konstruktionen Snorri's; wahrscheinlich geht sie auf die christlichen Vorstellungen von guten und bösen Geistern zurück. — Die behaupteten nahen Beziehungen der »Licht-elben« zu der Sonne sind ebenso schlecht begründet. Die altisländischen Wörter *alf-röðull* (die Sonne) und *alf-heimr* (die Wohnung des Sonnengottes) sind aus dem adjektivischen Stamme *alf-* = strahlend abzuleiten. (Ss. 27—45.)

Kap. III. Die Erinnerungen an Loke, die der nordische Volksglaube bewahrt hat, gruppieren sich vornehmlich um zwei Vorstellungen.

Lokje im Herdfeuer — eine Vorstellung, welche durch ältere Aufzeichnungen aus Telemarken bezeugt ist und an die sich eine verblasste Erinnerung findet in der schwedischen Zahnopferformel: *Locke, locke giv mig en bentand, här har du en gulltand* (»Locke, locke gib mir einen Beinzahn, hier hast Du einen Goldzahn«) — ist schon längst, zuletzt von Ax. OLRIK, mit der Flamme auf dem Herde identifiziert worden: *Loke* wäre somit eine Nebenform von *logi* »Flamme«. Diese Loke-vorstellung muss jedoch mit anderen, bis ins Detail hinein übereinstimmenden volksmythischen Vorstellungen zusammen gehalten werden, vor Allem mit dem *åre-vetti* (= Wicht im Herdfeuer) in Sætersdal und dem auch sprachlich entsprechenden finnisch-schwedischen (*urns-*)*nockin* (= der Hausgeist auf dem Ofen). Diese werden in noch lebendiger Volkstradition mit dem *tomte* oder *bol-vätte* (Hausgeist, Kobold) identifiziert. Auch OLRIK hat diese Identität eingesehen, aber da er seine Zusammenstellung *Loke* = Feuerflamme nicht aufgeben will, schliesst er statt dessen, dass auch die Vorstellung vom Hausgeist oder Kobold in einer mythischen Auffassung des Herdfeuers ihren Ursprung hat. Diese mythische Konstruktion scheint mir jedoch höchst unwahrscheinlich. Die klar und reich ausgebildete Vorstellung vom Schutzgeist des Hofes (*tomtegubben*, *nissen*, *bolvätten*) ist sicher aus dem Glauben abzuleiten, dass der Stammvater nach seinem Tode auf dem Hofe fortlebe. Als seinen Wohnsitz — wenn überhaupt ein solcher angegeben wurde — konnte man dann den Grabhügel neben dem Hof, den Schutzbaum (*vätteträdet*) etc., oder den Herd, den Mittelpunkt und das Heiligtum des alten nordischen Bauernhauses, denken. Dass es dasselbe wichtige Wesen ist, das im *vättehög*, im *vätteträd* und im Herdfeuer wohn und Opfer entgegennimmt, dessen ist sich z. B. die Bevölkerung von Sætersdalen noch vollkommen bewusst. Es ergibt sich also, dass

der telemärkische *Lokje* und der nyländische *nockin*, ebenso wie ihre Entsprechung aus Sætersdalen, *äre-vätti* (»Herdwicht«), nur Varianten der allgemeinen Vorstellung von den Hausgeistern sind.

In Dänemark ist Loke hauptsächlich durch die Redensart *Locke driver med sine geder* (Locke hütet seine Geissen) bekannt. Sie wird angewendet, wenn die Luft über Wiesen und Heiden an warmen Frühlings- und Sommertagen in wogendes Zittern gerät. Auch hier ist *Lokke*, nach der Auffassung OLRIKS und älterer Mythologen, eine Bezeichnung eines Licht- oder Wärmephänomens; der dänische *Locke* ist, wie der telemärkische *Lokje*, = *loge* »Lohe«, »lysmand« (= Lichtmann). Die richtige Erklärung ergibt sich, wie ich glaube, aus einem ganz anderen Gedankengang, der durch eine andere Variante »*Bjergmanden driver med sine geder*« angedeutet wird (jütisch *bjergmand* = der Wicht, Zwerg). Das Zittern der Luft wird als das Hüpfen und Springen von Geissen aufgefasst, es ist die sonst unsichtbare Herde des unterirdischen *bjergmands* oder *Lokkes*, die in diesen unruhig wogenden Dünsten zum Vorschein kommt. Derartige dunstartige atmosphärische Erscheinungen stellt der germanische Volksglaube überall auf die eine oder die andere Weise mit dem unterirdischen kleinen Volke zusammen. Auch der dänische *Lokke* (im Luftflimmern) ist also eine Bezeichnung für ein unterirdisches Wichtwesen (S. 46—57).

Kap. IV. Auch die übrigen in der nordischen Volkssprache bewahrten verblassten Erinnerungen an Loke lassen sich, direkt oder indirekt, auf die Vorstellung von einem deutlich koboldartigen Loke zurückführen. Die dänische Redensart *Lokke får noget at bøde sine buxer med* (PEDER SYV; »Loke bekommt was, um seine Hosen damit zu flicken«) ist zusammenzuhalten mit dem Opfer der ersten Wollflocke an den *vätten* »damit er seine Kinder damit bekleiden kann«. (Sætersdalen.) — Wenn man von mausernden Vögeln sagte: »*de gå i Lokkis arri*« (PEDER SYV; das Wort *arri* ist unerklärt) so ist dies vermutlich den Sæterdalschen Ausdrücken »der Wicht hat sie geritten« oder »ist mit ihnen gefahren« analog, die verwendet wurden, wenn den Schafen im Frühjahr die Wolle ausging. — Auch das dalekarlische *luki* »ungezogener Junge« erklärt sich aus der Grundbedeutung *Loki* = Wicht. Die selbe Bedeutungsentwicklung begegnet nämlich bei schwed. *tuss*, norw. *haugbui*, isl. *alfr* u. s. w., sie erklärt sich durch den Glauben an Wechselbälge. — Die neuisländischen Worte *lokadaun* (schwefeliger Geruch) und *kaupaloki* (Talisman, der bei Kaufgeschäften Glück

bringt) hat bereits OLRİK aus der Vorstellung vom Hauskobold (*nissen*) abgeleitet. (S. 58—64.)

Kap. V. Die Erinnerungen der neunordischen Volkssprache an Loke weisen teils auf einen individuell gedachten *Loke-Locke* hin, dessen sprachliche Bezeichnung den Charakter eines Eigennamens hat (Norwegen, Dänemark), teils auf eine generelle *loke-locke*-Vorstellung, die in der Sprache als rein appellativische Bezeichnung zum Ausdruck kommt (Schweden, Dänemark). Sprachliche Analogien sprechen bestimmt dafür, dass das appellativische *loke-locke* (= ein Wicht) der ursprünglichen Vorstellungsart entspricht, aus der sich später ein individuell bestimmter *Loke-Locke* herausgebildet hat.

Eine befriedigende Etymologie dieses Wortes *loke-locke* (= Wicht) ergibt sich aus der Anknüpfung an das isl. Verb. *lúka* in seiner Grundbedeutung »zuschliessen, einschliessen«. Das Wort *loke-locke* (gebildet wie *broti: brjóta* u. a. m.) = der »Einschliesser« erhält seine sachliche Motivierung als Bezeichnung eines Wichtes aus der uralten Vorstellung von der »Bergentrückung«. Die Anwendung des Wortes *loke-locke-nocke* als Bezeichnung der Spinne ist wahrscheinlich sekundär, aus dem Worte *loke-locke-nocke* = Wicht abgeleitet (wie die Anwendung der Worte schw. *dvärg*, dän. *nisse* — vgl. Kap. 1.). Jedenfalls sind die Worte, wo immer sie vorkommen, offenbar mit einander identifiziert worden. Eine derartige mythische Auffassung von Insekten als angenommene Gestalten von Wichtwesen ist nichts Ungewöhnliches. (S. 65—75.)

Kap. VI. Die herrschende Auffassung Lokes als Feuer- und Blitzgott hat man durch altisländisches Mythenmaterial zu stützen versucht, was kaum gerechtfertigt ist. Das einzige wirkliche Indicium für Lokes Verbindung mit dem Feuer liegt in seinem Auftreten in der Lokasenna, die mit der Drohung schliesst: *eiga þin ǫll leiki yfir loge*. Auch dieser Auftritt hat indessen vollständige Analogien in der neunordischen Volkstradition von den Elben und Wichten.

Die von LEOPOLD v. SCHRÖDER gezogenen Parallelen zwischen der Mythe von Lokes Einfangung und »arischen« Feuerraubmythen einerseits, der Kalevala-rune vom Fange des Feuerfisches (nach SCHRÖDER eine Entlehnung aus der nordischen Lokimythe) andererseits sind abzulehnen. (S. 76—85.)

Kap. VII. Referat von AXEL OLRIKS Theorie über den Loke der altisländischen Mythe, als identisch mit einer von O. anderwärts aufgezeigten Mythenfigur, »tordengudens dreng» (der Diener des Donnergottes). Ein anderer Repräsentant derselben mythologischen Persönlichkeit ist Tjalfe. Dass die isländische Mythe somit zwei Diener des Donnergottes aufweist, muss unursprünglich sein, und wird von OLRIK dahin gedeutet, dass Tjalfe aus dem Osten entlehnt sei; er sei ursprünglich der schwedische Diener des Donnergottes, wie Loke der westnordische. Gegen diese notwendige Konsequenz von OLRIKS Loketheorie erheben sich die schwersten Bedenken. Tjalfe ist auf schwedischem Boden nicht sicherer bezeugt, als Loke. Und der Loke der isländischen Mythenwelt ist nicht in erster Linie der Begleiter Thors (wie dies Tjalfe ausschliesslich ist!), sondern steht in weit engerem Zusammenhang mit Odin. (S. 86—92.)

Kap. VIII. Eine endgiltige Antwort auf die Frage, ob Loke oder Tjalfe der bodenständige westnordische Diener des Donnergottes ist, kann nur durch eine Untersuchung der westnordischen Sagen, in denen diese Mythenfigur auftritt, gewonnen werden. Es ergibt sich folgendes Resultat: In den Mythen vom Kampf gegen die Riesinnen auf Hlésey (Harbarðsljóð str. 39) und gegen den Riesen Hrungner wird der Begleiter des Donnergottes Tjalfe genannt. Der Mythos von der Fahrt zu Geirod liegt in 2 Versionen vor, in der Torsdrapa und der Snorra-Edda; nach der ersteren, die offenbar die ursprünglichere ist, ist Tjalfe der Begleiter Tors auf dieser Fahrt. Im Mythos vom zerbrochenen Schenkelknochen von Tors Bock kennen beide Quellen (Hymiskviða und Snorra-Edda) Tjalfe als Täter, der wegen seines Vergehens Tors Diener wird. Neben ihm tritt in der Hymiskviða str. 38, als eine Art von Mitschuldigem, Loke auf, was indessen eine offenbare und anerkannte Verderbnis ist.¹

Thors Besuch bei Utgarda-Loki, wo ihn sowohl Loke als Tjalfe begleiten, kann als eine späte und unursprüngliche Mythen-dichtung ausseracht gelassen werden.

Es bleibt dann noch der Mythos von der Wiedergewinnung des Hammers, in der Thrymskviða. Die Rolle aber, die Loke in der Handlung dieses Gedichts spielt, ist eine ganz andere, als die ganz untergeordnete und recht passive, die dem »Begleiter des

¹ Vgl. die Nachschrift. — Tors Begleiter auf der Fahrt zu Hymir ist sonst der Gott Tyr.

Donnergottes» sonst immer zufällt. Nun hat OLRİK in einer estnischen Sage vom Donnergott und der Wiederfindung seines geraubten Donnerwerkzeugs, in der auch der »Donnersohn« vorkommt, eine ältere germanische Grundform der Hammerholungsmythe wiedergefunden (verbunden mit einer anderen, von Thors Fischfang). Und der »Donnersohn« dieser Mythe ist nach OLRİK identisch mit dem isländischen Loke (freilich nicht mit dem der Hamarsheimta, sondern mit dem anderer Mythen!). Indessen liegt die estnische Sage in zwei Versionen vor, die gerade betreffs des Donnersohnes stark von einander abweichen. Und gerade in der Variante, die sich bei genauerer Analyse in allen Punkten als ursprünglicher erweist, fehlen die Züge gänzlich, auf die OLRİKS Zusammenstellung mit Loke sich aufbaut.¹

Es ergibt sich also der Schluss, dass nicht Loke sondern Tjalfe in der westnordischen Mythenwelt der »Diener des Donnergottes« ist. (S. 93—106.)

Kap. IX. Lokes Gestalt ist, wie keine zweite der isländischen Mythologie, aus den verschiedensten Elementen zusammengesetzt. Von den mannigfachen unursprünglichen Zügen in seinem Bild machen die Märchenmotive eine besonders bedeutungsvolle Gruppe aus. Dahin gehören, wie v. d. LEYEN gezeigt hat, gewisse Motive der Baldersmythe und der ganze Mythenkreis von Loke und Tjasse, Idun und Skade. Dahin auch die Mythe vom Diebstahl des Brisingamen. Auch die jetzige westnordische Volkstradition knüpft an Loke eine deutlich abgegrenzte und ausgeprägte Gruppe von Märchenmotiven, wie OLRİK gezeigt hat. Diese variieren das Motiv von Loke als Überlister der Riesen (oder als Meister im Lügen) und zeigen so deutliche Übereinstimmungen mit einigen der obenerwähnten altisländischen Mythen, dass ich, im Gegensatz zu OLRİK, es für wahrscheinlich halte, dass wenigstens ein grosser Teil derselben auf alter Tradition beruht. — Die ursprünglichsten Momente im Bilde Lokes sind gewiss — wie auch bei Tor, Odin und anderen — in den naturmythischen Vorstellungen zu suchen, die der heutige Volksglauben bewahrt hat. In Bezug auf Loke führen uns diese einhellig in die Welt der Elben und Wichte. Derartige Züge, die an die Wichte erinnern, fehlen auch dem Loke der altisländischen mythischen Erzählungen nicht. Schon sein äusseres Auftreten weist deutlich solche Momente auf; besonders

¹ Vgl. die Nachschrift.

auffallend ist seine Fähigkeit, die Gestalt zu wechseln. Der Grundzug seiner ausgeprägten Persönlichkeit — List mit einem Zusatz von Hinterlist und Hang zum Necken — ist auch für die Wichte charakteristisch. Noch ein gemeinsamer Zug ist die Fertigkeit im Stehlen. Auch die den Wichten eigene Kunstfertigkeit hat ihre Entsprechungen bei dem Loke der altisländischen Mythendichtung. Ich erinnere an die Erzählung von der Erfindung des Fischnetzes, eine echt volkstümliche nordische Mythenschöpfung, in der Loke auch andere Berührungspunkte mit den Wichten aufweist. Hierher gehört auch Lokes Auftreten als mythischer Künstler (der in der Unterwelt und in Verbindung mit den Zwergen schafft) in *Fjölsvinnsmál* str. 26 u. 34.

Unter diesen Wicht-motiven befinden sich also gerade die konstituierenden Züge im Charakter des altisländischen Loke. Sie erweisen ihre Ursprünglichkeit auch dadurch, dass wesentliche Momente der späteren dichterischen Ausbildung der Lokegestalt, die Entlehnungen aus den *Tjalfemythen* und den Volksmärchen, in ihnen greifbare Ausgangspunkte finden. (S. 107—121.)

Kap. X. Gewisse Züge im Lokebild der isländischen Mythe scheinen ja doch mit der Vorstellung von einem wichtischen Loke gänzlich unvereinbar zu sein. Hieher gehört die Vorstellung von Loke als Riesen. Diese ist sicher ganz unursprünglich. (Widerlegung von SCHONINGS Theorie, dass Loke seinem Ursprunge nach ein Leichen verschlingender Riese sei.) Wir finden sie nur im Zusammenhang mit einer bestimmten Gruppe von Lokemythen: von Loke als dem gebundenen Götterfeind der beim Ragnarök loskommt. (Hiermit hängen die Vorstellungen von Loke als Vater des Fenriswolfes zusammen.) OLRIK hat den fremden Ursprung dieser Mythengruppe nachgewiesen. Der Ausgangspunkt dieser Umbildung von Lokes Wesen — die in der *Völuspá* und bei Snorre so stark hervortritt — ist indessen bis jetzt nicht aufgeklärt. Er liegt, wie ich glaube in Lokes chthonischem Charakter und in seiner Verbindung mit dem Totenreich. Diese Züge kommen unter anderm in der Vorstellung von seiner Verwandtschaft mit Hel (ursprünglich = Totenreich) zum Vorschein. Vergl. auch den Zusammenhang, in dem Lokes Name, nach der oben vorgetragenen Deutung, mit dem Bergentrückungsmotiv, einem »Totenreichsmotiv«, steht. Unter dem Einfluss des Christentums gleichen sich die isländischen Vorstellungen vom Totenreich denen von der christlichen Hölle an. Die mythischen Grössen des Totenreiches

— Loke und Hel — werden von dieser Entwicklung mitgerissen. Sie werden Götterfeinde und stehen im Ragnaröckampfe auf Seite der Riesen. Loke wird gewissermassen eine Entsprechung des Teufels. — In der Gestalt des Utgardaloke ist der äusserste Punkt dieser Entwicklungslinie erreicht, der Zusammenhang mit dem »Asen« Loke ist zerrissen.

Lokes ursprüngliche Verbindung mit der Welt der Toten giebt uns auch den Schlüssel zu seiner geheimnisvollen Blutsbrüderschaft mit Odin, der ja seinem Ursprung nach gleichfalls diesem Vorstellungskreis angehört. Die ausserordentliche Bedeutung der Elben und des Seelenglaubens für das religiöse Leben des Nordländers machen es wahrscheinlich, dass auch der Elbe Loke einst eine hervorragende religiöse Bedeutung hatte, die jetzt nur noch in schwachen Spuren erkennbar ist. (S. 122—130.)

